

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

международном научно-образовательном
электронном журнале

ЧАСТЬ-11
ТОМ-1
12/2023

OPEN ACCESS

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

международный научный электронный журнал

ЧАСТЬ-11 ТОМ-1

Декабрь - 2023 год

GENLARNI HUYAYRAGA KIRITISH TEXNALOGIYASI, HO`JAYIN ORGANIZM HUYAYRASIGA DNKNI KIRITISH USULLARI

Sobirova Muqaddas Botirovna¹

Dehqonboyev Abduxoliq Xolbo'ta o'g'li²

¹*O'zbekiston Milliy Universteti Jizzax filiali, biologiya fanlari nomzodi (PhD)*

²*O'zbekiston Milliy Universteti Jizzax filiali 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Transfektsiya - bu DNK va ikki zanjirli RNK kabi genetik materialni sutemizuvchilar hujayralariga kiritish jarayoni. Hujayraga DNKning kiritilishi hujayraning o'z mexanizmlari yordamida oqsillarni ifodalash yoki ishlab chiqarish imkonini beradi, RNKni hujayra ichiga kiritish esa jarayonni biroz to'xtatib, ma'lum bir protein ishlab chiqarishni kamaytirish uchun ishlatiladi.

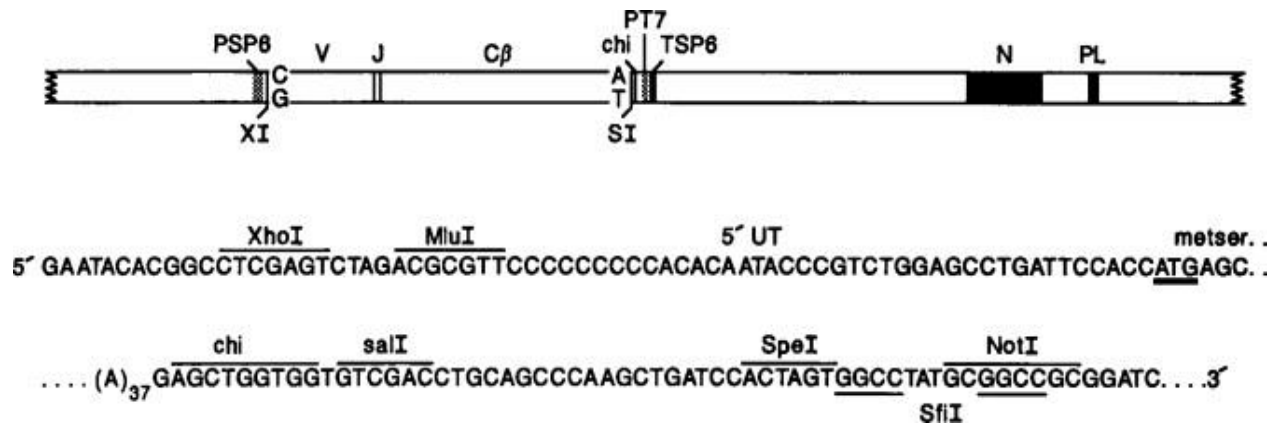
Kalit so'zlar: Transfektsiya, DNK, RNK, Integratsiya, vector, polimeraza, "Dual integrase kassetali almashinuvi" (DICE), Gibridoma.

Genni kiritish - bu DNK ketma-ketligiga bir yoki bir nechta gen qo'shilishi, bu usul an'anaviy ravishda plazmid DNK yoki virusli vektorlarni birlashtirish bilan amalga oshiriladi. An'anaviy genlarni kiritish usulida, kiritish joyini nazorat qilib bo'lmaydi. Transgen yoki uning tartibga soluvchi ketma-ketligini istalmagan joylarga nazoratsiz integratsiyalashuvi muhim genlarni faollashtirishi yoki proto-onkogenlarni faollashtirishi mumkin[1]. Istalgan genni kiritish joyida yoki uning yaqinida dasturlashtiriladigan nukleaz-induktsiyali DSB hosil bo'lishi homologiya yo'naltirilgan tuzatish (HDR) orqali genlarni kiritish samaradorligini keskin oshiradi. Inson genomidagi bir nechta saytlar genomik xavfsiz portlar bo'lishi taklif qilingan, bu yerda transgenlar kiritilishi va boshqa genetik elementlarning ifodalanishida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmasdan ifodalanishi mumkin.

Vektor molekulalariga cDNKni kiritish cDNKni kiritish bir naychali, ikki bosqichli reaksiya. Birinchi bosqichda cDNK ning 5' uchi CDNK 5' terminalini tashkil etuvchi PRE adapter (i) ketma-ketligini sherik adapter (ii) bilan gibridlash orqali qisman dupleks holga keltiriladi, so'ngra DNKning Sall uchiga kovalent tarzda biriktiriladi. vektor. Shu bilan birga, cDNKning 3' oligo (dG) dumi boshqa, oligo (dC) vektor terminali cDNA ga gibridlanadi va shu bilan chap va o'ng qo'l l qo'llarini bog'laydigan bir ipli ko'priq hosil qiladi. Ikkinchi bosqichda, cDNK DNK polimerazasining bo'shliqni to'ldirish reaksiyasida nihoyat ikki zanjirli bo'ladi va qolganlari muhrlanadi, pastdagi rasmda 2 ng cDNK dan tayyorlangan 5000 ga yaqin

klonlardan iborat kichik kutubxonadan olingan tipik Ijac rekombinantining tuzilishi tasvirlangan. Ushbu klon tez-tez T hujayra gibridomasining ota-onasi sifatida ishlatiladigan AKR sichqoncha timoma liniyasi BW5147 tomonidan ifodalangan T hujayra retseptorlari b zanjirini kodlaydi[2].

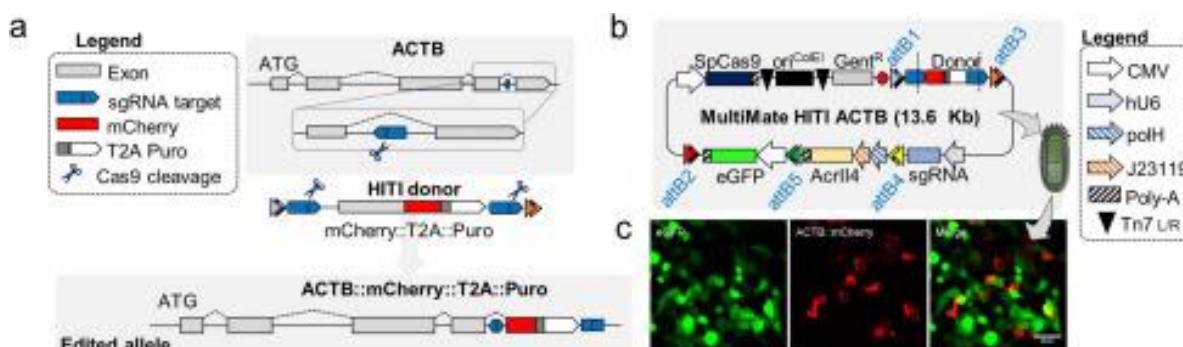
T hujayra retseptorlari b zanjirining kodlanishini ko'rsatuvchi Ijac rekombinantining tuzilishi; V, J va C hududlari ko'rsatilgan. Quyida vektor-cDNK sintez nuqtalari atrofidagi ketma-ketliklar ko'rsatilgan, chunki ular SP6 RNK polimeraza tomonidan ishlab chiqarilgan transkriptlarda ko'rinadi.

Sutemizuvchilarning transduksiyasi va DNKni etkazib berish. Sutemizuvchilar hujayralariga bir nechta gen kiritish tirik hujayradagi turli parametrlarni bir vaqtda tahlil qilish yoki hujayrani qayta dasturlash uchun bir nechta oqsillarni birgalikda ifodalash uchun zaruriy shartdir. Rekombinant bakuloviruslarning sutemizuvchilar hujayralarini transduksiyalashi va sutemizuvchilar hujayralari faol promoterlaridan geterologik protein ifodasini qo'zg'atishi mumkinligi haqidagi kashfiyot usulning ko'lamini sezilarli darajada kengaytirdi[2]. MultiBac baculovirusning o'zgartirilgan versiyasi MultiBacMam sutemizuvchilar hujayralari va to'qimalariga bir nechta genlarni etkazib berish uchun ishlab chiqilgan, shu jumladan an'anaviy, plazmidga asoslangan yondashuvlar bilan transfeksiyaga chidamli keng tarqalgan hujayra turlaridir[3]. Sutemizuvchilar hujayralarida, shu jumladan birlamchi neyronlarda CRISPR-Cas9 tomonidan muvaffaqiyatli gen tahrirlash tizimi tomonidan qo'shimcha ravishda erishildi.

Yaqinda ular yana katta DNK yuklarini inson hujayralariga bakulovirus-vektorli aniqlik bilan etkazib berishni namoyish etdi. CRISPR-Cas9 texnologiyasi bo'yicha genom muhandisligi bir vaqtning o'zida bir nechta DNK-kodlangan komponentlarni tirik hujayralarga etkazib berishga tayanadi. Adeno bilan bog'liq virus va lentivirus kabi hozirda foydalanilayotgan virusli vektor tizimlarining yuk

tashish hajmi cheklangan Loyiha mualliflari bu muammoni bakulovirusning katta DNK yuk tashish qobiliyatidan foydalanish va gibrid DNK yig'ish texnologiyasidan (MultiMate) foydalanish orqali hal qildilar. Texnologiya yuqori samarali CRISPR asosidagi genom aralashuvlari uchun bitta bakuloviral vektorda etkazib berilishi mumkin bo'lgan 25 tagacha funktsional DNK modullarini pastdan yuqoriga yondashuv orqali xatosiz yig'ishga qodir. Natijada 30% gacha to'g'ri genom muhandisligiga erishildi, shuningdek, homologiya bog'liq bo'lmagan maqsadli integratsiya orqali ACTB lokusidagi katta DNK yuklarini aniq joylashtirildi. Bundan tashqari, asosiy tahrirlash uchun bitta vektorli bakulovirus yetkazib berishdan foydalanildi, bu esa hech qanday izlarsiz bo'linishsiz trinukleotidlarni kiritishning ajoyib samaradorligini ko'rsatdi. MultiBac vektorlari orqali bir vaqtning o'zida etkazib berish yondashuvi in vivo dasturlarning bir qatorini, jumladan, inson hujayrasi genomlarida genlarni aniq tahrirlashni ochib beradi deb umid qilinadi[4].

Bitta bakulovirus vektoridan foydalgan holda samarali homologiyan mustaqil maqsadli integratsiya (HITI). (A) CRISPR-HITI strategiyasidan so'ng inson Actin (ACTB) C-terminal eksonini almashtirishning sxematik tasviri. Cas9 bir vaqtning o'zida intronik mintaqani va sintetik donorni maqsad qilib qo'yadi, natijada homologiya bog'liq bo'lmagan maqsadli integratsiya orqali donorning kesilishi va genomik saytga kiritilishi. Olingan tahrirlangan allel C-terminal bilan belgilangan ACTB bo'lib, o'z-o'zidan ajraladigan peptid (T2A) va undan keyin tahrirlash voqealarini boyitishni osonlashtirish uchun Puromitsinga qarshilik kassetasi bilan jihozlangan[5]. MultiMate SpCas9, HITI donori, sgRNA ifoda kassetasi va eGFP lyuminestsent marker yordamida osongina all-in-one vektoriga yig'ilishi va bitta bakulovirus yordamida sutemizuvchilar hujayralariga etkazilishi mumkin. . Bakteriyalar va hasharotlar hujayralari promouteri nazorati ostidagi Cas9 inhibitori (AcrII4) kuchaytirish va qadoqlash paytida vektor barqarorligini ta'minlaydi. (C) MultiMate HITI ACTB bilan transduksiya dan 48 soat keyin jonli HEK239T ning

konfokal mikroskopiya tasviri. Transduksiya qilingan hujayralar eGFP +, tahrirlangan hujayralar mCherry + bo'lib, aniq Aktinga o'xshash subhujayrali lokalizatsiyaga ega.

Integratsiyalash ilgari genlarni kiritish odatda qattiq antibiotik tanlash bilan plazmid integratsiyasi yoki lentiviral vektorlar bilan infektsiya orqali erishilgan. Qo'shishlar tasodifiy sodir bo'ldi va nusxa raqami, joylashuvi va kiritish yo'nalishini nazorat qilish qiyin edi. Maqsadli nukleaz bilan yoki bo'lmagan gomologik rekombinatsiya yo'nalish muammosini hal qildi, ammo kiritilgan genning hajmi cheklangan edi va integratsiya samaradorligi hali ham yo'q edi, ayniqsa birlamchi hujayralarda[6].

"Dual integrase kassetali almashinuvi" (DICE) deb nomlangan texnologiya muqobil marshrutni taqdim etadi, bunda nusxa ko'chirish soni, joylashuvi va yo'nalishi gen integratsiyasi nazorat qilinadi va yuqori samaradorlik bilan. DICE bir yo'nalishli rekombinatsiya orqali o'z tanib olish joylariga genni kiritish qobiliyatiga ega bo'lgan phiC31 va Bxb1 fag integratsiyalarini qabul qiladi. Biroq, bu tanib olish joylari sutemizuvchilar hujayrasi genomida mavjud emas. Ushbu muammoni hal qilish uchun sutemizuvchilar genomining xavfsiz hududiga TALEN yordamida gomologik rekombinatsiya orqali tanib olish joylarini birlashtirish orqali "qo'nish maydonchasi" kiritildi. Natijada, ikkita integratsiya va donor shablonini kodlash orqali kerakli genlarni qo'nish maydonchasiga samarali tarzda joylashtirish mumkin edi. Kiritilgan gen uchun o'lcham cheklovi yo'qligi da'vo qilinadi[1].

Xulosa: Ushbu maqolada siz ushbu sohaga chuqurroq sho'ng'ishni istasangiz, tushunishingiz kerak bo'lgan genlarni tahrirlash bo'yicha barcha murakkab atamalar ko'rib chiqiladi. Intronlar, DNK regulyatsiyasi va plazmidlardan tortib, transfeksiya, transkripsiya qadar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. (Dave, Jenkins, & Copeland, 2004; Hacein-Bey-Abina va boshqalar, 2003; McCormack & Rabbitts, 204).
2. (Boyce & Bucher, 1996; Carbonell, Klowden va Miller, 1985; Hofmann va boshqalar, 1995).
3. (Pelosse, va boshq. 2017).
4. (Aulicino, Pelosse va boshq., 2020).
5. Давранов К. Биотехнология: илмий, амалий ва услубий асослари. Т.: “Патент - Пресс”, 2008.
6. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopraparites on cynara scolymus L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.

MALEKULYAR SENSORIKA VA SAMOREPLIKATSIYA

Sobirova Muqaddas Botirovna¹

Turdiqulov Farrux Dilshod o'g'li²

¹*O'zbekiston Milliy Universteti Jizzax filiali, biologiya fanlari nomzodi (PhD)*

²*O'zbekiston Milliy Universteti Jizzax filiali 4-bosqich talabasi*

E-mail: turdiqulovfarrux121@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kungda nafaqat kimyo sanoati va biologiya fizika sohalarini qiziqtirib kelayotgan malekulyar sensorlar, ularning biologik jarayonlardagi qimatbaho berayotgan reaksiyalaridadir. Bu orqali hujara, toq'ima, organ darajalarida qo'l kelmoqda. Shu sabab ularning ko'p turlari keng miqyosda ilmiy tadqiqotlarda qo'lanilmoqda. O'z-o'zini qayta tiklashni tushunish va uning biologik qonunyatlarini tushunish va uni nanotexnologiya sohalarida qo'lash ahamyatli bo'lib kelmoqda.

Kalit so'zlar: Replikatsiya, sensor, duplikatsiya, xemosensor;

Molekulyar sensor yoki xemosensor-bu aniqlanadigan o'zgarish yoki signal hosil qilish uchun analitni sezish uchun ishlatiladigan molekulyar tuzilish (organik yoki noorganik komplekslar)[1]. Xemosensorning ta'siri molekulyar darajada yuzaga keladigan o'zaro ta'sirga tayanadi, odatda eritma, havo, qon, to'qima, chiqindi oqava suvlar, ichimlik suvi kabi ma'lum bir matritsada kimyoviy turlarning faolligini doimiy ravishda kuzatishni o'z ichiga oladi. va hokazo. Xemosensornlarning qo'llanilishi molekulyar tanib olish shakli bo'lgan xemosensing deb ataladi. Barcha xemosensorlar to'g'ridan-to'g'ri bir-biriga yoki qandaydir ulagich yoki ajratgich orqali bog'langan signalizatsiya va tanib olish qismini o'z ichiga olishi uchun mo'ljallangan[2]. Elektromagnit nurlanish, ultrabinafsha va ko'rinadigan yutilish yoki sensorlarning emissiya xususiyatlarida (yoki ikkalasida) o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Xemosensorlar ham bo'lishi mumkin elektrokimyoviy asoslangan. Kichik molekulali sensorlar xemosensorlar bilan bog'liq. Biroq, ular an'anaviy ravishda strukturaviy jihatdan sodda molekulalar deb hisoblanadi va ionlarni murakkablashtirish uchun xelatlovchi molekulalarni hosil qilish zarurligini aks ettiradigan kimyo. Xemosensorlar biosensornlarning sintetik analoglari bo'lib, ularning farqi shundaki, biosensornlar antikorlar, aptamerlar yoki yirik biopolimerlar kabi biologik retseptorlarni o'z ichiga oladi.

O'z-o'zini takrorlash (samoreplikatsiya) ning har qanday xatti-harakati dinamik tizim, bu o'zining bir xil yoki o'xshash nusxasini qurishni beradi. Tegishli muhit berilgan biologik hujayralar bo'linishi bilan ko'payadi. Hujayra bo'linishi paytida DNK ko'payadi va ko'payish paytida naslga o'tishi mumkin. Biologik viruslar ko'payishi mumkin, ammo faqat infektsiya jarayoni orqali hujayralarning reproduktiv mexanizmlarini boshqarish orqali. Zararli prion oqsillari oddiy oqsillarni yolg'onchi shakllarga aylantirish orqali ko'payishi mumkin[3]. kompyuter viruslari kompyuterlarda mavjud bo'lgan apparat va dasturiy ta'minot yordamida ko'payadi. O'z-o'zini takrorlash robototexnika tadqiqot sohasi va qiziqish mavzusi bo'ldi ilmiy fantastika. Mukammal nusxa (mutatsiya) qilmaydigan har qanday o'z-o'zini takrorlaydigan mexanizm genetik o'zgarishni boshdan kechiradi va o'z variantlarini yaratadi. Ushbu variantlar tabiiy tanlanishga duchor bo'ladi, chunki ba'zilari hozirgi muhitda boshqalarga qaraganda yaxshiroq omon qolishadi va ularni ko'paytiradilar[4].

O'z-o'zini takrorlash hayotning asosiy xususiyatidir. O'z-o'zidan replikatsiya hayot evolyutsiyasida ikki zanjirli polinukleotidga o'xshash molekula (ehtimol RNK kabi) bir zanjirli polinukleotidlarga ajralganda paydo bo'lgan va ularning har biri ikkita qo'shaloq zanjirli nusxani hosil qiluvchi qo'shimcha zanjirni sintez qilish uchun shablon sifatida harakat qilgan[5]. bunday tizimda turli xil nukleotidlar ketma-ketligiga ega bo'lgan individual dupleks replikatorlar mavjud mononukleotid resurslari uchun bir-biri bilan raqobatlasha oladi va shu bilan eng "mos" ketma-ketliklar uchun tabiiy tanlanishni boshlaydi[6]. hayotning ushbu dastlabki shakllarining replikatsiyasi, ehtimol polinukleotidlarning katlama holatiga ta'sir ko'rsatadigan va shu bilan strand assotsiatsiyasi (barqarorlikni targ'ib qilish) va disassotsiatsiya (genom replikatsiyasiga ruxsat berish) tendentsiyalariga ta'sir ko'rsatadigan juda noto'g'ri ishlab chiqaruvchi mutatsiyalar edi. Tirik tizimlardagi tartib evolyutsiyasi fizik tizimlarga ham tegishli bo'lgan asosiy tartibni yaratish printsipiga misol sifatida taklif qilingan[7].

Xulosa: Organik reaksiyalarda reagentni aniqlash va tasniflashda xemosensornlarning axamyati sezilarli darajada bilinmoqda, ular mahsulota tarkibini o'zgartirmasligi esa ayni mudao. O'z-o'zini tiklash (replikatsiya) DNK da mavjud axborot tufali amalga oshadigan jarayondir, buni tushinish uncha murakablik tug'dirmaydi. Ammo uni suniy yirik biologik malekulalarda qo'lash o'ta qiziq va murakabdir, lekin muamolarham o'z yechimini topib kelmoqda, bu jarayonlarni texnologiyalar bilan birlashtirish muqobil strukturalarni barpo qilishda o'z tasdiqini topmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gunnlaugsson, Thorfinnur; Akkaya, Engin U.; Yoon, Juyoung; Jeys, Toni D. (2017-12-07).
2. Vang, Binghe; Anslyn, Erik V. (2011-08-24). Xemosensorlar
3. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/health/8435320.stm>
4. HenryQuastler (1964) biologik tashkilotning paydo bo'lishi, yel universiteti matbuoti, Nyu-Xeyven Konnektikut ASIN: B0000CMHJ2
5. Bernshteyn, Xarris; Byerli, Genri C.; Xopf, Frederik A.; va boshq. (Iyun 1983). "Darvin Dinamikasi"
6. Freitas, Robert; Merkle, Ralf (2004). "Kinematik o'z-o'zini takrorlaydigan mashinalar-Replikatorlarning umumiy taksonomiyasi"
7. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopraparites on cynara scolymus L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.

БИОРЕАКТОРЛАРНИНГ СИНФЛАНИШИ

Aliyeva Mahliyo Murodxo'ja qizi

*O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali
Biotexnologiya yo'nalishi II-bosqich talabasi*

Murodova Sayyora Sobirovna

*O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali
Biotexnologiya yo'nalishi professor o'qituvchi*

E-mail: maxliyoaleyiva@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada bioreaktorlar barcha turdagi biokimyoviy reaksiyalarni qayta ishlash va osonlashtirish qobiliyatiga ega bo'lgan yopiq qurilmaligi, hujayraning o'sishini yengillashtirish uchun hujayralarni yetishtirish texnikalarida muhim ahamiyatga egaligi va bioreaktorlarning sinflanishi haqida ta'rif berilgan.

Kalit so'zlar: bioreaktor, erliftli, fermentyor, aerob, biomassa, oqimli, achitqi,

Kirish: Bioreaktor - bu turli xil kimyoviy moddalar va biologik reaksiyalarni ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan fermentatsiya qurilmalarning bir turi. Bu aeratsiya, aralashtirish, harorat va pH nazorati, shuningdek ekilgan mikroorganizmlarning chiqindilari biomassasini ularning mahsulotlari bilan birga olib tashlash uchun drenaj yoki to'lib toshgan ventilyatsiya uchun mos tartibga ega yopiq qurulma. Bioreaktor mikroorganizmlar uchun maqul bo'lgan o'sish va substratlarning biotransformatsiyasi va biokonversiyasi uchun metabolitlarni ishlab chiqarish uchun muhitni ta'minlaydi. Reaktorlar ishlatiladigan organizmlarning o'sish talablari asosida ishlab chiqilishi yoki ishlab chiqarilishi mumkin. Reaktorlar biologik materiallarni kerakli mahsulotlarga aylantirish uchun tayyorlanishi mumkin bo'lgan mashinalardir. Ular turli fermentlarni va boshqa biokataliz jarayonlarini ishlab chiqarish uchun ishlatilishi mumkin[1]. So'nggi yillarda biotexnologik sanoatda qo'llaniladigan ko'pgina fermentyorlar paydo bo'lib, ular biomassani aerob o'stirish va uning metabolitlarini olishga mo'ljallangandir. Aerob jarayonlarning effektivligini ko'rsatuvchi asosiy parametr bo'lib, gazning suyuqlik bilan kontaktda bo'luvchi yuzasi hisoblanadi. Ushbu yuzaning hosil bo'lish usuliga qarab gaz-suyuqlik fermentyorlarini uch asosiy guruhga ajratish mumkin:

- erliftli;
- gazni mexanik dispergirlovchi;

- oqimli.

Erliftli fermentyorlarda fazalarning kontakt yuzasi gazni gaz taqsimlovchi tuzilmalar orqali sirkulyasiyadagi suyuqlik qatlamiga kiritganda hosil bo'ladi. Apparatning katta ishchi hajmi kerak bo'lganda, hamda gaz fazasi sifatida tarkibida massa almashinuvida zarur sharoitlarni taminlash va kultural muhitni pnevmoaralashtirish uchun etarli kinetik energiyani ozida tutuvchi 80% azot bolgan havo ishlatilganda bu fermentyorlarni qollash maqsadga muvofiq boladi. Bu fermentyorlar yuqori ekspluatatsion ishonchlikka ega, chunki konstruksiyaning ichki harakatlanuvchi elementlariga ega emas. Ularda suyuqlik sirkulyasiyasi shartlarini buzmaganda holda, etarlicha katta yuza maydoniga ega issiqlik almashinuvi tuzilmalarini joylashtirish qulay[5].

Gazni mexanik dispergirlovchi fermentyorlarda apparatga kiritiladigan gaz suyuqlik bilan mahsus tuzilmalar yordamida aralashtiriladi. Ularni apparatning $V \leq 100 \text{ m}^3$ hajmida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Ular toza gazda ishla ganda effektiv hisoblanadi. Bunda moddaning gazdan o'tkazilishining etarlicha yuqori intensivligiga rivojlangan fazalararo yuza hisobiga erishiladi. Kichik hajmli apparatlar yuqori bosimda ishlashi mumkin[4].

Oqimli fermentyorlarda gaz nasadkalar sistemasi orqali apparat kesimi boylab taqsimlanadigan suyuqlik oqimlari bilan ejektirlanadi. Mikrobiologik sanoatda, asosan, ozaro konstruksiyasi va ishlash sharoitlari bilan farqlanadigan uch turdagi erliftli fermentyorlar qo'llaniladi. Achitqili ishlab chiqarishda eng keng tarqalgan va kopincha aeratorlar yoki kyuvetalar deb ataladigan kyuvetali aeratorlarga ega fermentyorlar[2]. Jahon uyushmasi prinsipi bo'yicha biokimyoviy bioreaktorlar 3guruhga bo'linadi:

1. Davriy ishlaydigan bioreaktorlar.
2. Uzluksiz ishlaydigan bioreaktorlar.
3. Yarim uzluksiz ishlaydigan bioreaktorlar.

Davriy ishlaydigan bioreaktorlar: barcha bo'limlaridagi jarayon turli vaqtda sodir bo'ladi. Unda ta'sir etuvchi moddalar konsentratsiyasi reaksion hajimning barcha nuqtalarida bir xildir. Bioreaktorda davriy harakatlanayotgan texnologik jarayonlar parametrlari vaqt bo'yicha o'zgarib turadi. Davriy ishlaydigan bioreaktorlarda ishlab chiqarish samaradorligi past va ularni avtomatik rostlash va nazorat qilish qiyindir.

Uzluksiz ishlaydigan bioreaktorlar: barcha alohida bo'limlardagi jarayonlar moddalarning biokimyoviy o'zgarishi ta'sir etuvchi moddalarning uzatilishi, biokimyoviy reaksiyalar, oxirgi mahsulotlarning chiqishi bir vaqtda parallel amalga

oshadi. Reaksiyon hajmidagi ta'sir etuvchi moddalarning konsentratsiyasi o'zgarishi har bir vaqt momentida apparat hajmidagi turli nuqtalarining har biri uchun doimiydir. Bunday apparatlarda jarayoning texnologik parametrlari vaqt bo'yicha doimiydir. Lekin uzluksiz ishlaydigan bioreaktorlardagi reaksiya doimiyligini o'lchash mumkin emas. Uzluksiz ishlaydigan reaktorlar uchun yuqori tezkor elektron hisoblash mashinalarini qo'llash mumkin.

Yarim uzluksiz(yarim davriy) ishlaydigan bioreaktorlar: ishlaydigan bioreaktorlar joriy qilinmagan sharoitda ishlaydi, chunki reagentlarning biri apparatga uzluksiz boshqasi esa davriy kiradi. Ba'zi hollarda reagent davriy kirib, reaksiya mahsuloti uzluksiz ortadi. Yarim davriy ishlaydigan reaktorlardan reagentning berilish tezligini o'zgarishi jarayon tezligini boshqarishga imkon bersa shundagina foydalaniladi[3].

Xulosa: Biotexnologik sanoatda qo'llaniladigan ko'pgina fermentyorlar biomassani aerob o'stirish va uning metabolitlarini olishga mo'ljallangan. Aerob jarayonlarning effektivligini ko'rsatuvchi asosiy parametr bo'lib, gazning suyuqlik bilan kontaktda bo'luvchi yuzasi hisoblanadi. Ushbu yuzaning hosil bo'lish usuliga qarab uch asosiy guruhga ajratilganligi va ularning ishlash prinsipi haqida maqola yozilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Taya, M.Kino-oka, in Kompleks biotexnologiya (ikkinchi nashr). "Biotexnologiyaning muhandislik asoslari". 2011yil.
2. S.S.Muroda."Biotexnologiya faniga kirish va biotexnologiya jihozlari". 2023.
3. J.E.Safarov, M.R.Zokirova. "Biotexnologik jarayonlarning jihozlari"."TAFFAKUR BO'STONI" nashiriyoti. 2014yil.
4. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopreparites on cynara scolymus L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.
5. Sobirova M., Muradova S., Khojanazarova M., Kiriigitov Kh. Extraction of "Elicitor" and determination of volatile organic substances contained in the elicitor// E3S Web of Conferences 389, 01044 (2023)
<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338901044> UESF-2023

PROSPECTS FOR APPLICATION OF MEDICAL DATA CONVERTER TECHNIQUES

*Abduqodirova Barno Yusuf qizi
Kuchkarova Nozima Anvar qizi
Korabaev Avazbek Alijon o'g'li
Bozarov Ulugbek Alisher o'g'li
Tashkent medical academy*

Resume

In this paper, the features of silicon, integrated, fiber-optic and film converters are analyzed, as well as the possibilities of their implementation in measuring temperature, radiation intensity, humidity based on silicon converters, the advantages of converters created for computed tomography based on silicon technology, the prospects for the development of measuring equipment are studied.

Keywords: silicon, integrated, fiber-optic and film converters, hybrid, optical radiation power, high silicon strength, sensitivity to the external environment, mechanical hysteresis, Whitson bridge.

Using the technological processes of the electronics industry, it leads to the production of many cheap converters and the emergence of new types of converters in its development, as well as the increase in the size of the construction project in preparation according to the constructive technological sign is special, and it is classified according to the technology of preparation. Based on this, low-cost silicon, integral, hybrid, fiber-optic, ceramic and film converters appeared. In this case, according to the nature of interaction with the external environment, converters are divided into two types, i.e. point and distributed types. Such converters are called point if the measured physical quantity changes very little at different distances in the environment and it is equal to the size of the sensitive element of the converter. In turn, distributed converters can be characterized by continuous distribution and discrete distribution. In the last case, the converter actually consists of a set of point converters. It should be noted that classification does not end with the characters in question. For example, converters are divided into contact and non-contact, active and passive and other similar classes. Among those included in the nomenclature of converters, silicon converters are more common. Silicon as a particularly sensitive element has a number of properties: stability of electrophysical characteristics,

sensitivity to the influence of the external environment, absence of mechanical hysteresis. The high strength of the silicon keeps it working even at accelerations up to 105g. The power potential of planar technology played a decisive role in the development of silicon converters. Starting with the pressure measurement technique, silicon converters have made measurements of temperature, radiation intensity, acceleration, consumption, positioning (in robotics), force, humidity, gas composition analysis, etc. Converter technology, unlike electronic integrated circuits, does not depend on special electrophysical properties. Therefore, in the production of converters, traditional electronic technology can also use discarded materials. Thus, the production of converters ensures waste-free operation in the production of electronic integrated circuits. In devices that measure quantities (force, pressure, acceleration), the basis of the converter is the piezoelectric effect, which changes the mechanical effect into electrical resistance. The sensitive element of such converters consists of a silicon membrane or a silicon console fixed to the rod, and a piezoresistor is defused into it. Changing the shape of the sensitive element as a result of mechanical impact causes a change in the resistance of the piezoresistor, which is recorded using a bridge circuit. Temperature compensation is created with the help of an additional resistor, which is connected to the Whitson bridge together with the measurement resistor. The silicon pressure transducer (SC) has a high level of linearity and a transducer error of 0.2-1%.

About half of industrial measurements are temperature measurements. In semiconductors, the mobility and density of charge carriers depends on temperature, so it is possible to know about them based on the change in electrical resistance of the semiconductor. Temperature measuring instruments have a convenient combination of properties: linearity, stability of the coefficient of variation, high accuracy, simplicity and low cost. Thermal converters can be semiconductor diodes or transistors in design, and the emitter-base voltage depends on the action when they are constant in the constant current collector. CCs have a sensitivity of about 2mV/K. The linearity of the converter is 0.1K in the temperature range of 220-400K and 1K in the range of 220-530K. The error of changing the temperature in three values of the converter calibration, taking into account its non-linearity, is 0.01 K. Such a possibility is easily performed using a computer-measurement system, because it has information about the calibration in its memory. Silicon is used as a sensitive element in radiation converters up to the ultra-high frequency (UHF) range of γ radiation. The principle of operation of KOs can be different. To measure the power of optical radiation, the bolometric method is sometimes used - in which the sensitive element

heats up when it absorbs energy. Another method of recording optical radiation is based on the photoeffect: under the influence of light, an electron-hole pair appears in a semiconductor, which creates conductivity in the material. When measuring ionizing radiation, silicon detectors have greater sensitivity than gas-filled ionization chambers. The higher density and volume of the semiconductor material compared to the gas together (about 10 times) cause it to absorb more energy and provide a larger electrical signal at the detector output. In order to use the capabilities of the silicon detector (KD), it is necessary to cool it (for example, to the temperature of liquid nitrogen, 77 K), and to record and process electrical signals, it is necessary to use low-noise electronic devices. This type of silicon photodiode (receiver) has good performance in a structure with a small p-n junction used for medical X-ray endoscopy. Among them, it has a light falling coating, and it has good spectral characteristics in the wavelength range of 500-1000 nm, the signal has high linearity in the dynamic range of up to 30 dB, and its conversion coefficient is constant 1-2%. will be around. The advantages of silicon technology are manifested in the creation of converters for computer tomography. It is necessary to create hundreds of converters with the same characteristics in each tomograph, which cannot be ensured in individual production. The electrophysical properties of semiconductors are sensitive to various connections and contaminations. This feature of them is used in the analysis of the chemical composition of the controlled environment. A detector made on the basis of monocrystalline silicon has a very low sensitivity, because a yeast film is formed on the surface of the semiconductor, which protects the element's sensitivity and reduces chemical activity. Therefore, the surface of the sensitive element is pre-coated with some material. If the surface is covered with lithium monolayer or other alkali metal atoms, the sensitivity of the converter to gas concentration increases. For example, an exposure of 110 seconds makes it possible to measure the pressure of molecular oxygen up to 10^{-6} Pa with an accuracy of 5%. The small dimensions of the converter ensure that various gases are recorded even in micro-spaces. Another way to increase the sensitivity of KO is to cover the silicon surface with polymers in relation to the concentration of gases, the dielectric constant and specific resistance of which change under the influence of gases. CO, CO₂, CH₄, SO₂, NH₄ and other gas sensitive converters have been created. KOs that measure humidity also work based on this principle. The phenomenon of Hall effect and magnetoresistance in semiconductors makes it possible to record magnetic fields using semiconductor converters. The Hall voltage depends on the current flowing through the sample and the magnetic induction. Characteristic sensitivity of Hall

KOs is 100mV/mTl. Sensory organs of robots constitute a separate group of converters: state (position), linear input, touch, sliding, proximity, force converters are among them. The method of recording the state of the object is based on the conversion of the object into electrical signals. For example, with the help of a light beam, a mirror and a photo detector. In another way, based on the magnetic technique of change of state and migration in the environment, the photo detector with the glass magnet was replaced by the converter sensitive to the magnet. The position transducer can register the monitored object in the environment with an error of 2-10 μm . Creators of a complex of equipment, such as a robot, need multifunctional converters, that is, converters that can change several physical quantities.

Currently, single-crystal converters for measuring temperature and pressure have been developed. The physical meaning of such converters is based on the different effects of mechanical stress and temperature on the electrical conductivity of the tensor elements of the anisotropic semiconductor material. . IS 2002 Transsensory Devices Inc. (A Sh) single-crystal pressure and temperature converter has an error of 0.1 K in temperature measurement and 60 Pa in pressure measurement. The place of semi-conductor technology in the measuring technique is fully manifested in hybrid converters, which consist of a means of processing measurement information and a constructive combination of sensitive elements. As the first step in this direction, they were made together with sensitive elements and performed the following functions: amplification, linearization, temperature compensation, and converted the analog signal into an oscillation frequency. A natural consequence of the further development of hybrid converters was the creation of converters combined with a microprocessor. Their accuracy, resistance to interference has increased, the possibility of information exchange between the converter and the digital control system has appeared. Despite the advantages of hybrid converters, the process of its further integration is proceeding at a steady pace. First, the cost of microprocessor converters does not allow them to compete equally with well-designed analog converters. Secondly, the reliability of microprocessor converters is much lower than that of conventional converters. If the analog converter recovers after exceeding its set limits, the microprocessor converters do not recover if they fail. In addition, interference disrupts the work of microprocessors, and at the same time, the analog converter maintains its operability after the impact of the destruction by reducing some of its characteristics. Therefore, the technological possibilities of creating monolithic solid-state measurement converters are not fully used. In some cases, converters must withstand high pressure, strong magnetic fields

and increased radiation. In extreme cases, there are two ways to keep converters operational.

First of all, it is necessary to protect the insulation of the converter and its connecting wires with hard-to-melt metal and ferromagnetic material.

Secondly, a radical way to protect converters from extreme external environment is to ensure the operation of the communication line in these conditions.

In conclusion, such devices are unbeatable in making measurements in strong electric and magnetic fields, and they do not use conductive elements. In addition, the alternating fields create an inductive current in the metal parts, which heats up these areas, creates a parasitic heat electric force and reduces the signal at the output of the converter. The use of fiber optic technology is the initial stage, the principle of their operation is based on the change in the condition of propagation of electromagnetic waves in a wave transmitter made of dielectric under the influence of the measured physical phenomenon. The measuring system will have a minimum light source, a detector and a light-transmitting fiber. The measurement method is based on light transmission or reflection. In the first case, the measurement action changes the wave propagation constant in the light transmitter and is recorded by the detector, while in the second case, the effect (pressure, temperature, object condition) changes the boundary condition of the light transmitter, thereby together the returning wave and the interference change the landscape as well. Information about the value of the transformed quantity is obtained according to the intensity of the returned radiation. the indicator is selected depending on the measurement conditions and physical quantity. The prospects of fiber optic converters are primarily related to the development of integrated optics. The wider use of coherent oscillations, the use of birefringent light transmitters, the selection of components according to polarization, and the use of single-mode light transmitters make it possible to create a family of low-cost high-sensitivity converters. For this, integrated optics will have to go the same way as semiconductor planar technology. The rate of development of fiber optic system measurement technique is very high (about 30% per year). A radical means of protecting the signal at the output of converters is the use of a digital converter in the immediate vicinity of the converter. In such a converter, the output signal is a digital code, which is much more protected from interference signals than analog signals.

ADABIYOTLAR

1. Vigleb G. Datchiki / Per. S nem. pod red M.A. Xasernova, Moskva, 2012y
2. Xaliqulov I.B., Xalilov D.A. Fizik o'lchashlarning zamonaviy usullari, Farg'ona:Texnika.2005y
3. Klaassen K.B. O'lchash asoslari. O'lchov texnikasidagi elektron usullar va o'lchov asboblari – Moskva, 2011y.
4. Maxsudov V.G., Ermetov E.Ya., Sobirjonov A.Z., Abdurazzoqov J.T., Zuparov I.B. Modeling the formation of an electrocardiosignal in the vissim environment. International Journal of Engineering Mathematics: Theory and Application.
5. Maxsudov V.G., Ermetov E.Ya., Safarov U.Q., Norbutayeva M.K., Abdurazzoqov J.T. Tibbiyot sohasida differensial tenglamalarning qo'llanishi. Russia: Obrazovanie Nauca I Innovatsionnye Idei V Mire. – С.-126-132.
6. Maxsudov V.G., Ermetov E.Ya., Sobirjonov A.Z., Abdurazzoqov J.T., Zuparov I.B. Modeling the formation of an electrocardiosignal in the VisSim. Egypt: International Journal of Engineering Mathematics: Theory and Application. – pp.13-26.

MODERN AREAS AND PROSPECTS FOR THE APPLICATION OF MEDICAL INFORMATION SYSTEMS

*Abduqodirova Barno Yusuf qizi
Kuchkarova Nozima Anvar qizi
Korabaev Avazbek Alijon o'g'li
Bozarov Ulugbek Alisher o'g'li
Tashkent medical academy*

Resume

In this article, the introduction of information technology in daily health methods has led to radical changes in the organization of its specialists. Each stage in the development of healthcare and the medical system is associated with the emergence of new integrated knowledge, which include the general scientific basis: information on computer science, medical cybernetics, economics, healthcare, management and marketing is given.

Keywords: general scientific, computer systems, clinical processes, expert systems, bio signals, biological studies, analysis.

The introduction of information technology into everyday healthcare practice is conducting fundamental changes in the organization of labor of its specialists. Each stage of development of the health and medicine system is associated with the emergence of new integrated areas of knowledge that carry general scientific foundations: medical cybernetics, economics, healthcare, management and marketing, etc. 10-15 years ago, the tasks solved by medical informatics concerned the scientific field, however, the informatization of healthcare, the introduction of digital medical devices and equipment, as well as the distribution of telecommunication technologies have led to the fact that computer systems are currently used to support clinical processes in all areas, in particular, to create electronic databases and image processing systems. Currently, medical information systems are used not only by scientific personnel, but also by practicing doctors. Many experts emphasize the importance of information technology in medical practice: "It is difficult to present high-quality provision of medical care to patients without supporting computer science (computer), which plays an important role in modern medicine in the provision of and storage of patient data and medical knowledge, modeling biological processes, processing bio signals, images or images

or images statistical analysis of clinical research ”[Prof. V. Hillen] The dynamic development of computer science - hardware and software in recent years and decades has changed life in all areas, especially in medicine. Health care plays a large role in the research and processing methods. In recent years, more and more patients have been served using information systems. Electronic recording of patients has become a reality, patients with specialists of doctors on various sites are consulted, etc. On the one hand, this can make patients more effective and high -quality, on the other hand, will bring new problems, in particular in the field of patient safety and confidentiality.

Specialized medical software.

Practical medicine is becoming more and more automated. The software includes systemic and applied. The system software includes a network interface that provides access to data on the server. Applied support is programs for which, in fact, the computer is intended. Complex modern studies in medicine are unthinkable without the use of computing technology. Such studies include computed tomography, tomography using the phenomenon of nuclear magnetic resonance, ultrasonography, studies using isotopes. The amount of information that turns out to be so huge during such research that without a computer a person would be unable to perceive and process it.

Expert systems.

Expert systems are computer programs that can analyze certain source data and are able to replace specialists of a narrow profile in problem situations. The systems themselves are considered as models of expert behavior, and, like people's experts, use knowledge in their work. For ES, "knowledge" is presented in the form of bases of knowledge that can be changed and supplemented.

Self -learning intellectual systems.

Among expert medical systems, the so -called self -learning intellectual systems (SIS) occupy a special place. They are based on the methods of automatic classification of situations from real practice or on methods of learning by examples. The most striking example of SIS is artificial neural networks.

Medical information systems.

The classification of medical information systems is a key link in the informatization of healthcare is an information system. The classification of medical information systems is based on a hierarchical principle and corresponds to a multi -level healthcare structure. Distinguish:

1. Medical information systems of the basic level, the main of which is computer support for the work of doctors of different specialties; They can improve the quality of preventive and laboratory and diagnostic work, especially in the conditions of mass maintenance with a shortage of time of qualified specialists.

2. Medical information systems of the level of medical institutions.

3 Medical information systems of the territorial level.

4 Medical information systems of the state level.

Medical instrument-computer systems.

An important variety of specialized medical information systems is medical instrument-computer systems (MPKS).

Typical representatives of the MPKS are medical monitoring systems for patients, for example, during complex surgery; computer analysis systems of tomography, ultrasonic diagnostics, radiography; Systems of automated analysis of data from microbiological and biological studies, analysis of cells and human tissues.

Medical information technologies include means of influencing the body with external information factors, a description of the methods and methods of their application and the process of teaching practical skills. Accordingly, the further development of these technologies requires the consideration and solution of the following practical issues. In the first place is an urgent question about the need for wide implementation in the clinical practice of tested means and methods of information impact that meets the requirements as safety and ease of use, high therapeutic efficiency of their application. The next urgent issue is to stimulate and encourage the development and creation of new means and methods of influencing the human body corresponding to the principles and postulates of information medicine. Further development and improvement of this field of medicine is associated with the optimization of means and methods of reverse biological communication in information effects adequate to changes in the body.

One of the main ways to solve a number of medical, social and economic problems is currently an informatization of the work of medical personnel. These problems include the search for effective tools that can provide an increase in three most important healthcare indicators: the quality of treatment, the level of safety of patients, and the economic efficiency of medical care. The basic link in informatization is the use of modern clinical information systems in hospitals equipped with decision -making support mechanisms. However, these systems are not widespread. According to the “State Program for the Development of the Digital Economy and the Information Society for 2016-2022”, in order to increase the level

of informatization in the field of healthcare, an automated republican telemedicine system of unified medical counseling was developed, a personified information and analytical system for accounting for medical and pharmaceutical personnel of the Republic of Uzbekistan, the information and analytical system Republican epidemiological register of patients with hematological diseases for monitoring and analyzing the level of medical care to the population, an information and analytical system for planning and monitoring centralized competitive procurement of drugs for healthcare organizations.

Classification of modern computers and their characteristics. The main components of the computer. Medical peripheral devices.

There are various classifications of computers (computers). Consider some of them. According to the used elemental base, computers are conditionally divided into generations:

- 1st generation, 50s: computers on electronic vacuum lamps;
- 2nd generation, 60s: computers on discrete semiconductor devices (transistors);
- 3rd generation, 70s: computers on semiconductor integrated schemes with small and medium integration (hundreds-thousands of transistors on one crystal);
- 4th generation, 80s: computers on large and ultra-large integral schemes-microprocessors (tens of thousands-millions of transistors on one crystal);
- 5th generation, 90s. - To the present: a computer with many dozens of parallel working microprocessors that allow you to build effective data processing systems.

In recent years, a 6th generation computer with mass parallelism and a neural structure has appeared-with a distributed large number (tens of thousands) of simple microprocessors modeling the architecture of neural biological systems. The computer data has not yet gained widespread. According to the principle of action, computers are divided into:

1 analog - computing machines of continuous action, work with information presented in a continuous (analog) form, i.e. In the form of a continuous series of values of any physical value: pressure, temperature, etc. (most often in the form of electric voltage).

2 digital - computing machines of discrete action, work with information presented in discrete or digital form.

3 hybrids - computing machines of combined action, work with information presented both in digital and in analog form; They combine the advantages of analog

and digital computing machines. It is advisable to use them to solve the problems of managing complex high-speed technical complexes.

By purpose, they distinguish:

1. Universal (general purposes)-are designed to solve a variety of problems: economic, mathematical, biological, information and others. They are widely used in computing centers of collective use and in other powerful computing complexes.

2. Problem-oriented-serve to solve a narrower circle of problems, as a rule, with the management of individual objects; registration, accumulation and processing of relatively small volumes of data; performing calculations on relatively simple algorithms.

3. Specialized-are used to solve a narrow cool of problems or the implementation of some strictly defined group of functions. Such a narrow orientation of computers allows you to clearly specialize their structure, to significantly reduce their complexity and cost while maintaining high performance and reliability of their work.

Reference:

1. С.А. Уермоченко. Медицинская информатика. Учеб-метод. Пособие - Витебск, ВГМУ, 2019 – 225 с.

2. Бигдели Ш., Кауфман Д. Цифровые игры в медицинском образовании: ключевые термины, концепции и определения // Медицинский журнал Исламской Республики Иран. - 2017 - Т.31, №52. - С.147-159.

3. Цифровая грамотность российских педагогов. Готовность к использованию цифровых технологий в учебном процессе / Т.А. Аймалетдинов, Л.Р. Баймуратова, О.А. Зайцева, Г.Р. Имаева, Л.В. Спиридонова. Аналитический центр НАФИ. - М.: Издательство НАФИ, 2019 - 84 с.

4. Цифровая грамотность для экономики будущего / Т.А. Аймалетдинов, Л.Р. Баймуратова, В.И. Гриценко, О.А. Долгова, Г.Р. Имаева, К.В. Смирнов.- М.: Издательство НАФИ, 2018.- 86с.

5. Maxsudov V.G., Ermetov E.Ya., Sobirjonov A.Z., Abdurazzoqov J.T., Zuparov I.B. Modeling the formation of an electrocardiosignal in the vissim environment. International Journal of Engineering Mathematics: Theory and Application.

6. Maxsudov V.G., Ermetov E.Ya., Safarov U.Q., Norbutayeva M.K., Abdurazzoqov J.T. Tibbiyot sohasida differensial tenglamalarning qo‘llanishi. Russia: Obrazovanie Nauca I Innovatsionnye Idei V Mire. – С.-126-132.

7. Maxsudov V.G., Ermetov E.Ya., Sobirjonov A.Z., Abdurazzoqov J.T., Zuparov I.B. Modeling the formation of an electrocardiosignal in the VisSim. Egypt: International Journal of Engineering Mathematics: Theory and Application. – pp.13-26.

ABDURAUFI FITRATNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Mirzaliyeva Zarinabonu Jahongir qizi

Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Turkiston jadid ma'rifatparvarlari Abdurauf Fitratning adabiyotdagi faoliyati va bu sohada oz bo'lsada o'z bo'lsada hissa qo'shgani, uning Munozara asaridagi pedagogik qarashlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy qoida, tarbiya, Turkiy guliston yoxud axloq, fikr tarbiyasi, barkamol inson, pedagogika, insonparvarlik, xulq tarbiyasi. Bu davrning ochiq fikrli yoshlaridan biri – Abdurauf Fitrat edi. Bu shaxs Buxoro tarixlari ichida eng qobiliyatli va fozillardan edi.

Sadriddin Ayniy

Asrimiz boshlarida xalqimiz tarixida yangi davr – Milliy uyg'onish, o'zlikni anglash boshlanadi. Bu harakatni boshida jadidlar turdilar. Jadidlar yangilik tarafdorlari va targ'ibotchilari sifatida maydonga chiqdilar. Turkiston jadidchilik harakatining namoyondalari ma'rifatparvar kishilar edi. Ma'rifatparvar keng ma'noda bilim tarqatuvchi kishilar hisoblanadi. Siyosiy ma'noda ma'rifatparvarlik millatni ozodlikka olib chiqish va milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surish bilan ifodalanadi. Shuning uchun xalqni ozodlikka ozodlikka eltuvchi yo'l bu – xalqni ma'rifatli qilish deb bildi. Shu jumladan, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy singari jadidlar ijodiga nazar tashlasak, ularning o'z asarlari bilan mustamlaka sharoitida yashayotgan millatga nima kerakligini baland ovoz bilan aytganlarini ko'ramiz. Ular qoloqlik va nodonlikka, zulm va zo'ravonlikka qarshi, milliy birlik va taraqqiyot, erk va hurriyat uchun kurashning qudratli quroli ma'rifat ekanini anglab yetganiga guvoh bo'lamiz. Jadid mutafakkiri Fitratning shu davrlarda yaratilgan va XX asr boshi publisistikasining, dramachiligining nodir namunalaridan bo'lib qolgan «Rahbari najot», «Oila», «Begijon», «Mavludi sharif», Abo Muslim «Munozara» kabi asarlari yuqoridagi fikrizmiga namuna bo'la oladi. aks etgan. Bu asarlar ichida eng durdonasi va o'sha davrda usuli jadid maktablarining zarurati hamda buxorolik islohotchilar bilan qadimchilar o'rtasidagi tortishuvlarga nuqta qo'yitish uchun adib tomonidan yozilgan asar «Munozara» edi. U 1909- yilda nashr qilingan. Bu asarda tarixiy taraqqiyotning ikki pog'onasida turib qolgan din va dunyo, jamiyat va ma'rifat haqida ikki xil qarashga ega bo'lgan ikki kishining bahsi asosiga qurilgan

edi. “Munozara” asari Buxoro amirligida ta’qiqlab qo’yilishiga qaramasdan, turli yo’llar bilan Buxoroga olib kelinib, keng tarqaladi. Dastlab “Munozara” asari 1911-yilda Hoji Muin Shukrulloh o’g’li tarjimasida “Turkiston viloyatining gazetasi” da, bosib chiqilgan, keyinchalik esa, 1913- yilda Behbudiy so’zboshisi bilan alohida kitob holda nashr qilingan. . Bu asarning ilk tadqiqotchisi va nashr etuvchisi Mahmudxo’ja Behbudiy bo’lgan. Behbudiy bu asarning o’sha paytdagi zamon uchun eng muhim bo’lgan xususiyatlarini ta’kidlab, shunday deydi: “Usuli jadida maktablarni nafli va fununi zamoniya tahsilining buxoriylar uchun luzumi to’g’risida farangi afandi ila mudarris buxoriy janoblarini oralarida bo’lgan bahs va suhbat- “Munozara” isminda bir risola shaklinda forsiy tilg’a tab’ va nashr bo’lubdur. Bizda ko’zdun kechurdukki, haqiqatan buxoriylar uchun nofe’dir. Farangiy va mudarris tilidan bu muhim bahslik risolani tahrir etuvchi vahmi zoing’a arzi tashakkur qilarman, inshoollo, bu risola buxoriylarni uyg’onmoqig’a bois bo’lub, “Munozara” muharririni rahmat ila yod etarlar”¹.

“Ulug’ yunon faylasufi Aflotun asarlari uslubida ya’ni suhbat-bahs uslubida yozilgan ya’ni suhbat-bahs tarzida yozilgan bu asarda faqatgina buxoro emas balki butun Sharq xalqlari shu jumladan Turkistindagi ta’lim tizimiga e’tibor berilib o’tiladi. Asarning nomlanishidan ham anglashilganidek, farangi va buxorolik mudarris bahs-munozara qiladi. Munozara “usuli qadim” va “usuli jadid” maktablari xususida ketsa ham, asarda Buxoro amirligining ma’naviy- ma’rifiy, ta’limiy-tarbiyaviy ahvolidan tashqari, ziyoli ulamolar qatlamining jaholat botqog’iga botganligi, amirlik aholisining naqadar nochor, qashshoqlikda kun kechirishi, amirlikning mustamlakaga aylanib qolganligi va bularga Buxorodagi amirlik tuzumi va Rossiya hukumatining zulmi sabab bo’layotganligi farangi va mudarrisning munozarasi asosida ochib berilgan. Diniy va dunyoviy bilimga ega bo’lgan, dunyo ko’rgan, hattoki, musulmon dinidan xabardor bo’lgan farangi mudarrisning ilmsizligi, johilligidan hayratga tushib, musulmon farzandlarining taqdiri shunday mudarrislar qo’liga tushib qolganligidan afsuslanadi. Mudarrisning oddiy dunyoviy bilimlardan ham xabarsiz kishi ekanligini farangining “Sizning yurtingizda jug’rofiyo o’qimaylarmi?”²- deb bergan savoliga mudarris: “Men bir mudarris bo’lsam, kechalari kitob ko’raman, kunduzlari dars aytaman. Qachon qo’lim tegibdiki, munday hikoyat kitoblarni o’qisam” – deb bergan javobidan ham bilish mumkin. Mudarris dunyo svilizatsiyasidan, taraqqiyotidan xabarsiz, hatto jug’rofiya ilmi haqida ham tasavvurga ega emas. Mudarrisning fikricha: “Hamma ilimli bo’lishi

¹ Mahmudxo’ja Behbudiy “Munozara” haqida. – Turkiston viloyati gazetasi- 1911- y, 29-sentyabr, 73-son

² Fitrat. Tanlangan asarlari. I jild. - T., Ma’naviyat. 2000 – 47-95 b

mumkin emas. Agar hamma olim bo‘lib ketsa, boshqa ishlar egasiz qoladi.” Demak, hamma ilm bilan mashg‘ul bo‘lsa, boshqa kasblar qolib ketadi va dunyo xarob bo‘ladi. Fitrat farangi tilidan ilmning qudratini, katta kuchga ega ekanligini ta’kidlaydi: “Ilmdirki, Amriqo vahshiylarining qaynashini ushbu darajadagi takomul va buyuklik martabasiga yetkazgan. Ilmdirki, Eron zaminida ziyolilarni yo‘q qilmoqchi bo‘lg‘an ikki otni tanazzul va zillat chohiga qulatg‘an...” Farangi Buxoro o‘tmishda mustaqil, ikki million aholiga ega ekanligini, Amir Muzaffarning mag‘lubiyatidan so‘ng, xalqi uch baravar, yer maydoni o‘n baravarga kamayib ketganligini va Rossiya mustamlakasiga aylanib qolganini, bu jaholat, g‘aflat, ilmsizlik davom davom etaversa, Buxoranoning ahvoli xarob bo‘lishini aytib o‘tadi. Farangining bu so‘zlari mudarrisni ham vahimaga soladi. “Birodar, meni vahimaga qo‘ydingiz, so‘zlaringizning haybatidan jonim tan qolibidan chiqib, parvoz etib ketishiga oz qoldi. Azbaroyi xudo, ayting, bizning ilojimiz nima? Bu dardi bedavoning chorasi qaysi? Qayerg‘a boraylik? Nima qilaylik? Qaysi tuproqni boshimizga sochaylik? Qachon bu falokat holatidan va istiqbol mushkulliklaridan dimog‘imizga xalos bo‘lishlik bo‘yi yetib keladi”. Mudarrisning bunday savollariga javoban, farangi bu jaholat, ilm-ma‘rifatsizlik, g‘aflat, qaramlikdan qutilishning birdan bir yo‘li “usuli jadid” maktablarini ochish ekanligini aytadi. Farangi “usuli jadid” maktabi “usuli qadim”dan keskin farq qilishini, ular o‘rtasidagi farqlarni birma bir sanab o‘tadi. “Usuli jadid” maktablarining afzalliklarini, vaqt kam sarf etilishini, binobarin, ayollar tahsil olishi uchun ham ayni muddao ekanligini, ayollar ta‘lim olsagina, ularning qo‘lida tarbiya topayotgan yosh avlod ham ilmi bo‘lib yetishishini aytib o‘tadi. Buxoroning jaholat botqog‘iga botib, ilmsizlik, zulm avj olib ketgan bu ahvolidan qutulishning yagona yo‘li, najot yo‘li- yangi jadid maktablarini ochib, yangi tahsil usulini joriy qilish edi. Fitrat yurtdoshlarini g‘aflat uyqusidan uyg‘onishga chaqiradi, yevropaliklar yangi-yangi kashfiyotlar qilayotganda, ular bilan qadambaqadam harakat qilishga chorlaydi. Bularga erishish uchun ilm-ma‘rifatga keng yo‘l ochish va yangi jadid maktablarini kengaytirish zarur ekanligini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jadidchilik Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg‘onishda va ravnaqida asosiy omil bo‘lib xizmat qildi. Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma‘naviy yo‘l bilan yechish yo‘llarini jadidlar o‘z maqola va asarlarida ko‘rsatganlar. Yoshlarni o‘qishga, bilim olish va ishlab chiqarishjarayoniga jalb etish, madaniy-ma‘naviy saviyatini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan

yetuk olimlar, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarining zamonaviy bilimdon, mutaxasislari, madaniyatboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar. "Munozara" asarida ham, yangi jadid maktablarining eski tahsil usulidan farqlarini, afzalliklarini, mamlakat taraqqiyoti, xalq ravnaqi uchun naqadar zarur ekanligini, Buxoro amirligini jaholat botqog'idan qutulishi, bahs-munozaralari yordamida ochib beradi. Bu asar Buxoro uchun chuqur ahamiyat kasb etdi va yangi usuldagi jaded maktablarining yana ochilishiga turtki bo'li.

Yosh avlod haqida tarbiyasi haqida gapirganimizda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini juda-juda istar edim: "Xalqning aniq maqsadi sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikdan olgan tarbiyalariga bog'liq"-deya ta'kidlaydi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudxo'ja Behbudiy "Munozara" haqida. – Turkiston viloyati gazetasi-1911-y, 29-sentyabr, 73-son
2. Fitrat. Tanlangan asarlari. I jild. - T., Ma'naviyat. 2000 – 47-95 b
3. A.Z.Validiy To'g'on, Bugungi turk eli Turkiston va yaqin tarixi, 1-jildi, 2-nashri, Istanbul, 1981,586-bet.
4. Abdurauf Fitrat. Chin sevish, T, 1996, 44-46-betlar.
5. "Turkiston viloyatining gazetasi", 1910, 39 son.

PEADAGOGIK SOHADA TEATRNING ZARURLIGI MAHMUDXO'JA BEHBUDIY NIGOHIDA

Mirzaliyeva Zarinabonu Jahongir qizi

Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatni ma'rifatli qilish uchun birgina maktab kifoya qilmasligi, balki zamon va dunyo voqealari bilan tanishib borishlik uchun millatimizga teatr zarurligini Behbudiy atroflicha ochib beradi.

Kalit so'zlar: teatr, milliy fojia, Turkiston, padarkush, spektakl, xalq, mafkura, Taraqqiyot, 1911, Tiflis, senzura.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerakligi haqida alohida to'xtalib o'tdi. Xususan, "...2020-yilda xalqimiz tarixining murakkab damlarida ma'rifat mash'alasini baland ko'tarib chiqqan ulug' alloma va jamoat arbobi Mahmudxo'ja Behbudiyning 145 yillik tavallud sanasi keng nishonlandi. Umuman, biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi"¹, deya alohida ta'kidladi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ulkan ilmiy va adabiy merosi, hikmatli o'gitlari bir asrdan oshdiki, xalqimizning ma'naviy hayot yo'lini yoritib kelayotgan mayoqlardandir. Ayniqsa, bu durdonalar yoshlar tarbiyasida beqiyos ahamiyatga ega.

Masalan, ulug' ma'rifatparvarning **"Teatr – bu ibratxonadir"** degan fikrini olaylik. Chindan ham teatr inson tafakkurini yuksaltirishda, xususan, yoshlarni ezgulikka chorlash, ularda Vatanni sevish, ota-ona, oila va do'stlikni qadrlash, o'z kasbiga fidoiylilik tuyg'ularini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ya'ni u insonga hayotiy saboq beradi. Binobarin, joylarda yoshlarni teatrlarga ko'proq jalb qilish, zamon qahramoni obrazi aks etgan spektakllarni ko'proq yaratish, qolaversa, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning ayanchli oqibatlarini kelajagimiz sohiblariga sahna asarlari orqali yetkazishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Negaki, hamma yoshlar

¹ Shavkat Mirziyoyev, Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.: 2020.

ham qonunchilik normalarini o'qish yoki eshitish bilan qaysidir noqonuniy hatti-harakatning mohiyatini teran anglamasligi mumkin. Ammo real voqealarga asoslangan spektakllarda ilgari surilgan g'oyalar nafaqat yoshlar, balki kattalarning ham qalb tubiga yetib boradi.

Behbudiyning fikricha, ma'rifat uchun faqat maktab kifoya qilmaydi. Millat uchun oyna kerak, toki unda o'z qabohatini ham, malohatini ham ko'ra olsun. Mana shu haqiqat u kishini teatr tashkil etish, ular uchun asarlar yaratishga undagan. Jadid teatri va dramaturgiyasining muhim xususiyati - uning oila hayotini tasvirlash bilan inson qalbiga kirib borish, uni ma'rifiy tarbiyalash va shu orqali jamiyat hayotida avj olib borayotgan milliy uyg'onish g'oyalarini tarannum etishda ko'ringan edi. XX asr o'zbek teatri madaniyatimiz tarixida ro'y bergan noyob hodisalardandir. Shu o'rinda Behbudiyning "Taraqqiy qilgan millatlar teatrxonalarni ulug'lar uchun maktabi adab va ibrat ataydurlar. Taraqqiy qilmoqni eng birinchi sabab va boislaridan biri teatrlardur deyurlar. Teatrlarning yaxshi va yamon odatlarni sarrof va munaqqidi derlar. Umumiy odatlarni naf'i va zararidan paydo bo'laturgon natijalarni teatrxonada aynan ko'rsaturlarki, har kim mundan ta'sirlanib, yamon odatlarni tark etib, yaxshilikni ziyoda ishlamoqg'a sabab bo'lur²." so'zlari o'rirlidir.

"Padarkush" ning birinchi marta namoyish etilishi o'zbek xalqining madaniy h ayot-ida ulkan voqea sifatida baholash mumkin. Shu kuni o'zbek milliy teatri dunyoga keldi. Behbudiyn birinchi o'zbek dramasi muallifigina bo'lib qolmay, uni sahnalashtirishda ikkinchi rejissyor sifatida ham ishtirok etdi. Asarda o'qimagan bolaning padarkush (ota qotili) ga aylanish jarayoi tasvirlanar ekan, Behbudiyn ilm-fanning shaxsning qanday inson bo'lib shakllanishidagi rolini ko'rsatib berishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan edi.

Behbudiyn 1911-yilda "Padarkush" dramasi yozdi. Bu birinchi o'zbek dramasi edi. Drama tuzilishi 3 parda, 4 manzaradan iborat. Milliy fojiaga asoslangan bu asarni dastlab nashr qilish biroz cheklanadi. Bunga esa o'sha zamondagi davlat tuzumi sabab bo'lgan. Asar mazmuni o'qimagan va johil farzandning o'z otasini o'ldirishi haqida edi. Padarkush so'zining ma'nosi "ota qotili" degan ma'noni beradi. Dramada Boy, uning o'g'li Toshmurod, yangi fikrli Domla, ruscha tahsil olgan Ziyoli, boyning mirzasi Xayrullo, boyning qotili bo'lgan Tangriqul va boshqa obrazlar qatnashadi. Dramaturg ilgari surgan ma'rifatparvarlik g'oyasi shu

² Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug'bek Dolimov, Sunnat Axmedov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti:..T – Ma'naviyat, 2004

obrazlarning o‘zaro suhbatlari, bahs-munozaralari jarayonida namoyon bo‘ladi. Behbudiy Boy obrazi orqali pul, mol-dunyoga ega bo‘lgan, ammo farzand tarbiyasi va ilmiga e‘tibor bermagan kimsa sifatida aks ettiradi. Dramadagi boyning eng katta xatosi Ziyoli va Domlaning gapiga quloq solmaganligidadir. Asardagi domla va Ziyolining hayot yo‘llari bir-biriga yaqin. Dramada ikki obraz xususiyatlari bir-biriga qarama-qarshi qo‘yiladi. Domla va Ziyoli Boy, Toshmurod, Tangriqul, Toshmurod, Artun obrazlariga qarama-qarshi zidlangan tarzda ifodalanadi. Dramatik asar voqealarini o‘zaro ziddiyat shakllantiradi. Bu vaziyatni ilmlilar va ilmsizlar o‘rtasidagi kurash bilan izohlanadi. Ushbu asar 1911-yilda yozilgan. Oradan ikki yil o‘tgach, ushbu asar kitob holatda chop etiladi. “Turon truppsi 1914-1916 yillarda bu spektakl bilan butun Farg‘ona vodiysini aylanib chiqdi. “Padarkush” Turkistonni junbushga keltirgan qirg‘inbarot inqilob yillarda ham sahnada tushmadi. Bir tomondan, millatni ma‘rifat va taraqqiyot sari undashda buyuk rol o‘ynagan bo‘lsa, ikkinchi yoqdan professional o‘zbek teatri va dramachiligining maydonga kelishi hamda taraqqiyotida muhim xizmat qildi”³.

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo‘ja Behbudiyning bu sohadagi ilmiy va adabiy merosi, hikmatli o‘gitlari bir asrdan oshdiki, xalqimizning ma‘naviy hayot yo‘lini yoritib kelayotgan mayoqlardandir. Behbudiy turli davlatlarda yurib tajriba orttirdi. Yangi usul maktablari ochilgani, jadid gazetalari nashri, teatrlar ochilgani, darsliklar yaratilgani, Turkistondagi aql-zakovatli kuchlarning uning g‘oyasi atrofida uyusha boshlashi, madaniyat va adabiyotda yangi tamoyillar, ilg‘or yo‘nalish va oqimning paydo bo‘lgani Mahmudxo‘ja Behbudiyning yanada shijoat bilan faoliyat yuritishga da‘vat etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug‘bek Dolimov, Sunnat Axmedov. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti: T – Ma‘naviyat, 2004
2. Shavkat Mirziyoyev, Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz: 2020.
3. “Turkiston viloyatining gazetasi”, 1910, 39 son.
4. 10. Siddiqiy. Miroti ibrat, Samarqand, 1914.

³ Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug‘bek Dolimov, Sunnat Axmedov. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti: T – Ma‘naviyat, 2004

УЎК:634.9

ЎЗБЕКИСТОН ЖАНУБИДАГИ *CRATAEGUS PONTICA* МЕВА ЎЛЧАМЛАРИНИНГ ЎЗГАРИШ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Б.Н.Райимов

Тошкент давлат аграр университети

rayimovbehruz94@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада сариқ дўлана мева ўлчамларининг ўзгариши бўйича тадқиқотлар натижалари келтириб ўтилган. Тадқиқот ишлари Понтика дўланаси (*Crataegus pontica* С.Коч) да олиб борилиб, унинг танланган шакли назорат варианты ва бошқа шакллардан мева диаметри бўйича 11,8-18,7%, мева узунлиги бўйича 13,3%, мева оғирлиги бўйича 33,3-45,4%, уруғ оғирлиги бўйича 14,3-33,3%, мағиз чиқиш кўрсаткичи бўйича 2,0-4,6% га тенг бўлди.

Калит сўзлар: Понтика дўланаси (*Crataegus pontica* С.Коч), уруғ оғирлиги, мева оғирлиги, мева диаметри, мева узунлиги, мағиз чиқиш кўрсаткичи, қизил дўлана, интродукциялаш, тоғ ёнбағирлари, назорат варианты.

АННОТАЦИЯ

В статье упоминаются результаты исследований по изменению размеров плодов боярышника желтого. Исследования проведены на боярышнике понтийском (*Crataegus pontica* С. Koch), выделенная форма которого составила 11,8-18,7 % диаметра плода, 13,3 % длины плода и 33,3 % массы плода, 45,4 %, 14,3-33,3 % по массе семян, 2,0-4,6% по выходу ядра.

Ключевые слова: боярышник понтийский (*Crataegus pontica* С. Koch), масса семян, масса плода, диаметр плода, длина плода, индекс урожайности плода, боярышник красный, интродукция, склоны холмов, вариант контроля.

ANNOTATION

In the article, the results of research on changes in the size of yellow hawthorn fruits are mentioned. The research work was carried out on Pontic hawthorn (*Crataegus pontica* С. Koch), and its selected form was 11.8-18.7% of fruit diameter, 13.3% of fruit length, and 33.3% of fruit weight. 45.4%, 14.3-33.3% by seed weight, the core was equal to 2.0-4.6% in terms of the output seed indicator.

Key words: Pontic hawthorn (*Crataegus pontica* C. Koch), seed weight, fruit weight, fruit diameter, fruit length, fruit yield index, red hawthorn, introduction, mountain slopes, control variant.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан 2017 йил 11 майда тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси ўрмон хўжалиги давлат кўмитасини ташкил этиш тўғрисида” ги 5041 сонли фармонида манзарали, мевали дарахтлар ва бута кўчатлари етиштириш, доривор ўсимликлар плантацияларини яратиш, тоғ ёнбағирларида, чўл ва лалми ерларда етиштириладиган, қурғоқчиликка, касаллик ва зараркунандаларга чидамли бўлган ўсимликлар селекцияси ва уруғчилиги бўйича илмий-тадқиқотлар олиб боришга алоҳида эътибор қаратилган [1].

Ўзбекистондаги тоғолди лалмикор текисликларининг катта қисми табиий-географик шароити туфайли ўрмонсиздир. Бу майдонни ўрмонлаштириш муаммосини хал этишда маданий ўрмонлар яратишга катта аҳамият берилмоқда.

Барча давлатлардаги каби Ўзбекистонда ҳам аҳолининг формацевтика махсулотларига эҳтиёжи бор. Бу борадаги эҳтиёжи айниқса мустақилликни дастлабки йилларида яққол сезилади. Шу сабабли ҳукуматимиз раҳбарияти бу соҳада чет эл билан ҳамкорликда турли дори дармон ишлаб чиқарувчи кўшма корхоналар бунёд этила бошлади. Формацевтика саноати ривожланиб дори дармон билан савдо қилиш ишлари йўлга қўйилди. Табиийки бу нарсалар четдан катта валюта эвазига олиб келинадиган дори дармонларнинг қисқаришига сабаб бўлиши билан бирга, ҳам ашёга бўлган эҳтиёжини орттиришга сабаб бўлди. Бизга маълумки Ўзбекистоннинг чўл даштлари ва тоғларида жуда қимматбаҳо бўлган кучли хил дарахт ва буталар, гиёхлар ўсади. Буларни ўз вақтида териб, қайта ишлаб, қадоқлаб, дори дармон ишлаб чиқарувчиларга этказиш, ҳамда чет элда ўсадиган доривор ўсимликларни маҳаллий шароитларда интродукциялаш ва етиштиришни турли йўллари илмий асосланган ҳолда амалга ошириш лозим. Маълумки инсон қўли билан экилиб, парваришлаб етиштирилган ўрмонлар ва ўрмон махсулотлари табиий ва яхши сифат белгилари билан ҳам ажралиб туради. Шунинг учун саноат даражасида доривор ва озиқ овқат ўсимликларини етиштиришда парваришлаш ўстириш ва агротехник тадбирларни амалга оширишда дала тажрибасини билган ҳолда илмий асосланиб барча ишларни амалга ошириш мумкин.

Шундагина олдинга қўйилган вазифаларни бажариб Янги Ўзбекистонни янада ривожлантиришга ўз хиссамизни қўшган бўламиз.

Республикада дўлана табиий тарқалган ҳудудларни аниқлаш, туркум таркибидаги турлар биохилмаҳиллиги ва дўланазорларнинг табиий тикланиш кўрсаткичлари бўйича тадқиқотлар натижалари келтириб ўтилган. Ўрганиш натижасига кўра, Республикада ҳудудидаги дўланазорлар асосан жанубий вилоятларда тарқалган бўлиб, ушбу майдонларда Понтика (*Crataegus pontica* С.Коч) ва қизил дўлана (*Crataegus turkestanica* Ројарк.) турлари мавжуд [4].

Тадқиқот объекти ва услубияти. Тажриба ишлари Ўзбекистон ҳудудининг жанубида жойлашган Ҳисор тоғ тизмасида олиб борилди. Дўлананинг тавсифи, биологик, экологик хусусиятлари ва табиий тарқалиш ареали адабий манбаларни таҳлил этилган ҳолда ўрганилади. Бунда ушбу дарахтнинг баландлиги, диаметри, вегетатив ва генератив органларининг тузилиши бўйича маълумотлар келтириб ўтилади. Шу билан бирга унинг ташқи муҳит омилларига муносабати ўрганилган ҳолда дарахтнинг экологик хусусиятларига тавсиф берилди.

Ҳисор тоғ тизмасидаги дўланазорлар тоғли ҳудудларида асосан, Сиёб, Мингчинор, Матмон ўрмончилик бўлимида кенг тарқалган. Ўрмончилик бўлимида бўйича таҳлил этилганда, Матмон ўрмончилик бўлимида сариқ дўлана (*Crataegus pontica* С.Коч), Мингчинор ўрмончилик бўлимида Туркистон ёки қизил дўлана (*Crataegus turkestanica* Ројарк.), Сиёб ўрмончилик бўлимида эса сариқ ва қизил дўлана турлари тарқалган [2-3]. Ўрганиш натижасида меваларининг оғирлиги диаметри бўйича 1,6-1,9 см, узунлиги бўйича 1,3-1,5 см, мева оғирлиги 2,2-3,2 гр, уруғ оғирлиги 0,6-0,8 г, ҳамда мағиз чиқиш кўрсаткичи 71,3-75,9% ни ташкил этди.

Ўзбекистон жанубидаги сариқ дўлана мева ўлчамларининг ўзгариш кўрсаткичлари

№	Тажриба вариантлари	Мева диаметри, см	Мева узунлиги, см	Мева оғирлиги, гр	Уруғ оғирлиги, гр	Мағиз чиқиш кўрсаткичи, %
1	1 (назорат)	1,6±0,01	1,3±0,01	2,2±0,05	0,6±0,01	73,9±0,58
2	2	1,9±0,01	1,5±0,01	3,2±0,05	0,8±0,01	75,9±0,26
3	3	1,7±0,01	1,5±0,01	2,4±0,05	0,7±0,01	71,3±0,41
4	4	1,7±0,01	1,5±0,01	2,5±0,04	0,7±0,01	72,9±0,37
4	4	1,7±0,01	1,5±0,01	2,5±0,04	0,7±0,01	72,9±0,37

Тажриба вариантларидаги сариқ дўлана меваларининг диаметри $1,6 \pm 0,01$ дан $1,9 \pm 0,01$ см гача ўзгариб, 2 – тажриба вариантыдаги кўрсаткич назорат вариантыдан 18,7% га, мева оғирлиги 45,4%, мағиз чиқиш даражаси эса 2,0% га юқори бўлди.

Хулоса. Олиб борилган кузатувлар таҳлили шуни кўрсатадики, Китоб давлат ўрмон хўжалиги ҳудудидаги танлаб олинган шакллар орасидаги 2 – тажриба вариантыдаги кўрсаткич назорат вариантыдан 18,7% га, мева оғирлиги 45,4%, мағиз чиқиш даражаси эса 2,0% га юқори бўлди. Илмий изланишларимиз натижасида сариқ дўлана ўсимлиги ҳозирги кунда долзарб ўсимлик эканлига ва кенг миқёда кўпайтириш кераклигини ўргандик. Шу жумладан бу ўсимлик Қизил китобга киритилганлиги бунга яққол мисол бўлаолади.

Фойдаланилган Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 11 майдаги “Ўзбекистон республикаси ўрмон хўжалиги давлат кўмитасини ташкил этиш тўғрисида” ПФ-5041 сонли фармони.
2. Шайматов О.А., Холиқов Д.М. Китоб ўрмон хўжалигидаги сариқ ва қизил дўлана турларининг тарқалиши. // Жанубий Оролбўйи биологик хилма-хиллигини сақлаш, қайта тиклаш ва муҳофаза қилишнинг экологик масалалари номли халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Нукус 2018. 285-286 б.
3. Ҳамроев Ҳ.Ф., Холиқов Д.М. Ўзбекистон жанубидаги сариқ дўлана биохилмахиллиги ва унинг меваларининг морфологик кўрсаткичлари // Сборник материалов научно-практической конференции «Инновационные подходы в использовании агробιοразнообразия в устойчивом развитии сельского хозяйства» 25-26 сентября. 2019. Ташкент 2019, 117-121 б.
4. Khamroyev Kh.F., Rayimov B.N. Indicators Of Natural Recovery Of Hawthorn In Southern Uzbekistan. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) ISSN: 2509-0119 2021 Vol. 25 No. 2 March 2021, pp. 266-270
5. Bexruz Ne'mat o'g'li, R. (2022, oktyabr). HISOR TOG' TIZZASIDAGI QIZIL DOLANA (CRATAEGUS TURKESTANICA POJARK.) TABIIY TAYTALANISH KO'RSATMALARI. *Konferentsiyalar arxivida* (244-248-betlar).
6. Rayimov, B. N. (2023). Hawthorn (Crataegus) jinsi vakillarining yashash joylarini va ularning taksonomik xususiyatlarini aniqlash.

DATA MININGDA SEMMA METODOLIGIYASI TASNIFI

Sanayev Mashrab Eshquvvat o'g'li

E-mail: sanayevmashrab@gmail.com

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika Instituti, Assistent

Buriyev Zayniddin Elmurza o'g'li

E-mail: buriyevzayniddin5@gmail.com

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika Instituti, Talaba

Alisherov Boburjon Anvar o'g'li

E-mail: alisherovbobur@gmail.com

O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Talaba

Annotatsiya

Bu maqola, ma'lumotlar tahlili va data mining sohasida SEMMA (Sample, Explore, Modify, Model, Assess) metodologiyasini ta'riflash va tavsiflashga bag'ishlangan. SEMMA metodologiyasi, ma'lumotlarni sinovdan o'tkazishdan boshlab, ulardan model yaratish va baho olish jarayonlarini tuzishda qo'llaniladi. Maqola, bu metodologiyani tushuntirib, har bir bosqichning ahamiyatini, faoliyatlarini va bu usulning ma'lumotlar tahlilida qanday yordam bera olishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: SEMMA, Namuna olish, Tahlil qilish, O'zgartirish, Model, Baholash

KIRISH

Semma (SEMMA) metodologiyasi, ma'lumotlarni sinovdan o'tkazish va ma'lumotlar tahlil qilish jarayonlarini tuzish uchun ishlatiladigan tizimli va tartiblangan usuldir. SEMMA, SAS (Statistical Analysis System) kompaniyasi tomonidan rivojlantirilgan va boshqa statistik tahlil va ma'lumotlar tahlili vositalarining ishlatilishi orqali yirik ma'lumotlar tizimlarini tahlil qilish uchun mo'ljallangan. Metodologiyada "SEMMA" so'zi, quyidagi tartibda foydalanilgan jarayonlarni anglatadi:

Sample (Namuna olish): Boshlanishi esa ma'lumotlar tahlili uchun namuna (sample) olishni talab qiladi. Bu jarayon, umumiy ma'lumotlardan olinadigan namunani tuzish va uni tahlil qilishda yordam bera olish uchun muhimdir.

Explore (Tahlil qilish): Ushbu bosqichda, olingan namuna orqali ma'lumotlarni tahlil qilish va ulardan ana shu paytdagi ma'lumotlarni olish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda, ma'lumotlar o'zining asosiy xususiyatlarini va xususiyatlarni o'rganish uchun amaliyotlar bajariladi.

Modify (O'zgartirish): Bu bosqichda, tahlil qilingan ma'lumotlar asosida ana shu paytdagi qiyosiy va qat'iy natijalarga yetishish uchun ma'lumotlarni o'zgartirishlar kiritish mumkin. Bu, ma'lumotlar ustida aniqroq tahlil qilish, ma'lumotlar qo'llashning yaxshi usullari, yoki ma'lumotlarni ilgari tuzilgan ma'lumotlar bilan bog'liqligini aniqlash uchun amaliyotlar tashkil etishni o'z ichiga oladi.

Model (Model): Ushbu bosqichda, tahlil qilingan ma'lumotlar asosida model yaratiladi. Model, ma'lumotlar o'rtasidagi munosabatlarni, qonunlarini yoki tartiblanganligini tasavvur qiladi. Bu, prognoslash va sinflandirish, olingan natijalarga ko'ra boshqa ma'lumotlar olish uchun yorliq bo'ladi.

Assess (Baholash): Modelni baholash bosqichida, yaratilgan modelning ishlashiga o'xshashligini baholash uchun yordam bera olish maqsadga muvofiq sinovlarni o'tkazishni talab qiladi. Bu, modelning taxminiy natijalari bilan amal qilishining samarali bo'lishini ta'minlashda yordam bera oladi.

SEMMA metodologiyasi ma'lumotlar tahlili va dataming sohasida umumlashtirilgan usullardan biri bo'lib, shuningdek, bir nechta tahlil vositalarining ishlatilishini o'z ichiga oladi. U, ma'lumotlar ustida qo'llaniladigan bir nechta modellarni yaratishda va ularni baholashda yordam bera olishda samarali bo'lishi sababli ommabopdir. SEMMA metodologiyasining har bir bosqichining ma'lumotlar tahlili jarayonida qanday qo'llanilishi, bu bosqichlardan olingan natijalar, va bu metodologiyani muvofiq tuzishda nima qanday maslahatlar berishning ahamiyatini ko'rsatadi. SEMMA, ma'lumotlar tahlili va datamingda muvaffaqiyatli ishlovchi va yorliq metodologiyasi sifatida ommalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Naim o'g'li M. D., Abdishukur o'g'li S. A. THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 195-197.
2. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING //JOURNAL OF INNOVATIONS IN

- SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 207-210.
3. Amanbayevna A. S., Naim o'g'li M. D. GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 187-188.
 4. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 211-216.
 5. Baxtiyor o'g'li E. S., Naim o'g'li M. D. YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 198-206.
 6. Doston M., Abdulatif S. SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO 'LLANILISHI //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 144-147.
 7. Javlon X. et al. Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 19. – №. 6. – С. 352-357.
 8. Naim o'g'li M. D., Xasan o'g'li A. M. CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 220-222.
 9. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Qudratov Akbar Akmal o'g'li. "ROLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 233-236.
 10. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and RASHIDOV BOYSARI TO'RA O'G. "STREAM DATA MINING VA REAL VAQT TAHLILI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 217-222.
 11. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, ALISHEROV BOBURJON ANVAR O'G'LI, and SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G. "OLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 229-232.
 12. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G, and G'ANIYEV SOBIR QODIR O'G. "DATA MINING KLASSIFIKATSIYA VA KLAUSTERIZATSIYA." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 223-228.

13. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Shermuhammedov Abdulatif Abdishukur o'g'li. "THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 195-197.
14. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Ergashev Sirojiddin Baxtiyor o'g'li. "KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISPR-USULLARINI QO'LLASH." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 211-216.
15. Baxtiyor o'g'li, Ergashev Sirojiddin, and Muxtorov Doston Naim o'g'li. "YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 198-206.
16. Yusupovich X. J. BEMORLARNING SHIFOKOR YOZGAN RETSEPTI BOYICHA DORILARNI QABUL QILGANLIK DARAJASINI ANIQLASH AVTOMATIK TIZIMNI YARATISH //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 223-234.
17. Бурнашев В. Ф., Холматов Ж. Ю. МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ГИДРОДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ МНОГОФАЗНОЙ ФИЛЬТРАЦИИ В НЕФТЯНОМ ПЛАСТЕ ПРИ ЕГО ЗАВОДНЕНИИ //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 137-154.
18. Kholmatov Javlon, & Mustafoyev Erali. (2023). STRUCTURE AND PRINCIPLE OF OPERATION OF FULLY CONNECTED NEURAL NETWORKS. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 136–141.

MA'LUMOTLARNI SINFLASHTIRISHDA BIRCH ALGORITMI AHAMIYATI

Sanayev Mashrab Eshquvvat o'g'li

E-mail: sanayevmashrab@gmail.com

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika Instituti

Aniq fanlar kafedrası assistenti

Jalilov Shavkat Shodiyor o'g'li

E-mail: shavkatjalilov6465@gmail.com

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika Instituti

Toshtemirov Abdumalik Raxmonqul o'g'li

E-mail: abdumaliktoshtemirov@gmail.com

O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Talaba

Annotatsiya

Bu maqola BIRCH (Balanced Iterative Reducing and Clustering using Hierarchies) algoritmini ma'lumotlarni sinflashtirish uchun qanday qo'llanishni va uning ahamiyatini tahlil qiladi. Ma'lumotlar tizimlari kundalik hayotimizda o'rnatilgan vaqtincha ma'lumotlarning ko'plab qismini o'z ichiga oladi. Bu ko'plab ma'lumotlar bilan ishlashda, ularni tuzish va sinflashtirish muhimdir. BIRCH algoritmi, massiv ma'lumotlarini avlodlarga bo'lish va sinflashtirishda yaxshi natijalar olish uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: BIRCH, cluster feature, clusters, Cluster Feature Tree, Dendrogramma, Ballar soni, Chiziqli summalar, Kvadrat qiymatlar yig'indisi

KIRISH

BIRCH (Balanced Iterative Reducing and Clustering using Hierarchies) algoritmi, massiv ma'lumotlarini tezkor va samarali ravishda sinflashtirish uchun mo'ljallangan algoritm bo'lib, avlodlarga bo'lish va ma'lumotlarni tuzishda yuqori samarali natijalar olishga xizmat qiladi. BIRCH algoritmi avlodlarni tuzishda "qavs" (cluster feature) va "qavslar" (clusters) deb nomlangan asosiy qo'llaniladigan elementlardan foydalanadi. Qavs, ma'lumotlar o'rtasidagi o'lcham va joylashuvi haqida umumiy ma'lumotlar to'plamini ifodalaydi. Avlodlar esa ma'lumotlar tuzilishini avtomatik ravishda ifodalaydi. Algoritm avlodlarni tuzishda "CF Tree" (Cluster Feature Tree) dan foydalanadi. Bu daraxt, boshlang'ich ma'lumotlarni RCC (root cluster feature) ga bog'lab, keyinchalik qavs va qavslarning qo'shimcha

ma'lumotlarini bog'lash orqali hosil qilinadi. Dendrogramma, avlodlarning bir-biri bilan o'zaro bog'lanishini va ma'lumotlar o'lchami va joylashuvi haqida ma'lumotlarni ko'rsatadi.

BIRCH algoritmi avlodlarni yaxshi taxlashda muhim ma'lumotlarni saqlaydi. Qavs va qavslarning o'lcham va joylashuvi xususiyatlari, avlodlarni ideal ravishda tuzishda yordam beradi. Algoritmdan olingan natijalar esa avlodlar va ma'lumotlar o'lchami bo'yicha o'zaro aloqani yaxshi aniqlashga imkon beradi. Shuningdek yirik ma'lumotlar bilan ishlashda samarali bo'lishi sababli, katta miqdordagi ma'lumotlar bilan ishlovchi. Bu esa masofaviy tashqaridagi ma'lumotlar, yozuvlar va avlodlar uchun idealdir. Algoritm ayni paytda tezkor va kichik xotira talabini bajaradi. BIRCH, ishtirokchi algoritmlar bilan hamqadam bo'lishi mumkin. Bu esa avlodlarni yaxshi tuzishda va sinflashtirishda yordam beradi. Algoritm, ma'lumotlarni tezkor va samarali ravishda sinflashtirishda muhim vazifalarni bajaradi. BIRCH algoritmi, massiv ma'lumotlarni sinflashtirishda avtomatik tuzish va yaxshi taxlash imkoniyatlarini ta'minlashda o'zini ko'rsatadi. U, yirik ma'lumotlar bilan ishlash, ishtirokchi algoritmlar bilan qo'llanish va kichik xotira talabini bajarish kabi asosiy qo'llaniladigan elementlarga ega bo'lib, masofaviy tashqaridagi ma'lumotlarni boshqarishda samarali yechimdir.

BIRCH algoritmidagi CF ning ahamiyati nimada?

BIRCH zich hududlarda joylashgan ma'lumotlarni Klasterlash xususiyati (CF) yozuvlari sifatida umumlashtirish orqali katta ma'lumotlar to'plamining xotira talablarini minimallashtirishga harakat qiladi. CF daraxti ma'lumotlar to'plamining juda ixcham tasviridir, chunki barg tugunidagi har bir yozuv bitta ma'lumot nuqtasi emas, balki kichik klasterdir. Har bir barg bo'lmagan tugunda eng ko'p B yozuvlari mavjud. Shu nuqtai nazardan, bitta yozuvda bola tuguniga ko'rsatgich va boladagi CF lar yig'indisidan tashkil topgan CF (kichik klasterlarning kichik guruhleri) mavjud. Boshqa tomondan, barg tugunida eng ko'p L yozuvlar mavjud va har bir yozuv CF (ma'lumotlar nuqtalarining kichik guruhleri) hisoblanadi. Barg tugunidagi barcha yozuvlar chegara talabini qondirishi kerak. Ya'ni, har bir barg kirishining diametri Eshik qiymatidan kichik bo'lishi kerak. Bundan tashqari, har bir barg tugunida oldingi va keyingi ikkita ko'rsatkich mavjud bo'lib, ular samarali skanerlash uchun barcha barg tugunlarini bir-biriga bog'lash uchun ishlatiladi.

BIRCH klasterlashda qanday statistik ma'lumotlardan foydalaniladi?

BIRCH tomonidan qo'llaniladigan klasterlash xususiyatlari - bu yangi ma'lumotlar bilan osongina yangilanishi mumkin bo'lgan oddiy umumiy statistika:

Ballar soni,

Chiziqli summalar,
Kvadrat qiymatlar yig'indisi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Naim o'g'li M. D., Abdishukur o'g'li S. A. THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 195-197.
2. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 207-210.
3. Amanbayevna A. S., Naim o'g'li M. D. GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 187-188.
4. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 211-216.
5. Baxtiyor o'g'li E. S., Naim o'g'li M. D. YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 198-206.
6. Doston M., Abdulatif S. SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 144-147.
7. Javlon X. et al. Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 19. – №. 6. – С. 352-357.
8. Naim o'g'li M. D., Xasan o'g'li A. M. CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 220-222.
9. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Qudratov Akbar Akmal o'g'li. "ROLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 233-236.

10. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and RASHIDOV BOYSARI TO'RA O'G. "STREAM DATA MINING VA REAL VAQT TAHLILI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 217-222.
11. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, ALISHEROV BOBURJON ANVAR O'G'LI, and SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G. "OLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 229-232.
12. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G, and G'ANIYEV SOBIR QODIR O'G. "DATA MINING KLASSIFIKATSIYA VA KLASTERIZATSIYA." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 223-228.
13. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Shermuhammedov Abdulatif Abdishukur o'g'li. "THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 195-197.
14. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Ergashev Sirojiddin Baxtiyor o'g'li. "KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 211-216.
15. Baxtiyor o'g'li, Ergashev Sirojiddin, and Muxtorov Doston Naim o'g'li. "YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 198-206.
16. Yusupovich X. J. BEMORLARNING SHIFOKOR YOZGAN RETSEPTI BOYICHA DORILARNI QABUL QILGANLIK DARAJASINI ANIQLASH AVTOMATIK TIZIMNI YARATISH //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 223-234.
17. Бурнашев В. Ф., Холматов Ж. Ю. МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ГИДРОДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ МНОГОФАЗНОЙ ФИЛЬТРАЦИИ В НЕФТЯНОМ ПЛАСТЕ ПРИ ЕГО ЗАВОДНЕНИИ //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 137-154.
18. Kholmatov Javlon, & Mustafoyev Erali. (2023). STRUCTURE AND PRINCIPLE OF OPERATION OF FULLY CONNECTED NEURAL NETWORKS. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 136–141.

DATA MININGDA CRISP-DM METODOLIGIYASI TASNIFI

Muxtorov Doston Naim o'g'li

E-mail: dmuxtorov062@gmail.com

O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Talaba

Sanayev Mashrab Eshquvvat o'g'li

E-mail: sanayevmashrab@gmail.com

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika Instituti, Assistent

Narzikulov Nodirbek Xamrobek o'g'li

E-mail: narzikulovnodir@gmail.com

O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Talaba

Annotatsiya

"CRISP-DM" (Cross-Industry Standard Process for Data Mining) – bu ma'lumotlar chiqarishda amal qilingan tizimli usulni tashkil etuvchi metodologiya. Bu metodologiya tashkil etish, tahlil qilish va ma'lumotlar chiqarish jarayonlari uchun yagona standartni taqdim etadi

Kalit so'zlar: Modeling, Namuna olish, Ma'lumotlarni aniqlash, Ma'lumotlar Modelini Baholash,

KIRISH

CRISP-DM (Cross-Industry Standard Process for Data Mining), ma'lumotlar do'koni tahlilini amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan bo'lgan standart metodologiya tizimidir. Bu metodologiya, ma'lumotlar tahlili loyihalari uchun boshqaruvning har bir bosqichini belgilab chiqadi. CRISP-DM yoki ma'lumotlar do'koni tahlili jarayoni quyidagi besh bosqichdan iborat:

Ma'lumotlar Tahlilining Tushunchalari (Business Understanding): Bu bosqichda loyihaning mohiyati, maqsadi, ma'lumotlar tahlilini olib chiqishga qaratilgan maqsadlar va boshqa biznes va ma'lumotlar bilan bog'liq tushunchalar aniqlanadi.

Ma'lumotlarni aniqlash (Data Understanding): Bu bosqichda mavjud ma'lumotlar, ularning manzili, shakli, qanday olinishlari, omborlanish shakllari va xususiyatlari to'g'risida tushunchalar, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun qo'llaniladigan muhim ma'lumotlarni aniqlash shart.

Ma'lumotlar Tuzilishi (Data Preparation): Bu bosqichda olingan ma'lumotlarni tahlil uchun tayyorlash jarayoni o'tkaziladi. Bu, ma'lumotlarni

to'plangan, to'plangan ma'lumotlarni o'chirish, ma'lumotlarni ishlash, tuzatish, birlashtirish va boshqa amallarni o'z ichiga oladi.

Ma'lumotlar Modelini Tuzilishi (Modeling): Bu bosqichda ma'lumotlar analitik modellarga o'zgaradi. Bu modellar ma'lumotlarni tahlil etishda va maqsadga muvofiq topilgan ma'lumotlarni qisqa muddat ichida tushunarli natijaga olib chiqishda qo'llaniladi.

Ma'lumotlar Modelini Baholash (Evaluation): Bu bosqichda olingan modelni sinovdan o'tkazish, natijalarni baholash va aniqlangan natijalarning maqsadga muvofiqligini tekshirish jarayoni o'tkaziladi. Agar natijalar maqsadlarni bajarib chiqmasa, modelni qayta tuzatish va baholash lozim bo'ladi.

Ma'lumotlar Modelini Amalga Oshirish (Deployment): Agar ma'lumotlar modeli muvofiq baholangan bo'lsa, uni amalga oshirish bosqichi o'tkaziladi. Model odatda real hayotda ishlash uchun boshqa ilovalar yoki tizimlar bilan integratsiya qilinadi. CRISP-DM metodologiyasi tahlilchi va modelni tuzish bosqichlari orasida amaliy ishlarni tashkil etish, muvofiq miqdordagi ma'lumotlarni olish va ularni tuzatish, modelni o'rganish va tuzilish, natijalarni baholash, va so'ng modelni amalga oshirish bosqichlarini tizimga olib kiradi. "Ma'lumotlar Tahlilining Tushunchalari" (Business Understanding) - bu CRISP-DM metodologiyasining birinchi bosqichi. Bu bosqichda, ma'lumotlar tahlili loyihasi uchun asosiy maqsadlar va talablar aniqlanadi. Asosiy mazmuni quyidagicha: Biznesda muammolar va talablar: Loyiha boshlashdan oldin, shuningdek, o'tkazmoqchi bo'lgan biznes muammolarini tushunish lozim. Bu muammolar qanday ma'lumotlardan foydalanilishi orqali yechilishi mumkinligini bilishni talab qiladi. Maqsadlar va o'zgarishlarni aniqlash: Loyiha uchun aniq maqsadlar belgilanadi. Bu maqsadlar biznes muammolari yoki biznes bosqichlari yechishga qaratilgan. Ma'lumotlar tahlili loyihasi bu maqsadlarni qanday bajarishi kerakligini aniqlaydi.

Ma'lumotlardan olingan foyda: Ma'lumotlar tahlili natijasida olinadigan foyda va farqni tushunish. Bu, ma'lumotlar tahlili natijalari orqali nima o'rganish va qanday qadamda ishlaydigan bo'lishi kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Resurslar va cheklovlar: Ma'lumotlar tahlili loyihasi uchun kerakli resurslar va cheklovlar (finans, odam resurslari, vaqt, ma'lumotlar resurslari) belgilanadi. Bu, loyihaning amalga oshirilishi uchun kerakli imkoniyatlarni va qo'llaniladigan voqealarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Boshqa shartlar: Boshqa talablar va shartlar, masalan, ma'lumotlar xavfsizligi, qonunchilikni saqlash, yashirin ma'lumotlarni saqlash shartlari va boshqalar kabi muhim ko'nikmalarni qamrab oladi.

"Ma'lumotlarni aniqlash" (Data Understanding) - bu CRISP-DM metodologiyasining ikkinchi bosqichi. Bu bosqichda tahlil qilish uchun kerakli ma'lumotlarni tuzish, tahlil qilish va natijalarni olish uchun ma'lumotlar bilan tanishish jarayoni o'tkaziladi. Quyidagi nuqtalarni o'z ichiga oladi: Ma'lumotlar tuzilishi: Bu qismatda loyihaning maqsadlariga qarab ma'lumotlar tuzilishi va ko'rsatkichlari tavsiflanadi. Ma'lumotlar qanday formatda saqlanmoqda, ular qanday olinmoqda, va ularning umumiy miqdori qancha ekanligi haqida to'liq ma'lumot beriladi. Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun tayyorlash: Bu bosqichda, kerakli ma'lumotlarni olish, yig'ish, va o'rganish jarayonlari tavsiflanadi. Bu jarayonlar orqali tahlilchi, tahlil qilish uchun ma'lumotlarni tayyorlashga va ulardan olingan ma'lumotlarni aniqlashga tayyorlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Naim o'g'li M. D., Abdishukur o'g'li S. A. THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 195-197.
2. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 207-210.
3. Amanbayevna A. S., Naim o'g'li M. D. GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 187-188.
4. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 211-216.
5. Baxtiyor o'g'li E. S., Naim o'g'li M. D. YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 198-206.
6. Doston M., Abdulatif S. SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 5. – C. 144-147.
7. Javlon X. et al. Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 19. – №. 6. – C. 352-357.

8. Naim o'g'li M. D., Xasan o'g'li A. M. CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 220-222.
9. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Qudratov Akbar Akmal o'g'li. "ROLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 233-236.
10. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and RASHIDOV BOYSARI TO'RA O'G. "STREAM DATA MINING VA REAL VAQT TAHLILI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 217-222.
11. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, ALISHEROV BOBURJON ANVAR O'G'LI, and SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G. "OLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 229-232.
12. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G, and G'ANIYEV SOBIR QODIR O'G. "DATA MINING KLASSIFIKATSIYA VA KLAUSTERIZATSIYA." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 223-228.
13. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Shermuhammedov Abdulatif Abdishukur o'g'li. "THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 195-197.
14. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Ergashev Sirojiddin Baxtiyor o'g'li. "KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 211-216.
15. Baxtiyor o'g'li, Ergashev Sirojiddin, and Muxtorov Doston Naim o'g'li. "YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 198-206.
16. Yusupovich X. J. BEMORLARNING SHIFOKOR YOZGAN RETSEPTI BOYICHA DORILARNI QABUL QILGANLIK DARAJASINI ANIQLASH AVTOMATIK TIZIMNI YARATISH //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 223-234.
17. Бурнашев В. Ф., Холматов Ж. Ю. МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ГИДРОДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ МНОГОФАЗНОЙ ФИЛЬТРАЦИИ В НЕФТЯНОМ ПЛАСТЕ ПРИ ЕГО ЗАВОДНЕНИИ //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 137-154.
18. Kholmatov Javlon, & Mustafoyev Erali. (2023). STRUCTURE AND PRINCIPLE OF OPERATION OF FULLY CONNECTED NEURAL NETWORKS. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 136–141.

DATA MININGDA PMML STANDARTI

Sanayev Mashrab Eshquvvat o'g'li

E-mail: sanayevmashrab@gmail.com

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika Instituti, Assistent

To'xtaboyev Jumaboy Ahmadjon o'g'li

E-mail: jumaboxtaboyev1@gmail.com

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika Instituti, Talaba

Tovboyev Fazliddin Ro'zimurod o'g'li

E-mail: fazliddintovboyev@gmail.com

O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali, Talaba

Annotatsiya

Bu maqola, Data Mining (ma'lumotlar tahlili) sohasida ishlatiladigan PMML (Predictive Model Markup Language) standartini ta'riflash va uning ma'lumotlar tahlili va model yaratish jarayonlarida qanday ishlatilishi haqida batafsil bayon qiladi. Maqola, PMML standartining asosiy maqsadlarini, foydalanishni, tizimlar orasida portativlikni, modellarni almashinuvini qilishni va model natijalarini tushuntirishni ta'kidlaydi. Maqola, PMML standartining ma'lumotlar tahlili va model yaratish sohasida qanday samarali va portativ yechimlarni takomillashtirishda yetakchi bo'lib, modellarni almashinuvini qilish va ulardan foydalanishda integratsiya uchun yaxshi vosita sifatida ta'riflaydi. PMML standarti, ma'lumotlar tahlili sohasida innovatsion yondashuvlar va platforma o'zlashtirish uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: SEMMA, Namuna olish, Tahlil qilish, O'zgartirish, Model, Baholash

KIRISH

PMML (Predictive Model Markup Language) standarti, ma'lumotlar tahlili va model yaratish jarayonlaridan olingan ma'lumotlar va modellarni almashinuvini tashkil etish uchun ishlatiluvchi XML (Extensible Markup Language) formatidagi standartdir. Bu standart, ma'lumotlar analitikasini va modelni yaratishni o'rganishda, ma'lumotlarni almashinuvini, muvaffaqiyatli modellash va ishlab chiqarishda hamkorlik qilishni ta'minlash uchun ishlatiladi.

PMML standarti quyidagi asosiy maqsadlarga ega:

Modelni almashinuvi: PMML, xilma-xillikda yaratilgan model va tahlil natijalarni bir tizimga o'girish va shu tizimda ishlatishga imkon beradi. Bu, qo'shimcha tuzilmalar uchun mos ravishda foydalanishga yordam beradi.

Model tuzilishini ko'rsatish: PMML, modellarning tuzilishi uchun bir standart tashkil etadi. Bu, bir modellani yaratish va uni tushunishda ko'rsatish, tavsiflash va yozish bo'yicha osonlik yaratadi.

Platformalar orasida portativlik: PMML standarti, modelni yaratish va ishlatishda portativlikni ta'minlash uchun ishlatiladi. Bu, bir tizimdan boshqa tizimga modelni o'girish va shu tizimda uni ishlatish imkonini ta'minlaydi.

Model natijalarini tushuntirish: PMML, model natijalarini o'qish va tushuntirish uchun standart qo'llanadi. Bu, tizimlarning model natijalarini o'qish va qanday ishlatishini tushunishda yordam beradi.

Modelni nazorat qilish va ishlatish: PMML, modelni ishlatish, nazorat qilish va kerakli tuzilmalarga integratsiyani yaxshi ta'minlaydi. Bu, modellarni boshqarish, tahrir qilish va model ishlashini yaxshi ko'rish imkonini ta'minlaydi.

PMML standarti, mos tizimlarda ma'lumotlar tahlili, prognozlash, sinflashtirish va boshqa amaliyotlar uchun modellarni almashinuvi qilish va ulardan foydalanishda ommalashtirilgan bo'lib, ma'lumotlarni almashinuvi muvaffaqiyatli bo'yicha hamkorlikni ta'minlashda yordam bera oladi.

PMML elementi ta'riflarini ko'rib chiqishda aniq bo'lmasligi mumkin bo'lgan murakkab chiqishlar va chiqish formatlarini belgilashga imkon beradi. Misol tariqasida, foydalanuvchi tomonidan qaror qilingan nostandart formatda model bashoratlarini chiqarish uchun PMML modelini qanday aniqlash mumkinligini ko'rsatamiz. Bu sanoat standarti bo'lgan PMML allaqachon o'rnatilgan o'ta moslashuvchanlikka ega degan fikrni aniqlaydi.

Xuddi shunday turdagi bir nechta chiqishga ega modelni ko'rib chiqing. Bir nechta toifali o'zgaruvchilar toifasini bashorat qiladigan model misol bo'lishi mumkin. Amaliy qo'llanmalarda toifalar sonining katta bo'lishi odatiy hol emas. agar bu raqam 100 ga teng bo'lsa, 100 toifadan o'tish va ularning ehtimolliklarini ko'rib chiqish amaliy bo'lmaydi. Yana bir aniq misol sifatida MNIST ma'lumotlar to'plamini ko'rib chiqing. U faqat taxmin qilingan qiymat uchun 10 ta mumkin bo'lgan toifaga ega. Biroq, biz barcha mumkin bo'lgan bashoratlarni emas, balki eng ehtimolli bashoratlarni ko'rishni xohlasak, ajablanarli emas. Biz faqat ehtimoli 0,5 dan ortiq bo'lgan bashorat qilishni xohlashimiz mumkin; yoki 1 dan ortiq bashorat, ularning barchasi ehtimoli kritik qiymatdan yuqori.

Model yaratish - Ushbu misollarni inobatga olgan holda, keling, 10 toifaning ehtimolini bashorat qiluvchi tasniflash modelini ko'rib chiqaylik. Biz faqat ehtimolliklari 0,3 dan yuqori bo'lgan toifalar prognoz qilingan natijalarni ko'rishni xohlaymiz. 1 dan ortiq bo'lishi mumkinligi va biz ko'rib chiqadigan o'zgaruvchilar sonini minimallashtirishni xohlayotganimiz sababli, biz komadan ajratilgan qator sifatida tanlangan barcha toifalarni ularning ehtimoli bilan bir xil tartibda boshqa koma alohida qator sifatida birlashtiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Naim o'g'li M. D., Abdishukur o'g'li S. A. THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 195-197.
2. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 207-210.
3. Amanbayevna A. S., Naim o'g'li M. D. GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 187-188.
4. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 211-216.
5. Baxtiyor o'g'li E. S., Naim o'g'li M. D. YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 198-206.
6. Doston M., Abdulatif S. SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 5. – C. 144-147.
7. Javlon X. et al. Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 19. – №. 6. – C. 352-357.
8. Naim o'g'li M. D., Xasan o'g'li A. M. CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – T. 2. – №. 19. – C. 220-222.

9. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Qudratov Akbar Akmal o'g'li. "ROLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 233-236.
10. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and RASHIDOV BOYSARI TO'RA O'G. "STREAM DATA MINING VA REAL VAQT TAHLILI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 217-222.
11. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, ALISHEROV BOBURJON ANVAR O'G'LI, and SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G. "OLAP VA DATA MINING INTEGRATSIYASI." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 229-232.
12. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, SAFAROV ULUG'BEK ANORBOY O'G, and G'ANIYEV SOBIR QODIR O'G. "DATA MINING KLASSIFIKATSIYA VA KLAUSTERIZATSIYA." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 1.1 (2023): 223-228.
13. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Shermuhammedov Abdulatif Abdishukur o'g'li. "THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 195-197.
14. Naim o'g'li, Muxtorov Doston, and Ergashev Sirojiddin Baxtiyor o'g'li. "KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 211-216.
15. Baxtiyor o'g'li, Ergashev Sirojiddin, and Muxtorov Doston Naim o'g'li. "YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 5.4 (2022): 198-206.
16. Yusupovich X. J. BEMORLARNING SHIFOKOR YOZGAN RETSEPTI BOYICHA DORILARNI QABUL QILGANLIK DARAJASINI ANIQLASH AVTOMATIK TIZIMNI YARATISH //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 223-234.
17. Бурнашев В. Ф., Холматов Ж. Ю. МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ГИДРОДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ МНОГОФАЗНОЙ ФИЛЬТРАЦИИ В НЕФТЯНОМ ПЛАСТЕ ПРИ ЕГО ЗАВОДНЕНИИ //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 137-154.
18. Kholmatov Javlon, & Mustafoyev Erali. (2023). STRUCTURE AND PRINCIPLE OF OPERATION OF FULLY CONNECTED NEURAL NETWORKS. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 136–141.

TRAFFIC MANAGEMENT WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Alpamis Kutlimuratov

Department of Applied Informatics, Kimyo International

University in Tashkent, Uzbekistan

kutlimuratov.alpamis@gmail.com

Jamshid Khamzaev

Tashkent University of Information Technologies Named after

Muhammad Al-Khwarizmi, Tashkent 100200, Uzbekistan

hamzaevjf@gmail.com

ABSTRACT

The increasing complexities in urban and suburban transportation systems necessitate smarter traffic management solutions. Artificial Intelligence (AI) emerges as a powerful tool to address this challenge, offering predictive analysis and real-time decision-making capabilities. This research paper delves into the application of AI in traffic management, examining its efficacy, potential benefits, and the challenges it presents.

INTRODUCTION

Urban centers worldwide grapple with the escalating challenges of traffic congestion, leading to longer commute times, increased carbon emissions, road accidents, and reduced economic productivity. As urban populations rise and cities expand, the strain on existing transportation infrastructures becomes palpable. Traditional traffic management systems, while instrumental in the past, have shown limitations in their adaptability and efficiency in today's dynamic urban environments. These systems, which rely on fixed schedules, static algorithms, and limited data inputs, often fail to deliver optimal traffic flow, especially during peak hours, unexpected events, or accidents. The digital revolution has introduced a plethora of data from various sources, including GPS systems, vehicle sensors, and smart infrastructure components. AI offers a unique advantage in processing this overwhelming amount of data, not just in terms of volume but in deriving meaningful patterns and predictions from it. The potential of AI goes beyond just data processing; it's about harnessing this data to make real-time, adaptive decisions that can revolutionize the way traffic is managed. In light of these developments, there's a surging interest among urban planners, policymakers, and technologists to understand and leverage AI's potential in creating intelligent traffic management

systems. This paper seeks to explore this very intersection of AI and traffic management, shedding light on the potential transformations, current applications, and the roadblocks that lie ahead.

MAIN PART

Before the digital revolution, traffic management systems were primarily manual or based on rudimentary electronic systems. Traffic police or officers manually controlled high-traffic intersections, basing their decisions on observable traffic conditions. As technology evolved, electronic traffic lights were introduced, primarily functioning on fixed timers. These fixed-timer systems operated on daily schedules, giving equal priority to all roads irrespective of the traffic volume.

Advent of Sensors and Cameras:

With the onset of technological advancements in the late 20th century, traffic management began to incorporate sensors and cameras. These devices provided real-time data about vehicle counts, speeds, and congestion levels. For instance:

— Inductive loop detectors embedded in road surfaces could count vehicles and estimate traffic volume.

— CCTV cameras were installed at intersections to monitor traffic and occasionally used for post-incident analysis.

However, despite this inflow of data, the decision-making models remained largely static. Traffic light timings might have been adjusted periodically, but these adjustments were typically made based on historical data rather than real-time conditions.

Transition towards AI:

By the end of the 20th century, with computational technologies becoming more accessible and the advent of rudimentary AI models, the limitations of traditional traffic management systems became evident. The necessity for more dynamic, adaptive, and predictive systems set the stage for the integration of AI in traffic management. The promise of AI wasn't just to manage traffic better, but to reimagine and revolutionize the very paradigms of urban mobility.

AI in Modern Traffic Management

Predictive Analysis

The Underlying Mechanism: AI, particularly machine learning models, are adept at identifying patterns from large datasets. In traffic management, this means combing through vast amounts of historical traffic data, weather patterns, special event schedules, and even social media to predict traffic conditions. The algorithms

not only rely on data from previous days or years but also on real-time inputs, ensuring that the predictions are as accurate as possible.

Applications:

- **Dynamic Traffic Light Timing:** By predicting traffic volume at different times of the day or during special events, AI can adjust traffic light durations accordingly. For instance, on a day with a major sporting event in the city, AI can predict increased traffic in specific corridors and adjust signal timings to minimize congestion.

- **Adaptive Traffic Routing:** For commuters using GPS-based navigation systems, AI can recommend alternative routes in anticipation of congestion, even before traffic jams start to form.

- **Infrastructure Planning:** Urban planners can use AI-driven predictive analysis to anticipate future traffic needs and plan road expansions, public transportation systems, or parking infrastructures.

Real-time Decision-making

Deep Learning and its Implications: Deep learning, a subset of AI, involves neural networks with many layers (hence "deep"). These networks excel in handling vast datasets and making real-time decisions. For traffic management, deep learning algorithms analyze data from various sources, such as cameras, inductive loop detectors, and infrared sensors, making split-second decisions to optimize traffic flow.

Applications:

- **Accident Detection and Response:** AI can instantly detect accidents or disruptions and immediately relay this information to emergency services, while also redirecting traffic to avoid the affected areas.

- **Congestion Alleviation:** If a particular route starts showing signs of congestion, AI systems can dynamically change traffic light timings or send out route change alerts to nearby vehicles.

- **Pedestrian Safety:** By analyzing data from pedestrian crossings, AI can adjust signal timings to ensure that pedestrians have enough time to cross roads safely, especially in scenarios with a high volume of foot traffic.

Integration with IoT

The Convergence of Technologies: The Internet of Things (IoT) refers to the vast network of interconnected devices that communicate with each other. When AI converges with IoT in the realm of traffic management, it allows for the seamless integration of data from diverse sources, ensuring a comprehensive understanding of the entire transportation ecosystem.

Applications:

- **Smart Traffic Lights:** Traffic lights equipped with IoT sensors can communicate with each other, ensuring smooth traffic flow across multiple intersections.

- **Vehicle-to-Infrastructure (V2I) Communication:** Vehicles can communicate with road infrastructures. For example, a car could inform a traffic light about its approach, allowing the light to adjust its timings for optimized flow.

- **Environmental Monitoring:** IoT devices can monitor environmental conditions, such as air quality or temperature. Combined with AI, this data can influence traffic routing decisions, especially in cities aiming to reduce pollution levels.

Case Study

Silicon Valley Smart Traffic Management

With the tech boom, Silicon Valley faced an explosive growth both in population and in vehicular traffic. Home to global tech giants and numerous startups, its roads experienced unprecedented congestion levels. Traditional traffic management systems were proving insufficient to cater to the dynamic and fast-paced life of the tech hub.

Recognizing the potential of AI in resolving traffic woes, several cities within Silicon Valley collaborated with tech companies specializing in AI. These partnerships sought to leverage cutting-edge technologies and expertise available in their backyard.

Implementation:

- **Data Collection:** High-resolution cameras, infrared sensors, and inductive loop detectors were strategically placed across intersections to gather real-time traffic data.

- **Machine Learning Models:** Advanced algorithms were trained using historical traffic data from the region, combined with real-time inputs. These models predicted traffic surges and adjusted signal timings accordingly.

- **Integration with Mobile Apps:** Many of these systems were integrated with popular navigation apps, providing real-time route recommendations based on the current traffic situation.

- **Outcome:** The result was a staggering 25% reduction in traffic congestion. Commute times were shorter, and there was a noticeable decrease in vehicular emissions due to reduced idling times.

DISCUSSION

The integration of AI in traffic management represents the convergence of technological advancement with urban developmental needs. As with all technological shifts, it's marked by a spectrum of advantages and potential drawbacks. Analyzing both sides of this spectrum provides insights into the future trajectory of this technology and its broader implications for urban living.

Benefits

1. Efficiency

- **Processing Power:** AI's ability to sift through and analyze massive amounts of data almost instantaneously translates to real-time decisions that can adapt to changing traffic conditions.

- **Optimal Traffic Flow:** Dynamic adjustments to traffic light timings and routing recommendations ensure smoother flow, reducing congestion and the associated frustrations.

2. Reduced Emissions

- **Economic and Environmental Impact:** Efficient traffic management translates to less time vehicles spend idling at traffic lights, which in turn means a reduction in fuel consumption and emissions. This not only benefits the environment but also results in economic savings for commuters.

3. Safety

- **Predictive Analytics:** Identifying and forecasting traffic patterns means potential accident hotspots can be detected before incidents occur.

- **Proactive Measures:** Authorities can implement preventative measures, like adjusting traffic signals or rerouting traffic, to avoid these potential hotspots. Moreover, quicker detection of accidents ensures rapid emergency response.

Challenges

1. Data Privacy

- **Surveillance Concerns:** The ubiquitous nature of cameras and sensors could be perceived as invasive, leading to concerns over constant surveillance.

- **Data Storage and Usage:** Without robust regulations in place, there's potential misuse of data, such as unauthorized access or sale of personal travel patterns and habits.

2. Implementation Costs

- **Infrastructure Overhaul:** Transitioning from traditional systems is not merely about software upgrades. It often requires extensive hardware installations, from sensors to new communication networks.

- Training and Maintenance: Beyond initial setup costs, there are expenses related to training personnel to manage these systems and ongoing maintenance to ensure they function optimally.

3. Reliability

- Dependence on Technology: An over-reliance on AI-driven systems might lead to challenges if there are system glitches or shutdowns.

- Consequences of Errors: While human-managed systems have their flaws, mistakes in AI-driven traffic systems could lead to wide-scale traffic disruptions or, in worst-case scenarios, accidents if not managed promptly.

CONCLUSION

Artificial Intelligence holds immense promise in reshaping traffic management for the modern world. While its benefits, such as efficiency, reduced emissions, and enhanced safety, are compelling, it is equally crucial to address challenges like data privacy, costs, and reliability. As cities continue to grow, the integration of AI in traffic management is not just beneficial but might soon become indispensable. Collaboration between technologists, urban planners, policymakers, and the public will be crucial in steering this integration toward a sustainable and efficient future.

References:

1. Kutlimuratov, A.; Khamzaev, J.; Kuchkorov, T.; Anwar, M.S.; Choi, A. Applying Enhanced Real-Time Monitoring and Counting Method for Effective Traffic Management in Tashkent. *Sensors* **2023**, *23*, 5007. <https://doi.org/10.3390/s23115007>
2. Ilyosov, A.; Kutlimuratov, A.; Whangbo, T.-K. Deep-Sequence-Aware Candidate Generation for e-Learning System. *Processes* **2021**, *9*, 1454. <https://doi.org/10.3390/pr9081454>.
3. Safarov F, Kutlimuratov A, Abdusalomov AB, Nasimov R, Cho Y-I. Deep Learning Recommendations of E-Education Based on Clustering and Sequence. *Electronics*. 2023; 12(4):809. <https://doi.org/10.3390/electronics12040809>
4. Kutlimuratov, A.; Abdusalomov, A.; Whangbo, T.K. Evolving Hierarchical and Tag Information via the Deeply Enhanced Weighted Non-Negative Matrix Factorization of Rating Predictions. *Symmetry* **2020**, *12*, 1930.
5. Kutlimuratov, A.; Abdusalomov, A.B.; Oteniyazov, R.; Mirzakhililov, S.; Whangbo, T.K. Modeling and Applying Implicit Dormant Features for

Recommendation via Clustering and Deep Factorization. *Sensors* **2022**, 22, 8224. <https://doi.org/10.3390/s22218224>.

6. Makhmudov, F.; Kutlimuratov, A.; Akhmedov, F.; Abdallah, M.S.; Cho, Y.-I. Modeling Speech Emotion Recognition via Attention-Oriented Parallel CNN Encoders. *Electronics* **2022**, 11, 4047. <https://doi.org/10.3390/electronics1123404>

7. Mamieva, D.; Abdusalomov, A.B.; Kutlimuratov, A.; Muminov, B.; Whangbo, T.K. Multimodal Emotion Detection via Attention-Based Fusion of Extracted Facial and Speech Features. *Sensors* **2023**, 23, 5475. <https://doi.org/10.3390/s23125475>

8. *Alpamis Kutlimuratov, Jamshid Khamzaev, Dilnoza Gaybnazarova. (2023). THE PROCESS OF DEVELOPING PERSONALIZED TRAVEL RECOMMENDATIONS. https://doi.org/10.5281/zenodo.7858377*

PROFILAKTIKA INSPEKTORI TOMONIDAN BOSHQARUVNING BELGILANGAN TARTIBIGA TAJOVUZ QILUVCHI HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI TASHKIL ETISH TUSHUNCHASI VA AHAMIYATI

Ergashev Umirbek Umidjon O'g'li

Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 3-o'quv kursi 310-guruh kursanti

Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola orqali siz, profilaktika inspektorining alohida ko`makka muhtoj shaxslar bilan ishlash faoliyatining tushunchasi, profilaktika inspektorining alohida ko`makka muhtoj shaxslar bilan ishlash faoliyatining asosiy xususiyatlari, profilaktika inspektorining alohida ko`makka muhtoj shaxslar bilan ishlash faoliyatining tashkiliy-xuquqiy jihatlari, profilaktika inspektorining alohida ko`makka muhtoj shaxslar bilan ishlash faoliyatini takomillashtirish, profilaktika inspektorining alohida ko`makka muhtoj shaxslar bilan ishlash bo`yicha ilg`or xorij tajribasini o`rganish tahlili, profilaktika inspektorining alohida ko`makka muhtoj shaxslar bilan ishlash faoliyatini takomillashtirishning asosiy yo`nalishlari haqida bilib olishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: *profilaktika, alohida ko`makka muhtoj shaxslar, kam ta`minlangan oila, yoshlar daftari, temir daftar, ayollar daftari, nogironligi bo`lgan shaxslar.*

KIRISH

Profilaktika inspektorining alohida ko`makka muhtoj shaxslar ishlash faoliyati deganda – ijtimoiy jixatdan moddiy taminotga muxtoj bo`lgan ma`lum ish joiga ega bo`lmagan moddiy taminotga muxtoj, oylik daromadi oila azolarining xar biriga yeng kam oylik ish xaqining 52,7 % dan kam miqdorda to`g`ri kelgan oilalar tushiniladi. Alohida ko`makka muhtoj shaxslar deb topish uchun oylik daromadi taqsimlangandagi ulishi oila a`zolarining har biriga eng kam oylik ish xaqining 52,7 % dan kam miqdorda to`g`ri kelishi kerak. Bundan tashqari oilada yagona boquvchi bo`lishi ham lozim. Alohida ko`makka muhtoj shaxslar deb bir so`z bilan aytadigan bo`lsam, har tomonlama ijtimoiy, moddiy, va tibbiy taminotga muhtoj bo`lgan ehtiyojmand shaxslar tushuniladi.[1] O`zbekiston Respublikasi Prezidenti

Sh.M.Mirziyoyevning 11.08.2021-yilda qabul qilingan “Kam ta’minlangan oilalarga moddiy yordam ko’rsatish hamda kambag’allik bilan kurashish ko’lamini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qaroriga muvofiq quyidagilar belgilandi.[2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Bola tarbiyalayotgan oilalarni qo’llab-quvvatlash tizimining samaradorligini oshirish, ijtimoiy himoya va ko’makka muhtoj oilalar moddiy ta’minotini kuchaytirish, ehtiyojmand oilalarni aniqlashda umume’tirof etilgan xalqaro standartlarni va avtomatlashgan shaffof elektron baholash mexanizmlarini joriy etish orqali nafaqalarni to’lash tizimini bolalar salohiyatini rivojlantirish va kambag’allikni qisqartirishga qaratish maqsadida:

Qarorga muvofiq quyidagicha tartib o’rnatildi, unga muvofiq 2021-yil 1 sentyabrdan boshlab:

14 yoshgacha bolalari bo’lgan oilalarga nafaqa hamda bola 2 yoshga to’lguniga qadar uni parvarish qilish nafaqasi o’rniga kam ta’minlangan oilalarga bolalar nafaqasi (keyingi o’rinlarda — bolalar nafaqasi) joriy etiladi.

Bunda, bolalar nafaqasini tayinlashda: Inobatga olinadigan bolalar yoshi 14 yoshdan 18 yoshgacha oshiriladi;

To’lov muddati 6 oydan 12 oygacha oshiriladi;

Uning miqdorini oiladagi bolalar sonidan kelib chiqib belgilash tartibi qo’llanilishi belgilab qo’yilgan; Yakka-yolg’iz bo’lgan fuqarolarga, farzandi bo’lmagan yoki barcha farzandlari 18 yoshdan katta bo’lgan kam ta’minlangan oilalarga moddiy yordam tayinlanadi. 2021-yil 1 sentyabrdan boshlab bolalar nafaqasi va kam ta’minlangan oilalarga moddiy yordam to’lovlarining quyidagi miqdorlari belgilandi: Bolalar nafaqasining har oylik miqdori: 250 000 so’m 3 yoshdan 18 yoshgacha bo’lgan bitta farzandi uchun, 325 000 so’m yoshi 3 yoshgacha bo’lgan bitta kichik farzandi uchun; 150 000 so’m oilaning ikkinchi farzandi uchun qo’shimcha; 100 000 so’mdan oilaning uchinchi va undan keyingi har bir farzandi uchun; kam ta’minlangan oilalar uchun moddiy yordamning oylik miqdori 380 000 so’m. Bunda, 2021-yil 1-sentyabrga qadar tayinlangan 14 yoshgacha bolalari bo’lgan oilalarga nafaqa, bola 2 yoshga to’lguniga qadar uni parvarish qilish nafaqasi hamda kam ta’minlangan oilalarga moddiy yordamni to’lash muddatlari tugaguniga qadar, mazkur turdagi nafaqalar va moddiy yordamning amaldagi miqdorlari hamda ularni to’lash muddatlari saqlab qolinadi.[3]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Moliya vazirligi 2021 yil yakuniga qadar bolalar nafaqasi va moddiy yordam oluvchi kam ta'minlangan oilalar sonining o'rtacha 20 foizga oshishini hisobga olgan holda 2021 yilda ushbu chora-tadbirlarni moliyalashtirishga byudjetdan qo'shimcha mablag' ajratsin hamda Davlat byudjetining 2022 yildagi parametrlarini shakllantirishda mazkur Farmonning amalga oshirilishi bilan bog'liq xarajatlarni nazarda tutadi.

Shunday tartib o'rnatildi, unga muvofiq 2021-yil 1-oktyabrdan boshlab, «Ijtimoiy himoya yagona reestri» axborot tizimi orqali kam ta'minlangan deb e'tirof etilgan oilalar va shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar manfaatdor vazirlik va idoralarga “Elektron hukumat” tizimi idoralararo integratsiyalashuv platformasi orqali taqdim etiladi.

Moliya vazirligi, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, bilan birgalikda “Ijtimoiy himoya yagona reestri” axborot tizimi ma'lumotlar bazasidagi kam ta'minlangan deb e'tirof etilgan oilalar va shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlarni vazirlik va idoralarga “Elektron hukumat” tizimi idoralararo integratsiyalashuv platformasi orqali taqdim etilishi hamda axborot almashinuvining samarali ishlashini ta'minlaydi. Moliya vazirligi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi, Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi bilan birgalikda 2021-yil 20-avgustga qadar quyidagilarni nazarda tutuvchi Hukumat qarori loyihalarini Vazirlar Mahkamasiga kiritadi:

Kam ta'minlangan bolali oilalarga nafaqani hamda kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordamni tayinlash va to'lash tartibi; Minimal iste'mol xarajatlari qiymatini hisoblash tartibi. Moliya vazirligi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi, O'zbekiston Milliy axborot agentligi, O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi ushbu Farmon maqsadi, vazifalari va bundan kutilayotgan natijalarni ommaviy axborot vositalari, Internet va ijtimoiy tarmoqlarda keng yoritish ishlarini tashkil qiladi. Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijadorligi yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga 2021-yil 1-noyabr va 2022-yil 1-aprelga qadar axborot berildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 16-iyundagi “Bolali oilalarga davlat ijtimoiy yordami tizimini takomillashtirish to'g'risida” PF-871-son Farmonida: «Bola ikki yoshga yetguncha uni parvarishlash uchun ishlaydigan (byudjet tashkilotlarida ishlaydiganlar bundan mustasno) onalarga beriladigan har oylik nafaqalar — korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning mablag'lari». Bunda,

2021-yil 1-sentyabrdan boshlab bola ikki yoshga to'lgunga qadar uni parvarishlash uchun ishlaydigan (byudjet tashkilotlarida ishlaydiganlar bundan mustasno) onalarga beriladigan har oylik nafaqalar miqdori mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori 60 foizi miqdorida belgilandi»; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 26-fevraldagi PF-3214-son Farmoni bilan tasdiqlangan barcha respublika ixtisoslashtirilgan ilmiy-amaliy tibbiyot markazlari tomonidan O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti mablag'lari hisobiga tibbiy yordam ko'rsatiladigan imtiyozli toifadagi shaxslar ro'yxatining 9-bandi quyidagi tahrirda bayon etilgan: "Ijtimoiy himoya yagona reestri" axborot tizimi orqali kam ta'minlangan deb e'tirof etilgan oilalarning a'zolari». O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 19-martdagi "Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish va mustahkamlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida" PF-3864-son Farmonida Kam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy ximoya qilish bo'yicha ko'lamli dasturlar yoritilgan.[4]

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki 2021-yil 29-noyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat havfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF 27-son farmonida ta'kidlanganidek profilaktika inspektorlarini ularning vazifa va faoliyat yo'nalishlari bilan bog'liq bo'lmagan tadbirlarga jalb qilish hamda faoliyatiga asossiz aralashish taqiqlanadi deb aytilganini keltirishimiz mumkin. Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ichki ishlar organlarining zimmasiga ma'suliyatli vazifalar belgilash orqali ularning faoliyati muhim ahamiyat kasb etishini belgilab berdi. Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatini samarali tashkil etishda profilaktika xizmatlari bilan bir qatorda boshqa fuqarolik jamiyati institutlarining ham roli alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurash sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 6196- sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 10-apreldagi "Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni

ta'minlashda ularning mas'uliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF 5005-son Farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-martdagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2833 sonli qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-apreldagi "Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi bulinmalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2896 sonli qarori.

PROFILAKTIKA INSPEKTORI TOMONIDAN BOSHQARUVNING BELGILANGAN TARTIBIGA TAJOVUZ QILUVCHI HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI TASHKILY ASOSLARI

Ergashev Umirbek Umidjon O'g'li

Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 3-o'quv kursi 310-guruh kursanti

Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekistonda shakllangan huquqbuzarliklar profilaktikasi milliy tizimi, ya'ni huquqbuzarliklar profilaktikasi siyosatiga, uning mazmun-mohiyatini o'zida aks ettiruvchi normativ-huquqiy hujjatlarga, shuningdek, ularning hayotda amalga oshirilishi va qo'llanilishini ta'minlovchi organ va muassasalar faoliyatiga bevosita o'zbek xalqining yuksak ma'naviyatini o'zida aks ettiruvchi insoniy tuyg'ular, buyuk ajdodlar meroslari, oila qadriyatlarini haqidagi g'oyalar singdirilgan

Kalit so'zlar: *Ichki ishlar, huquqiy tartib, rejalashtirish, huquqbuzarliklar profilaktikasi, inspektorlar, tashkiliy-taktik, uslubiy.*

KIRISH

Bugungi kunda jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni hamda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, jamiyat, davlat va shaxsning qonuniy manfaatlarini har qanday ko'rinishdagi tahdidlardan himoya qilish, mamlakatda tinchlik va osoyishtalikni, millatlararo totuvlikni hamda barqaror taraqqiyotning asosiy omillaridan biridir. “ O'zbekistonimizda tinchlik-osoyishtalik va xavfsizlikni fuqarolar va millatlararo ahillik va hamjihatlikni ko'z qorachig'idek saqlash va mustahkamlash bundan buyon ham eng muhim, hal qiluvchi vazifamiz bo'lib qolishi darkor ” “Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatini rejalashtirish “ – tushunchasini yoritishimizdan avval biz, profilaktika, huquqbuzarlik, huquqbuzarliklar profilaktikasi kabi tushunchalarni, huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy vazifalarini hamda huquqbuzarliklar profilaktikasini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi subyektlar faoliyatini huquqbuzarliklar profilaktikasini obyektlarini aniqlab olishimiz lozim. Chunki ushbu iboralar nafaqat huquq nazariyasi va amaliyotida, balki boshqa fan sohalarida ham qo'llaniladi. “Huquqbuzarlik” tushunchasiga aniqlik kiritishda bir qator munozarali holatlar majud. Jumladan:

Huquq nazariyasida “ huquqbuzarlik” deganda jamiyat uchun xavfli bo`lgan qilmish (harakat yoki harakatsizlik), boshqa manbada esa huquqbuzarlikka jamiyatda o`rnatilgan va qonun asosida belgilangan tartib yoki umuman ijtimoiy yashash qoidalarini buzish sifatida ta`rif berilgan.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Ushbu ta`riflardan kelib chiqqan holda huquqbuzarliklar ijtimoiy xavfi va uni sodir etganlik uchun javobgarlikni belgilovchi huquq sohasiga asosan:

- A) Fuqaroviy;
- B) Intizomiy;
- D) Ma`muriy;
- E) Jinoiy; turlarga ajratiladi;

Olib borilgan kuzatishlar hamda o`tkazilayotgan tadqiqotlar shuni ko`rsatmoqdaki, amaliyotda “ huquqbuzarlik “ tushunchasini turlicha talqin etish uchrab turibdi. Amaliyot organlarida faoliyat yuritayotgan profilaktika inspektorlarining aksariyati huquqbuzarlik deganda ma`muriy huquqbuzarlikni nazarda tutishadi. Xususan, o`tkazilgan so`rovda ishtirok etgan respondentlarning 65%i ma`muriy huquqbuzarlik deb belgilashgani fikrimizning isbotidir;

O`zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to`g`risida”gi qonunining 3-moddasida: “Huquqbuzarlik – sodir etilganligi uchun ma`muriy yoki jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan aybli g`ayrihuquqiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)” deb ta`rif berilgan.

Professor X.T.Odilqoriyev huquqbuzarlikni “ huquq subyekting aybli, huquqqa zid, jamiyat, davlat va shaxs manfaatlariga zarar yetkazuvchi, yuridik javobgarlik keltirib chiqaruvchi qilmish” sifatida ta`riflashi bilan birga, uning ijtimoiy xavflilik belgisiga e`tibor qaratadi. Ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlari faoliyatini, boshqarish va muvofiqlashtirish samarali tashkil etish mazkur faoliyatni rejalashtirishga bog`liq jarayon hisoblanadi. Ichki ishlar organlarining profilaktik faoliyatining yagona sxemasini ifodalashning zarur sharti bu – rejalashtirish hisolanadi. Unga ko`ra, rejalashtirish doimo jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini bajarishning asosiy usullaridan biri bo`lgan. Rejalashtirishning huquqiy tartibni mustahkamlash sohasiga ijtimoiy boshqaruvning boshqa sohalariga nisbatan kechroq kirib kelishini, aftidan, jinoyatchilikni bartaraf etish jarayoni ilgari taxmin qilinganidan murakkabroq va davomliroq chiqqanligi bilan izohlash mumkin. Profilaktika inspektori faoliyatini rejalashtirishda huquqbuzarliklar profilaktikasi turlari, ularning huquq-tartibotni saqlash choralari tizimidagi va ijtimoiy boshqaruvdagi o`rni, mazmuni, ularni amalga oshiruvchi

tuzilmani tashkil etuvchi tarkibiy qismlarning ahamiyati va o`zaro aloqadorligi, profilaktika xizmati faoliyatini axborot bilan ta`minlash, rejalashtirishni, huquqiy, tashkiliy-taktik, uslubiy, moddiytexnik ta`minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Rejalashtirish haqida bir qator yuridik va maxsus adabiyotlarda turli soha vakillari tomonidan turlicha tushuncha, fikr va mulohazalar bildirib o`tilgan. Xususan, kriminolog olim G.A.Avanesovning fikricha “Rejalashtirish – muayyan ketma ketlikdagi o`zaro aloqador topshiriqlarni ishlab chiqish, tadbirlarni bajarish tartibi va muddatlarini belgilash”dir.[3]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Rejalashtirish – boshqaruv tizimi rivojlanishining umumiy nazariyasini ishlab chiqish, muayyan topshiriqlarni, maqsadlarni amalga oshirishning muddatlari, ya`ni istiqbolga mo`ljallangan harakat(tadbir)lar dasturining asoslanishidir”. Profilaktika inspektorlari faoliyatini rejalashtirishda axborot manbalarining o`zaro axborot al,ashishi jamoat tartibini saqlash vca fuqarolar xavfsizligini ta`minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, aholiga ijtimoiy-huquqiy yordam ko`rsatishga qaratilgan muayyan chora-tadbirlarni rejalashtirish va ushbu rejalarning ijrosini ta`minlashga xizmat qiladi. Ayrim olimlar rejalashtirishda ko`zlangan faoliyatning normativ-axborot, tashkiliy, metodik va moddiy ta`minoti ham nazarda tutilishi lozim deb hisoblashadi. Boshqaruv jarayonining umumiy funksiyasi bo`lgan rejalashtirish deganda, boshqaruv subyektining ijtimoiy tizimlarning kelgusi davrdagi faoliyatiga mo`ljallangan maqsad va vazifalarini, ularga erishish usul va vositalarini, shuningdek ularni hal qilish ketma-ketligi va bajarish muddatlarini belgilash tushuniladi. Ichki ishlar organlari profilaktika xizmati faoliyatini samarali tashkil etish va boshqarishning asosiy vositasi rejalashtirish hisoblanadi. Reja boshqaruv qarorining o`ziga xos turi bo`lib, uni tuzish boshqaruv jarayonining boshlang`ich bosqichi hisoblanadi.

Profilaktika xizmati faoliyatini keng miqyosda rejalashtirishda rejalarni tizimli ishlab chiqish va uni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Rejalashtirishda kuchlar va vaqtdan ratsional hamda maqsadga yo`naltirilgan holda foydalanish imkoniyatini, shuningdek ijro intizomini ta`minlaydi. Profilaktika xizmati faoliyatida rejalarni tuzishda uning o`ziga xos jihati, mazmun-mohiyati va xususiyatidan kelib chiqib belgilanadi. Bu mazmun alohida qarorlarning o`zaro bog`liq majmuini, ularning bayon etilishidagi o`ziga xos shaklni, shuningdek uni ishlab chiqish va qabul qilish tartibining aniq belgilanganligini hamda uni ishlab chiqishning o`ziga xos usullari qo`llanilishini o`z ichiga oladi. Rejada rofilaktika

xizmati faoliyatini kelgusi davrga (yoki muayyan tadbir bo'yicha) mo'ljallangan maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun bajarishi lozim bo'lgan tadbirlar, ularni bajarish ketma-ketligi, muddatlari, ijrochilar hamda rejalashtirilgan tadbirlarning bajarilishini nazorat qilish usullari aks etishi shart. Mazkur faoliyatni amalga oshirishda ma'muriy hududlarda xizmat olib boruvchi profilaktika (kata) inspektorlarining oldiga aniq topshiriq va vazifalar belgilab beriladi. Ta'kidlash kerakki, barcha davlat hokimiyati va huquni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati singari ichki ishlar idoralari faoliyatining o'ziga xos xususiyati uning qat'iy rejalashtirishga asoslanishidadir. Ichki ishlar idoralarining faoliyatini rejalashtirish O'zbekiston Respublikasi IIVning 1996-yil 24-iyundagi "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar idoralarida axborot-tahlil ishini rejalashtirishni va axborot-malumot fondini tashkil etish to'g'risida" gi va O'zbekiston Respublikasi IIVning 2017-yil 23-maydagi "Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil va rejalashtirish faoliyatini amalga oshirish tartibi to'g'risida 80-sonli buyrug'I talablari asosida amalga oshiriladi. Hozirgi vaqtda ichki ishlar idoralari profilaktika xizmati faoliyatini rejalashtirishning barcha asosiy yo'nalishlarini tashkiliy jihatdan ta'minlashga imkon beruvchi ancha izchil tizimi mavjud. Bugungi kunda jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni hamda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, jamiyat, davlat va shaxsning qonuniy manfaatlarini har qanday ko'rinishdagi tahdidlardan himoya qilish, mamlakatda tinchlik va osoyishtalikni, millatlararo totuvlikni hamda barqaror taraqqiyotning asosiy omillaridan biridir. "O'zbekistonimizda tinchlik-osoyishtalik va xavfsizlikni fuqarolar va millatlararo ahillik va hamjihatlikni ko'z qorachig'idek saqlash va mustahkamlash bundan buyon ham eng muhim, hal qiluvchi vazifamiz bo'lib qolishi darkor" O'zbekistonda shakllangan huquqbuzarliklar profilaktikasi milliy tizimi, ya'ni huquqbuzarliklar profilaktikasi siyosatiga, uning mazmun-mohiyatini o'zida aks ettiruvchi normativ-huquqiy hujjatlarga, shuningdek, ularning hayotda amalga oshirilishi va qo'llanilishini ta'minlovchi organ va muassasalar faoliyatiga bevosita o'zbek xalqining yuksak ma'naviyatini o'zida aks ettiruvchi insoniy tuyg'ular, buyuk ajdodlar meroslari, oila qadriyatlarini haqidagi g'oyalar singdirilgan.

"Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatini rejalashtirish" – tushunchasini yoritishimizdan avval biz, profilaktika, huquqbuzarlik, huquqbuzarliklar profilaktikasi kabi tushunchalarni, huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy vazifalarini hamda huquqbuzarliklar profilaktikasini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi subyektlar faoliyatini huquqbuzarliklar profilaktikasini obyektlarini aniqlab olishimiz lozim. Chunki ushbu iboralar nafaqat huquq nazariyasi va

amaliyotida, balki boshqa fan sohalarida ham qo`llaniladi. “Huquqbuzarlik” tushunchasiga aniqlik kiritishda bir qator munozarali holatlar majud.[3]

XULOSA

Profilaktika xizmati faoliyatini keng miqyosda rejalashtirishda rejalarni tizimli ishlab chiqish va uni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Rejalashtirishda kuchlar va vaqtdan ratsional hamda maqsadga yo`naltirilgan holda foydalanish imkoniyatini, shuningdek ijro intizomini ta`minlaydi. Profilaktika xizmati faoliyatida rejalarni tuzishda uning o`ziga xos jihati, mazmun-mohiyati va xususiyatidan kelib chiqib belgilanadi. Bu mazmun alohida qarorlarning o`zaro bog`liq majmuini, ularning bayon etilishidagi o`ziga xos shaklni, shuningdek uni ishlab chiqish va qabul qilish tartibining aniq belgilanganligini hamda uni ishlab chiqishning o`ziga xos usullari qo`llanilishini o`z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoevning "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish choratadbirlari to,,g,,risida"gi Farmoni 21.10. 2016 yil

2. <https://yuz.uz/uz/news/jamoatxavfsizligini-taminlashda-profilatika-inspektorining-roliganday>

3. O`zbekiston Respublikasi IIVning rasmiy veb sayti elektron Manbaa: <https://iiv.uz/news/profilaktika-inspektorlarining-faoliyati-bilan--bogliq>

РЕАКТИВНЫЙ АРТРИТ И ЕГО ЛЕЧЕНИЕ

Хидирова Нигора Холмурзаевна

Ассистент Термезского филиала

Ташкентской медицинской академии

Абдумуродова Нозима Уткировна

Студент Термезского филиала

Ташкентской медицинской академии

Аннотация: В данной статье представлена информация о реактивном артрите, его причинах, симптомах, наблюдении за заболеванием у мужчин и женщин и методах его лечения.

Ключевые слова: Реактивный артрит, боль в суставах, артрит, мочеполовая система, инфекция, асимметричный олигоартрит, суставы, заболевания.

Реактивный артрит – группа негнойных заболеваний суставов, когда они воспаляются вследствие инфекции. В этом случае инфекции и заболевания суставов развиваются как реакция на инфекцию в целом. Реактивный артрит является серьезным заболеванием суставов и имеет свои особенности.

Эта форма артрита сопровождается одним или несколькими из следующих симптомов:

Воспалительные процессы в органах желудочно-кишечного тракта.

Конъюнктивит (воспаление глаз).

Воспалительные процессы в мочеполовой системе.

Воспаление суставов.

По имеющимся статистическим данным, опубликованным в специализированных медицинских изданиях и средствах массовой информации, реактивный артрит чаще диагностируется у пациентов в возрасте от 30 до 40 лет. Большинство случаев заболевания выявлено у мужчин, что спровоцировало мочеполовую инфекцию. Представители женской и мужской половины населения часто страдают реактивным артритом, который развивается на фоне развития кишечной инфекции (дизентерии). Он может вызывать проблемы. Чаще всего проблемы появляются в следующих органах:

в легких;

в почках;

в сердце;
в мягких тканях органов зрения;
на коже (в виде сыпи, язвочек или крапивницы);
на слизистой оболочке полости рта и др.

В последние годы это реактивная форма артрита, которая часто диагностируется у людей разных стран мира и серьезно повреждает опорно-двигательный аппарат людей независимо от возраста и пола. По мнению многих ревматологов, если реактивный артрит не вызван кишечной или урогенитальной инфекцией, его следует классифицировать как болезнь Рейтера. Это связано с тем, что при этой форме артрита лишь в 4% случаев приходится на инфекции мочеполовой системы. На начальном этапе развития реактивный артрит у большинства больных проявляется в острой форме. По результатам многих исследований установлено, что первые симптомы этого заболевания появляются через 2 недели после заражения больного: Пораженный сустав Температура поднимается в этом районе. Чтобы обнаружить жар в суставе, достаточно приложить ладонь к поврежденному месту. Для снятия жара рекомендуется использовать компрессы. Отекшие суставы (голеностопные и коленные, а также локтевые и лучезапястные суставы, суставы кистей и стоп). Иногда отек быстро распространяется за контур суставов, появляются боли в суставах. Болезненные ощущения преимущественно присутствуют при ходьбе или выполнении других действий пораженной голенью или верхней частью ноги. Многие пациенты испытывают тупую, скручивающую или ноющую боль при любой физической нагрузке, которая немного стихает ночью. Они также испытывают дискомфорт при пальпации участка, пораженного заболеванием сустава. Больные люди не могут активно двигаться, заниматься физическими упражнениями.

Появляется суставной синдром, сопровождающийся болью, асимметричным олигоартритом, поражением суставов, отеками и т. д. Выявляются инфекции мочеполовой системы, носоглотки, кишечника (с характерными симптомами). Урогенитальные инфекции сопровождаются заболеваниями мочеполовой системы, такими как уретрит и цервицит, и осложнениями, развивающимися на их фоне. Происходит расширение суставной щели и отек мягких тканей (околосуставных) (легко выявляется при рентгенографии). Воспаление глаз, кожи (конъюнктивит, раздражение слизистой оболочки, ослабление зрительной активности, крапивница, псориазоформные высыпания, стоматит и др.). В начальной стадии развития

реактивного артрита у больных наблюдаются сакроилеит (травма позвоночника), заболевания почек, появляются болезни сердца (тахикардия) и признаки расстройства нервной системы.

Утомляемость, потеря трудоспособности.

Общее расстройство, внезапная потеря веса.

Случаи лихорадки, часто сопровождающиеся повышением температуры или ознобом и т. д.

Причины реактивного артрита.

По результатам многих исследований, проведенных специалистами во всем мире, реактивный артрит часто развивается на фоне плохой наследственности. Современная медицина способна выявить это заболевание на генетическом уровне. Это связано со специальными лабораторными исследованиями, в которых используются реагенты, выявляющие генетические маркеры HLA-B27. Несмотря на генетическую предрасположенность, реактивный артрит возникает только у больных этим заболеванием.

К причинам реактивного артрита относятся следующие триггеры:

различные бактерии (сальмонеллы, иерсинии, шигеллы, кампилобактерии);

инфекционные заболевания (дизентерия);

нарушения в иммунной системе пациента;

генетическая предрасположенность к этому заболеванию (реактивный артрит часто выявляют у носителей антигена HLA-B27);

заражение больного вредоносными микроорганизмами, попадающими в мочеполовую систему человека (например, хламидиями *Chlamydia trachomatis*, *Ureaplasma urealyticum*) и др. При обнаружении характерных симптомов или любого дискомфорта в области сустава больному следует обратиться к узкопрофильному специалисту - врачу. врач-ревматолог Диагноз реактивного артрита ставится на основании данных предварительного обследования, в ходе которого специалист выявил основные симптомы этого заболевания и результаты лабораторного и аппаратного обследования пациента. Благодаря своевременному рентгенологическому исследованию врач может обнаружить любые, даже небольшие изменения в опорно-двигательном аппарате. Иногда аппаратная диагностика позволяет обнаружить кальцинозы, расположенные в костной ткани, где возникли воспалительные процессы. Если у пациента с диагнозом реактивный артрит наблюдается воспаление глаза, то лечащий врач

направит его на консультацию к офтальмологу. Специалист узкого профиля не только определяет остроту зрения, но и определяет уровень воспаления, после чего назначает медикаментозную терапию. После комплексной диагностики реактивного артрита специалист подбирает метод лечения этого заболевания. Метод терапии напрямую зависит от локализации заболевания и стадии его развития. В большинстве случаев данной категории больных назначают:

Нестероидные противовоспалительные препараты. На фоне их регулярного употребления у больных могут наблюдаться различные побочные эффекты: появляются язвы, развиваются желудочно-кишечные заболевания, начинаются внутренние кровотечения. Кортикостероиды назначают больным при лечении реактивного артрита. Эта группа препаратов, в том числе преднизолон, позволяет существенно уменьшить воспалительный процесс в суставах и сухожилиях верхних и нижних конечностей. Их можно принимать любым удобным способом: в виде мази; перорально в форме таблеток; в виде инъекции (вводят в пораженный сустав). При наличии у больного реактивной формы артрита, вызванного инфекциями, передающимися половым путем, или вирусными инфекциями, ему назначают курс антибиотиков.

Параллельно больному следует принимать пробиотики, функция которых заключается в смягчении воздействия антибиотиков на желудочно-кишечный тракт человека. Больным с диагнозом персистирующая форма реактивного артрита назначают сульфацилин. Этот препарат может иметь различные побочные эффекты, такие как угнетение функции костного мозга, кожная сыпь. После курса Сульфациллина больным необходимо пройти лабораторное обследование и анализ крови. При воспалительных процессах в глазах пациентам назначают специальные капли. Тяжелая форма воспаления требует более серьезного лечения, включающего инъекции кортизона. При воспалительном процессе в области мужских или женских половых органов лечащий врач назначает курс терапии кремами, содержащими кортизон. При реактивном артрите, вызванном кишечных или урогенитальных инфекциях больным назначают антибиотики, специфичные к выявленным группам бактерий, проводят мероприятия. Параллельно этой категории больных назначают мази, кремы, гели, содержащие димексид, обладающий противовоспалительным действием. Больных с диагнозом реактивный артрит лечат различными методами, такими как криотерапия, фонофорез, синусоидальные модулирующие токи и др. Различные физиотерапевтические процедуры рекомендуются. Большую пользу при лечении этого заболевания

дает курс физиотерапии, при котором пациенты под наблюдением выполняют специально разработанные упражнения. После снятия воспалительного процесса в области поврежденных суставов пациентам назначают лечебные ванны. Во время таких водных процедур обычно используются соли Мертвого моря, а также сероводородные и сероводородные соли. Параллельно с лечебными ваннами можно пройти курс грязелечения.

Резюме: Независимо от терапии, применяемой при лечении реактивного артрита, пациентам рекомендуется регулярно сдавать анализы, которые могут указывать на наличие инфекции. При обнаружении каких-либо бактерий, способных вызвать рецидив реактивного артрита, пациентам назначают курс терапии, включающий новую группу антибиотиков (при выборе наиболее эффективных препаратов рекомендуется проводить специальный анализ пациентов).

Использованная литература:

1. Лиля А. М., Гапонова Т. В. Реактивные артриты: особенности патогенеза и терапевтическая тактика Архивная копия от 23 ноября 2011 на Wayback Machine. Русский медицинский журнал № 1663[1]

2. Two forms of reactive arthritis? | Annals of the Rheumatic Diseases. Дата обращения: 8 мая 2017. Архивировано 28 августа 2014 года.[2]

3. Иркутский государственный медицинский университет, Шевченко Елена Викторовна – зав. кафедрой, профессор, д.б.н. СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ УРОГЕННЫХ РЕАКТИВНЫХ АРТРИТОВ (ЭПИДЕМИОЛОГИЯ, ПАТОГЕНЕЗ И КЛИНИКА) // Сибирский медицинский журнал. — 2010. — № 1. Архивировано 4 мая 2016 года.[3]

4. Дифференциальная диагностика суставного синдрома при ювенильных артритах | #06/13 | «Лечащий врач» – профессиональное медицинское издание для врачей. Научные статьи. Журнал «Лечащий врач». Дата обращения: 1 марта 2023. Архивировано 1 марта 2023 года.[4]

USAGE OF SYNONYMS IN COMMUNICATION

Sohibov Hasan Tolibjon o'g'li

Student, Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Email: @hasansohibov327@gmail.com

ABSTRACT

The article deals with the classification and differentiations of synonyms. This article includes information of synonyms, and their structures. In lexicology, synonyms are words or phrases with similar meanings. They are an integral part of language and play a significant role in enriching vocabulary, enabling diverse expression, and facilitating effective communication.

Key words: Synonyms, synonymic dominant, interchangeability, denotational and connotational components of synonyms.

English word-stock is extremely rich in synonyms which can be largely accounted for by abundant borrowing. Quite a number of words in synonymic sets are usually of Latin or French origin. For instance, out of thirteen words making up the set see, behold, descry, espy, view, survey, contemplate, observe, notice, remark, note, discern, perceive only see and behold can be traced back to Old English (OE. seon and behealdan), all others are either French or Latin borrowings. Thus a characteristic pattern of English synonymic sets is the pattern including the native and the borrowed words. Among the best investigated are the so-called double-scale patterns: native versus Latin (e.g. bodily — corporal, brotherly — fraternal); native versus Greek or French (e.g. answer — reply, fiddle — violin). In most cases the synonyms differ in their stylistic reference, too. The native word is usually colloquial (e.g. bodily, brotherly), whereas the borrowed word may as a rule be described as bookish or highly literary (e.g. corporal, fraternal).

Synonymy is the coincidence in the essential meaning of words which usually preserve their differences in connotations and stylistic characteristics. Synonyms are two or more words belonging to the same part of speech and possessing one or more identical or nearly identical denotational meanings, interchangeable in some contexts. These words are distinguished by different shades of meaning, connotations and stylistic features.

The synonymic dominant is the most general term potentially containing the specific features rendered by all the other members of the group. The words face,

visage, countenance have a common denotational meaning "the front of the head" which makes them close synonyms. Face is the dominant, the most general word; countenance is the same part of the head with reference to the expression it bears; visage is a formal word, chiefly literary, for face or countenance. In the series leave, depart, quit, retire, clear out the verb leave, being general and most neutral term can stand for each of the other four terms. One must bear in mind that the majority of frequent words are polysemantic and it is precisely the frequent words that have many synonyms. The result is that a polysemantic word may belong in its various meanings to several different synonymic groups. Kharitonchic Z. gives the example of 9 synonymic groups the word part enters as the result of a very wide polysemy: 1) piece, parcel, section, segment, fragment, etc; 2) member, organ, constituent, element, component, etc; 3) share, portion, lot; 4) concern, interest, participation; 5) allotment, lot, dividend, apportionment; 6) business, charge, duty, office, function, work; 7) side, party, interest, concern, faction; 8) character, role, cue, lines; 9) portion, passage, clause, paragraph.

The semantic structures of two polysemantic words sometimes coincide in more than one meaning, but never completely. L. Bloomfield and E. Nida suppose even that there are no actual synonyms, i.e. forms which have identical meanings. In a great number of cases the semantic difference between two or more synonyms is supported by the difference in valency. An example of this is offered by the verbs win and gain both may be used in combination with the noun victory: to win a victory, to gain a victory. But with the word war only win is possible: to win a war.

Criteria of synonymy is interchangeability. It should be pointed out that neither the traditional definition of synonyms nor the new version provide for any objective criterion of similarity of meaning. It is solely based on the linguistic intuition of the analyst.

Recently there has been introduced into the definition of synonymy the criterion of interchangeability in linguistic contexts that is synonyms are supposed to be words which can replace each other in a given context without the slightest alteration either in the denotational or connotational meaning. But this is possible only in some contexts, in others their meanings may not coincide, e.g. the comparison of the sentences "the rainfall in April was abnormal" and "the rainfall in April was exceptional" may give us grounds for assuming that exceptional and abnormal are synonyms. The same adjectives in a different context are by no means synonymous, as we may see by comparing "my son is exceptional" and "my son is abnormal" (B. Quirk, the Use of English, London 1962, p. 129) Peace and tranquillity are ordinarily

listed as synonyms, but they are far from being identical in meaning. One may speak of a peace conference, but not tranquillity conference. (E.Nida, The Descriptive analysis of words).

Using synonyms in communication.

Here's a simple dialogue using synonyms:

Amy: Hi, Tom! How was your day?

Tom: It was **great**, Amy! I had a **fantastic** day exploring the city.

Amy: That sounds **wonderful**! Did you visit any **interesting** places?

Tom: Yes, I went to the museum, and it was absolutely **fascinating**. There were so many **captivating** exhibits.

Amy: I've heard that the museum is really **engaging**. Did you see any **remarkable** artifacts?

Tom: Definitely! I saw some **extraordinary** relics from ancient civilizations. It was truly **captivating**.

Amy: It sounds like you had an **amazing** time. Maybe I'll join you next time.

Biz bu dialogni o'zbek tiliga tarjima qilganimizda mana bunday ko'rinishda bo'ladi:

Amy: Salom, Tom! Kuningiz qanday o'tdi?

Tom: Ajoyib bo'ldi, Amy! Men shaharni o'rganib chiqdim va ajoyib kun o'tkazdim.

Amy: Bu juda ajoyib! Siz qiziqarli joylarga bordingizmi?

Tom: Ha, men muzeyga bordim va juda qiziqarli bo'ldi. Bu yerda ajoyib ko'rgazmalar bor edi.

Amy: Men bu muzey juda qiziqarli ekanligini eshitgandim. Siz qiziqarli qimmatbaho narsalarni ko'rdingizmi?

Tom: Albatta! Men qadimgi rivojlanishdagi g'ayrioddiy ko'rgazmalarni ko'rdim. Bu haqiqatan ham jazibador edi.

Amy: Sizning vaqtingiz judayam ajoyib o'tibdi. Ertaga men ham balkim sizga qo'shilarman.

Classification of Synonyms

According to whether the difference is in denotational or connotational component synonyms are classified into ideographic and stylistic. Ideographic synonyms denote different shades of meaning or different degrees of a given quality. They are nearly identical in one or more denotational meanings and interchangeable at least in some contexts, e.g. beautiful - fine - handsome -pretty Beautiful conveys, for instance, the strongest meaning; it marks the possession of that quality in its

fullest extent, while the other terms denote the possession of it in part only. Fineness, handsomeness and prettiness are to beauty as parts to a whole. In the synonymic group choose, select, opt, elect, pick the word choose has the most general meaning, the others are characterised by differences clearly statable: select implies a wide choice of possibilities (select a Christmas present for a child), opt implies an alternative (either this, or that as in Fewer students are opting for science courses nowadays); pick often implies collecting and keeping for future use (pick new words), elect implies choosing by vote (elect a president; elect smb (to be) chairman).

Stylistic synonyms differ not so much in denotational as in emotive value or stylistic sphere of application. Literary language often uses poetic words, archaisms as stylistic alternatives of neutral words, e.g. maid for girl, bliss for happiness, steed for horse, quit for leave. Calling and vocation in the synonymic group occupation, calling, vocation, business are high-flown as compared to occupation and business. In many cases a stylistic synonym has an element of elevation in its meaning, e.g. face - visage, girl - maiden. Along with elevation of meaning there is the reverse process of degradation: to begin - to fire away, to eat - to devour, to steal - to pinch, face - muzzle. According to the criterion of interchangeability in context synonyms are classified into total, relative and contextual.

Total synonyms are those members of a synonymic group which can replace each other in any given context, without the slightest alteration in denotative meaning or emotional meaning and connotations. They are very rare. Examples can be found mostly in special literature among technical terms and others, e.g. fatherland motherland, suslik - gopher, noun - substantive, functional affix - flexion, inflection, scarlet fever - scarlatina

Relative Synonyms. Some authors class groups like ask - beg - implore, or like - love - adore, gift - talent - genius, famous - celebrated - eminent as relative synonyms, as they denote different degree of the same notion or different shades of meanings and can be substituted only in some contexts. Contextual or context - dependent synonyms are similar in meaning only under some specific distributional conditions. It may happen that the difference between the meanings of two words is contextually neutralised, E.g. buy and get would not generally be taken as synonymous, but they are synonyms in the following examples: I'll go to the shop and buy some bread. I'll go to the shop and get some bread. The verbs bear, suffer, stand are semantically different and not interchangeable except when used in the negative form: I can't stand it, I can't bear it. One of the sources of synonymy is borrowing. Synonymy has its characteristic patterns in each language. Its peculiar

feature in English is the contrast between simple native words stylistically neutral, literary words borrowed from French and learned words of Greco-Latin origin. Native English: to ask, to end, to rise, teaching, belly. French Borrowings: to question, to finish, to mount, guidance, stomach. Latin borrowings: to interrogate, to complete, to ascend, instruction, abdomen. There are also words that came from dialects, in the last hundred years, from American English, in particular, e.g. long distance call AE - trunk call BE, radio AE - wireless BE.

In conclusion, synonyms in lexicology play a vital role in language and communication. They help us express ourselves more precisely, providing alternative words to convey similar meanings. Learning about synonyms expands our vocabulary and enables us to choose the best words for different contexts. Understanding synonyms allows us to avoid repetition, making our writing and speech more engaging and varied. It also enhances our comprehension by exposing us to multiple ways of expressing an idea. Utilizing synonyms demonstrates our command of language and adds depth to our expression. Exploring and becoming familiar with synonyms can be an enjoyable and enriching experience. Recognizing synonyms contributes to effective communication, empowering us to articulate our thoughts with nuance. In summary, synonyms are valuable linguistic tools that amplify the expressiveness and effectiveness of our language use.

REFERENCES

Лексикология английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз./Р. З. Гинзбург, С. С. Хидекель, Г. Ю. Князева и А. А. Санкин. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Высш. школа, 1979. — 269 с, ил., табл. Список рек. лит. В пе р.: 1 р. 0 0 к.

ГОУ ВПО «Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет»английского языка. Учебное пособие для студентов иностранных языков. —

Lectures on English Lexicology. Курс лекций по лексикологии , доцент Давлетбаева Д.Н.профессор Садыкова А.Г.Рецензенты: д.филол.н., профессор Арсентьева Е.Ф.(КГУ)к.филол.н., доцент Мухаметдинова Р.Г.(ТГГПУ)

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI O'YIN VOSITASIDA HUQUQIY TARBIYA BERISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK ASOSLARI

Lutfullayeva Odinabonu Bobir qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi yo'nalishi 4 kurs talabasi*

Gelmanova Toxira Hamid qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi yo'nalishi 4 kurs talabasi*

Anotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi blalarni o'yin vositasida mehnat faoliyatlarini shakllantirish asosida mas'uliyatini anglashga, huquqiy ong tushunchalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'yin, muhit, jamiyat, shaxs, o'yin ijtimoiy, huquq.

O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat sub'ekti sifatida shakllana boshlaydi. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog-psixologlarni o'ziga qaratib kelgan. Olimlarning farzand ta'lim-tarbiyasi va odob-axloqqa oid asarlarida, bolalarni tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng ta'sirchan uslubi - o'yin shaklidan juda keng foydalanganligini ko'ramiz.

Jamiyat hayotida mehnat jarayonida bolalar kattalar mehnatiga taqlid qilish orqali o'ynaydilar, xuddi shu o'yin keyinchalik bolalarni mehnat faoliyatiga tayyorlashda muhim boskich bo'lib hisoblanishini asoslab, o'yinni obrazli, hayotni haqqoniy aks ettiruvchi jarayondir, degan edi V.G.Plexanov.

P.F.Lesgaft «Bolaning dastlabki o'yini tevarak – atrofdagi voqea - hodisalarga taklid qiladi, o'yin ijtimoiy voqelikni aks ettiradi»,- deb izohlagan edi.

Buyuk psixolog D.V.Elkonin o'yinning kelib chikishida yangi g'oyani ilgari suradi jamiyatning dastlabki taraqqiyotidayoq bolaning kattalar hayoti va mehnatida ishtirok etishi bolalarning mehnat kilishlari uchun qulay o'yinchok mehnat kurollari ishlab chikilgan. O'yinchoq qurollar paydo bo'lishi natijasida rolli o'yinlar paydo buladi. D.V.Elkonin kattalar mehnatida ishtirok etish orqali bolada mehnat kilishga intilish hissini uyg'otish zarurligi g'oyasini isbotlab bergan.

O'yinda bola shaxs sifatida shakllanadi. Uning kelajakdagi o'quv, mehnat faoliyati, kishilarga munosabatining qay darajada shakllanib borishini belgilaydi. Bola o'z o'yinida oldin kattalar mehnatiga taqlid qiladi, keyinchalik ularning

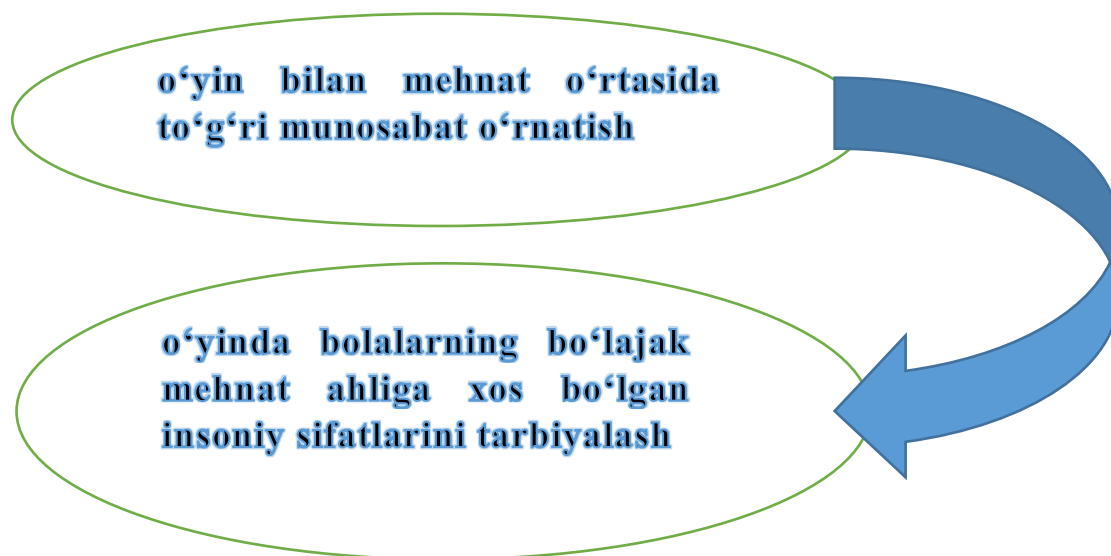

mehnatida qatnashadi. O‘yin yosh avlodni mehnatga tayyorlaydi. Bolalar o‘yinini bunday tushunish birinchi marta K. D. Ushinskiy tomonidan ta’riflab berilgan edi. U o‘z asarlarida bolalar o‘yining mazmuni ularning hayotdan olgan taassurotlari bilan belgilanib, ular shaxsining shakllanishiga ta’sir etadi, deb yozadi. Bu fikrni P. F. Lesgaft ham tasdiqlab, bolalar o‘z o‘yinlarida tevarak-atrofdan olgan taassurotlarini aks ettiradilar, deydi. Bunday faoliyat bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.

Shunday qilib, o‘yinning ijtimoiy voqea ekanligini, o‘yinda tevarak-atrofdagi borliq aks ettirilishini ilg‘or olim va pedagoglar o‘zlarining kuzatish va ilmiy tadqiqotlari orqali isbotlab berdilar.

Demak, o‘yin vositasida maktabgacha yoshdagi bolalar mehnat faoliyatlari shakllanib borishi bilan birga ularda mas’ullik hissi uyg‘onib boradi borib-borib bola endi asta sekin huquqini anglab boradi. Bu esa bolada arofdagi ijtimoiy muhitdagi voqea hodisalarni kuzatib tushunchalari rivojlanib boradi.

Tarbiyachilar bolalar o‘yiniga rahbarlik qilishda quyidagilarga rioya qilishlari lozim:

Shu tariqa o‘yin tarixiy taraqqiyot jarayonida mehnat faoliyati natijasida paydo bo‘lgan ijtimoiy faoliyatdir; o‘yin doimo haqiqiy hayotni aks etgiradigan jarayon. Demak, ijtimoiy hayot o‘zgarishi bilan uning mazmuni ham o‘zgaradi; o‘yin ma’lum maqsadga yo‘naltirilgan ongli faoliyat bo‘lib, uning mehnat bilan umumiyliigi bor va yoshlarni mehnatga tayyorlashga xizmat qilish bilan birga o‘z burchini anglash, huquqiy burch tushunchalarini o‘zlashtirib boradilar. O‘yin faoliyati asosida boladagi o‘quv faoliyati rivojlanadi, bola qanchalik yaxshi

o‘ynasa, u maktabda shunchalik yaxshi o‘qiydi.

Demak, bola o‘yin asosida mehnat faoliyati shakllanib borsa, u maktabda fanlarni yaxshi o‘zlashtirib boradi va shu bilan birga ongli ravishda ruxiyati tetiklashib kelajakda o‘ziga munosib kasb tanlaydi o‘z sevgan kasbiy faoliyatida mas’ullikni huquqiy burchini his etib ulg‘ayib boradi. O‘yin vositasida kelgusida bolaga ijtimoiy muhitning sog‘lom bo‘lishi hayotda o‘z o‘rnini topishda katta ahamiyatga ega.

Shunday qilib, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari pedagogik jarayonida o‘yinning tutgan o‘rni juda katta bo‘lib, o‘yindan maktabgacha yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta‘lim berishda keng foydalaniladi.

✓ o‘yin bolalarning mustaqil faoliyati bo‘lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo‘ladi;

✓ o‘yin maktabgacha yoshidagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir:

✓ o‘yin maktabgacha yoshidagi bolalar huquqiy burchini anglashga zamindir;

✓ o‘yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;

✓ o‘yin bolalarga ta‘lim va tarbiya berishning metod va usulidir;

✓ o‘yin bolalarni o‘quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Bolalarga ta‘lim-tarbiya berish maqsadida kattalarning o‘yinni tanlay bilishi, unga to‘g‘ri rahbarlik qilish «Ilk qadam» davlat o‘quv dasturida belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta‘minlaydi.

Psixologlar o‘yinni maktabgacha yosh davrida yetakchi faoliyat deb hisoblaydilar. O‘yin tufayli bolaning yuqori rivojlanish bosqichiga o‘tishini ta‘minlovchi sifatlar shakllanadi, uni ruhiyatida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi.

O‘yinda bola shaxsining hamma tomoni bir-biriga o‘zaro ta‘sir etgan holda shakllanadi. O‘ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarak-atrof to‘g‘risidagi tasavvurini, kattalarga va o‘rtoqlariga bo‘lgan munosabatini bilib olish mumkin.

O‘yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash tizimida, maktabgacha ta‘lim tashkilotining ta‘lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tomondan tarbiyalashda katta o‘rin tutadi.

O‘yinda yosh organizmga xos bo‘lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, bardamlik, tetiklik, quvnoqlik, tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimida o‘yin munosib o‘rin egallaydi. Atoqli pedagog va shifokor Ye. A. Arkin o‘yinni ruhiy vitamin deb baholagan.

O‘yin ta‘lim va mashg‘ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuzatishlar bilan uzviy

bog‘liq bo‘lib juda katta ta‘lim-tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ijodiy o‘yinlarda muhim bilim egallash jarayoni yuzaga keladi, bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurni, xayolni, diqqatni, xotirani faollashtirishni talab qiladi. Bola masalalarni mustaqil hal qilishga o‘rganadi, o‘ylagan narsasini amalga oshirish uchun yaxshiroq va osonroq usul o‘ylab topadi, o‘z bilimlaridan foydalanish va uni so‘z bilan ifodalashni o‘rganadi.

O‘yinda aks ettirilayotgan narsani bilib olishga qiziqish uyg‘onadi. Ko‘pincha o‘yin bolalarga yangi bilim berish va ularning fikrini, bilim doirasini kengaytirish uchun xizmat qiladi. Bolalarda kattalarning mehnatiga, ijtimoiy hayotga, kishilarning qahramonona ishlariga qiziqish sari ularda bo‘lajak mutaxassislik, yaxshi ko‘rgan qahramonlariga taqlid qilish kabi dastlabki orzular paydo bo‘ladi.

Masalan, qoidali o‘yin bolaning sensor rivojlanishini, tafakkur va nutqini, ixtiyorsiz diqqatini va xotirasini, har xil harakatlarini muntazam ravishda mashq qildirib borish imkonini beradi. Har bir qoidali o‘yin ma‘lum didaktik maqsadga ega bo‘lib, bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi. Ta‘limning o‘yin shaklida bo‘lishi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bolaning yosh xususiyatlariga mos keladi. Qiziqarli o‘yin bolaning aqliy faolligini oshiradi, o‘yinda bola mashg‘ulotdagiga nisbatan murakkabroq masalani hal qilishi mumkin. Bu ta‘lim butunlay o‘yin shaklida bo‘lishi kerak degan gap emas. Ta‘lim turli-tuman usullar va metodlarni qo‘llashni talab etadi. O‘yin ta‘limning shakllaridan biri bo‘lib, boshqa bir metod bilan qo‘shib olib borilgandagina yaxshi natija beradi, bular kuzatish, suhbat, o‘qib berish va hokazolardir.

Bola o‘ynayotib, o‘z bilimidan foydalanishga, uni har xil sharoitda ishlata bilishga o‘rganadi. Ijodiy o‘yinlarda bolalarning fantaziyasi, buyum yasashi, tajriba qilishiga keng yo‘l qiladi.

O‘yinda aqliy rivojlanish bilan bog‘liq holda axloqiy sifatlar ham shakllanadi. O‘yin jarayonida yuz bergan kechinmalar bola ongida chuqur iz qoldiradi, shuning uchun o‘yin bolada yaxshi hislarni, ulug‘vor orzular va intilishlarni, sog‘lom qiziqishlarni tarbiyalashga yordam beradi. O‘yinda bola o‘z xulqini boshqarishga, qiyinchilikni yengishga, o‘z maqsadiga qat‘iy turib yetishishga o‘rganadi.

O‘yin mustaqil faoliyat bo‘lib, bu jarayonda bolalar o‘z tengdoshlari bilan aloqa qilishga kirishadilar. Ularni umumiy maqsad, unga erishishdagi umumiy kechinmalar birlashtiradi. Shuning uchun o‘yin do‘stona munosabatlarni tarbiyalashda, jamoa hayoti malakalarini, tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Birgalikdagi o‘yin bilan birlashgan kichik bolalar jamoasida murakkab munosabatlar vujudga keladi. Tarbiyachining

vazifasi har bir bolani faol o'yinga jalb qilish, bolalar o'rtasida do'stlikka, haqqoniylikka, o'z burchini anglash, mas'ullikni his etish, o'rtoqlarini javobgarlikni sezishga asoslangan munosabatlar o'rnatishdan iboratdir. O'yinni bolalar o'z ixtiyorlari bilan o'ynaydilar, ammo boshqa hech bir faoliyatda o'yindagi singari bolalarning hulqi bilan bog'liq bo'lgan qat'iy qoida yo'q. Bunday qat'iy qoida ijodiy o'yinga ham, qoidali o'yinga ham, qoidani bolalar o'zlari o'rnatadigan o'yinga ham tegishlidir. Mana shuning uchun ham o'yin bolalarni intizomli qiladi, ularni o'z harakatlari va fikrlarini qo'yilgan maqsadga bo'ysundirishga o'rgatadi.

O'yin mehnat tarbiyasi vazifasini bajarishga ham yordam beradi. Bolalar o'z o'yinlarida har xil kasbdagi kishilarni aks ettiradilar, bu bilan ular kattalarning harakatigagina taqlid qilib qolmay, shu bilan bir qatorda ularning ishiga, mehnatga bo'lgan munosabatlarini ham aks ettiradilar. O'yin bolada ko'pincha mehnat qilish xohishini uyg'otadi, o'yin uchun kerakli narsalarni tayyorlash va yasashga majbur qiladi. O'yinda hozirgi zamon bolalariga xos bo'lgan texnikaga qiziqish paydo bo'ladi va rivojlanadi, bolalar "Lego" konstruksiyalaridan mashinalar yasaydilar. "Robot" o'yinchoqlarini yasab u bilan o'ynaydilar.

O'yin estetik tarbiyaning muhim vositasidir. O'yinda ijodiy xayol, fikrlash qobiliyati yuzaga keladi va rivojlanadi. Yaxshi tanlangan o'yinchoq badiiy didni tarbiyalashga yordam beradi. Harakatli o'yinlarda harakatning go'zalligi va maromi bolalarni o'ziga maftun qiladi.

O'yinning katta tarbiyalovchi ahamiyati o'z-o'zidan amalga oshmaydi. O'yin befoyda, hatto zararli bo'lishi, ba'zan yomon qiziqishlarni, yomon hislarni qo'zg'otishi mumkin. Tarbiyachi o'yin yordamida bolalarni har tomonlama rivojlantirish vazifasini amalga oshirish uchun unga muntazam ravishda ta'sir etib borishi zarur.

Bu vazifani hal etishda o'yin maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ta'lim-tarbiyaviy ishning hamma tomonlari bilan bog'langan bo'lishi kerak. O'yinda bolalarning mashg'ulotlarda olgan bilim va malakalari aks etadi va rivojlantiriladi, ular orqali esa bola hayotga o'rgatiladi. Ikkinchi tomondan, o'yinda tarbiyalangan sifatlar faoliyatning boshqa turlariga ko'chiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Расулхожаева, М. А. (2012). Роль воспитателей в формировании нравственных качеств у детей старшего дошкольного возраста посредством знакомства с животным миром. Молодой ученый, (7), 314-316.

2. Расулходжаева, М. А. (2022). КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ. Национальная ассоциация ученых, (80), 30-32.
3. Rasulkhujueva, M. A. (2019). Educator's Role in Forming Moral Qualities Senior Preschool Age Children by Introducing Animal World. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
4. Расулходжаева, М. А., & Исмаилова, М. Ю. (2021). ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ РЕЧИ У ДОШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСКУРСИЙ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 52-54).
5. Расулходжаева, М. А. (2019). ПРИМЕНЕНИЕ УСТНЫХ НАРОДНЫХ ИГР В ПРОБУЖДЕНИИ В СЕМЬЕ ЛЮБВИ К МИРУ ПРИРОДЫ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 80-82).
6. Ahmadjonovna, R. M. CONDITIONS OF INTRODUCTION OF PRESCHOOL CHILDREN TO ANIMALS IN THE PEDAGOGICAL PROCESS.
7. Расулходжаева, М. А. (2019). Иллюстрация этического отношения человека к животному миру в трудах древних источников и философов Востока. *International scientific review*, (LXIV), 86-87.
8. Djamilova, N., Kim, I., Marasulova, D., Imamova, N., & Ismanova, G. (2022). Ecological Culture Development of Independent Learning, Creativity, Integrative Technology and Logical Thinking. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2524-2529.
9. Djamilova, N. N., Terekhova, O. E., & Kim, I. N. (2018). Теоретическое и практическое состояние развития инициативности у обучающихся. *Theoretical & Applied Science*, (7), 127-132.
10. Джамилова, Н. Н. (2010). Формирование и развитие организаторских качеств у обучаемых в процессе непрерывного образования. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*, 8, 91-93.
11. Djamilova, N., Kim, I., Marasulova, D., Imamova, N., & Ismanova, G. (2022). Ecological Culture Development of Independent Learning, Creativity, Integrative Technology and Logical Thinking. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2524-2529.

TURKISTONDA JADIDCHILIK VA MILLIY UYG'ONISH DAVRI

*O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti 1-kurs talabasi
Mustafoyeva Sevinch Shirinul qizi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy uyg'onish millatning o'zligini anglashi, jadidchilik harakatining paydo bo'lish sabablari, jadidchilikning maqsad va vazifalari, ma'rifatparvarchilik harakatining namoyondalari, milliy ziyolilarning jamiyatini yangilashga va isloh qilishga qaratilgan jadidchilik faoliyati yoritilgan. O'lkada yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish, xalqning ijtimoiy-siyosiy va madaniy ongini yuksaltirish yo'li bilan demokratik davlat qurish g'oyalari, islohotlarni amalga oshirish va ro'yobga chiqarishdagi dolzarb masalalar. Bugungi kun yoshlari yaratilib berayotgan sharoitlardan oqilona foydalanish kerakligi va jamiyatda foydasi tegadigan, o'z o'rniga ega yoshlarni tarbiyalashda, jadidlar tarixi va adabiyotining o'рни.

Kalit so'zlar: jamiyat, ma'rifat, dramalar, nashriyot, renessans, maorif, absolyutizm, jadidchilik.

Kirish

Milliy uyg'onish, millatning o'zligini anglash jarayoni – Turkistonda jadidchilik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining asosini tashkil qiladi. Milliy uyg'onish jarayonini tashkil qilishda jadidlarimizning o'рни katta hisoblanib, jamiyatda insonlarning o'z o'rnini topishi va har tomonlama ayniqsa, siyosiy va madaniy sohada kamol topishida ularning hissalarini katta. Shuning uchun ham jadidchilik va uyg'onish davri dastavval madaniyat ya'ni uning asosiy belgisi hisoblangan maorifda namoyon bo'ladi.

Jadidchilikning kelib chiqishiga keladigan bo'lsak, jadidchilik dastlab, XIX asrning 80- yillarida Qrimda Ismoil Gaspirinskiy rahbarligida vujudga kelgan. Jadidlar dastlab o'zlarini taraqqiyparvarlar keyinchalik esa jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or kishilari birinchi navbatda ziyolilar o'zbek aholisining jahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish va o'zgarish zaruriyat ekanligini tushunib yetganlar.

Milliy uyg'onish birgina adabiyot doirasida qolgani yo'q, ijtimoiy turmushning barcha qatlamlarini qamrab oldi, hatto "bosmachilik" nomi bilan "g'alati mashhur "

bo'lib tarixga kirgan hodisaning ham mafkurasi milliy uyg'onishga, uning samarasi bo'lmish mustaqillik uchun kurashga kelib bog'lanadi. Milliy uyg'onish yuqorida aytganimizdek jadidchilik shaklida namoyon bo'ldi va u 20 - yillarning o'rtalarigacha davom etadi.

Jadidlar o'z faoliyat yo'lini uch narsa ya'ni, *Maorif, Matbuot, Madaniyat* sohasida olib borib bu sohalar orqali milliy uyg'onishga ya'ni millatning o'zligini anglashga va ko'maklashishdan iborat. Ulardan Ismoil Gaspirinskiy maktab maorifida, chinakam inqilob yasagan usuli jadid nomi bilan tarixga kirgan "usuli savtiya" ni yaratib turkiy xalqlar o'rtasida milliy uyg'onish – Renessans davrini boshlab berdi va jadidchilikka asos soldi. Ismoil Gaspirinskiy faoliyatida "Tarjimon" gazetasi asosiy o'rinni egallaydi. Xalqni birlikka chorlab, Chor Rossiyasi olib borayotgan siyosatga qarshi chiqar ekan Ismoil Gaspirinskiy o'z maqolasida: *"Millatning ikki asosi bor: til birligi, din birligi. Millatning o'zligini yo'qotish uchun shularning bittasini buzilishi kifoya"*¹

Davrning shiddatli oqimi izmida borgan Mahmudxo'ja Behbudiy haqida so'z ochar ekanmiz, Jadidning o'zbek dramaturgiyasining asoschisi ekanligini esga olishimiz darkor. Ma'rifat uchun birgina maktablar kifoya emasligini anglab, dunyo voqealari bilan tanishgan Mahmudxo'ja Behbudiyda extiyoj va zarurat tug'ilib, bu yondashuv uni teatr va matbuot sari boshlaydi. Padarkush – o'zbek dramachiligining hamma yakdil e'tirof etgan namunasi, shu tariqa maydonga keladi. Padarkush xulosasiga ko'ra jaholat va nodonlik ota va bolaning boshiga yetishi. Xirsga berilishning oldini olish uchun farzandlarni o'qitish haqida.

Behbudiy matbuot ishlari bilan shug'ullanib 1913- yilda "Oyna" jurnaliga asos soladi. Nashriyot ishlariga qiziqib, "Nashriyoti Behbudiya" nomli xususiy nashriyotni ochadi.

Behbudiy bilan bir davrda yashab ijod etgan Abdulla Avloniy o'z hovlisida "Shuhrat" gazetasini chiqara boshlaydi. "Jamiyati xayriya" fondini ochilib, bolalarning bepul o'qishini qisman ta'minlashga erishadi. Qisqa vaqt ichida esa Abdulla Avloniyning "Turon" jamiyati maydonga keladi. O'z qarashlarida xalq maorifini demokratik asosda qayta qurish maorifning yangi tizimini yaratish g'oyasini izhor etgan H.H.Niyoziy yoshlarni barkamol qilib yetishtirish aynan mana shu mafkuraga bog'likligini aytadi. Uning fikricha, maktab bolalarni ilmi, odobli qilib tarbiyalashi va hunarga o'rgatishi kerak. Maktabda dunyoviy fanlar o'qitilishi lozim. H. H. Niyoziy o'z marifatparvarlik va ijtimoiy faoliyatida yosh avlod

¹ "Noshir" Toshkent-2012 "Milliy uyg'onish pedagogikasi" 8-bet

tarbiyasiga alohida etibor berib, ularning ilm-fanni o'rganib, insonparvar, go'zal axloqli bo'lib kamol topishlari xususida bildirgan fikrlari o'z davrida qanchalik ahamiyat kasb etgan bo'lsa, hozirgi davrda ham shunchalik qimmatlidir. Umuman olganda jadidlarimiz o'sha davrdagi kamchiliklarni chuqur his etib, jon – jahdi bilan maorif yoyishga, xalqni bilimli qilishga harakat qilishadi. Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyo xonliklarining zabt etilishi ushbu hududning tanazzulga yuz tutishi, jahon mamlakatlaridan orqadan qolishi, milliy qadriyatlarining toptalishiga olib keldi. Jadidlar xuddi shunday muammolarni bartaraf etish g'oyalarini ilgari surdi. Jadidlarning dastlabki faoliyati ma'rifatparvarlikdan boshlangan bo'lsa, keyinchalik milliy ozodlik harakatlarida g'oyaviy rahnamolari sifatida muhim o'rin tutadi. Siyosiy ma'noda ma'rifatparvarlik – xalqni ozodlikka olib chiqish va milliy davlatchilik, milliy uyg'onish g'oyalarni o'z ichiga oladi. Jadidlar ko'plab yoshlarni rivojlanishgan xorijiy davlatlarga, Germaniyaga o'qish uchun yuborish, u yerda tahsil olib, yurt, millat uchun xizmat qilish g'oyalarini ilgari surgan. Ularning say – harakatlari bilan mahalliy aholi tomonidan yoshlarning xorijda o'qib kelishiga ketadigan xarajatlar uchun mablag'lar yig'ildi.

Turkiston taraqqiyparvarlardan biri, Toshkentning Qoryog'di mahallasidan bo'lgan Asadullaxo'ja o'g'li Ubaydullaxo'ja Rossiyada huquqshunoslik sohasi bo'yicha ta'lim olib, birinchi oliy ma'lumotli o'zbek advokati bo'ldi.

Jadidlar sharq va g'arb madaniyati yutuqlarini egallashga intilganlar. Podsho yakka hukmronligi (absolyutizm)ga qarshi kurashdilar va siyosiy erkinlik va inson huquqlarini yoqlab chiqdilar.

Xulosa

Jadidchilik harakati va o'sha davrdagi uyg'onish bugungi kundagi yoshlarimiz chuqurroq va xolisona o'rganilishi lozim bo'lgan mavzudir. Xalqni uyg'otish va bilimli qilish tarafdori bo'lgan jadidlar ishlariga nafaqat Chor Rossiyasi hukumati balki, dinga qattiq ruju qo'ygan ulamolar, din peshvolari ham qarshi chiqishgan. Ularni dinsizlikda ayblagan, jadidlar dinni to'g'ri talqin qilgan. Zero, dinda ham – “Ilm olish har bir erkak va ayolning burchidir”, Bir kun ilm olish qirq kunlik toat - ibodatdan afzalroqdir” kabi hikmatli so'zlar bilan isbotlangan.

Xulosa qilib aytganda, o'sha davrdagi qiyin vaziyat va sharoitlarga qaramasdan, o'z jonlarini xatarga qo'yib, faoliyatlarini olib borgan, yurtimizni jahon mamlakatlari bilan tenglashtirishga harakat qilgan, maqsadlari yo'lida ko'plab yutuqlarga erishib, milliy uyg'onish davrini boshlab bergan jadidlar hozirgi kun yoshlariga o'rnak bo'lmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "Noshir" Toshkent-2012 Ulug'bek Dolimov "Milliy uyg'onish pedagogikasi"7/10 betlar
2. Toshkent "Ma'naviyat " 2004 B.Qosimov, Sh. Yusupov, U.Dolimov, S. Rizayev, S.Ahmedov "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti"221/368 betlar
3. Sharq "Nashriyot – Matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9 – sinfi uchun darslik.
4. myShared.ru sayti
5. "Sharq" Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati Toshkent-2004 Asqar Zunnunov "Pedagogika tarixi"

TEMURIYLAR DAVRI UYG‘ONISHNING SABABLARI VA OMILLARI

Abdullayev Shuhratjon Hamidullayevich
KarimovMahmudjon Ahmadovich
IIV Namangan akademik litsey o‘qituvchilari
abdullayevshuhratjon155@gmail.com
+99894 3790928

ANNOTATSIYA

Amir Temur va temuriylar davrida O‘rta Osiyo ilmu-fani, madaniyati yuksak cho‘qqiga ko‘tarildi. Maqolada, Mavarunnahrda XIV-XV asrdagi uyg‘onish davrini yuzaga kelishi omillarini tahlil qilishga harakat qilindi. Bugungi kunda, Yangi O‘zbekistonni barpo etish arafasida turgan mamlakatimiz uchun, uchunchi uyg‘onish poydevorini yuzaga keltirishda, Temur va temuriylar davri andoza bo‘ilishi haqida fikrlar ilgari surildi.

ANNOTATSIYA

During the period of Amir Temur and the Timurids, the science and culture of Central Asia reached a high peak. In the article, an attempt was made to analyze the factors of the renaissance in Mavarunnahr in the 14th-15th centuries. Today, for our country, which is on the verge of establishing New Uzbekistan, ideas were put forward about how to take a model from the era of Timur and the Timurids in order to create the foundations of the third renaissance.

ANNOTATSIYA

В период Амира Темура и Тимуридов наука и культура Средней Азии достигли высокого расцвета. В статье предпринята попытка проанализировать факторы возрождения в Маваруннахре в XIV-XV веках. Сегодня для нашей страны, находящейся на пороге создания Нового Узбекистана, были выдвинуты идеи о том, как взять образец эпохи Тимура и Тимуридов, чтобы создать основы третьего ренессанса.

Kalit so‘z va iboralar: Movaraunnahr, renesans, temuriylar,ilm-fan,Yangi O‘zbekiston,madrasa,tabobat

Mamlakatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgach, haqqoniy tariximizni yaratish masalasi tarixchilarimiz oldidagi eng dolzarb vazifaga aylandi. Buyuk o‘tmishimizni, ajdodlarimizdan bizga qolgan ma’naviy va madaniy merosimizni qayta tiklashga kirishdik. Bu yo‘lda xalqimiz o‘z kuchi va imkoniyatlariga tayanib

yurtimizning qadimiy tarixini tiklashga erishdi. Buyuk tariximizning asosiy obyektlaridan bo‘lgan ajdodlarimiz va ilm yo‘lida jasorat ko‘rsatgan ulug‘ ajdodlarimizning nomini qayta tikladik. Ana shu tariximizni o‘rganish esa har bir vatandoshimizning muqaddas burchidir. Zero, O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I. A. Karimov ta’kidlaganidek, “Tarix xotirasi, jonajon o‘lkaning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini tiklash, milliy o‘zlikni anglashni, ta’bir joiz bo‘lsa, milliy iftixorni tiklash va o‘stirish jarayonida g‘oyat muhim o‘rin tutadi “[1:140]

O‘zbekiston tarixida Amir Temur va temuriylar davri davlatchiligi, ma’naviyati o‘zining salohiyati, mazmuni, tarbiyaviy kuchi va ta’siri bilan xalqimiz tarixida alohida o‘rin tutadi. Shuning uchun ham O‘zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov qayd etganlaridek, “...bizning tariximizda Amir Temurdek ulug‘ siymo bor ekan, uning qoldirgan merosi, pandu o‘gitlari bugungi hayotimizga hamohang ekan, oldimizda turgan bugungi muammolarni yechishda bizga qo‘l kelayotgan ekan, bizning bu merosni o‘rganmasdan, ta’riflamasdan, targ‘ibot qilmasdan haqqimiz yo‘q“[2:414]

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning “Amir Temur jahon tarixida qudratli va gullab-yashnagan davlat barpo etgan buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatidagina mavqei tutmaydi. U o‘z poytaxti bo‘lmish Samarqandni yer yuzining chinakam madaniy va ilmiy markazlaridan biriga aylantirdi. Sohibqiron zamonasining ajoyib diplomati, davlatlar o‘rtasida do‘stona munosabatlar o‘rnatilishi va iqtisodiy aloqalar rivojlanishining tarafdori va buyuk sarkarda sifatida ham mashhur edi. U olimlar va hokimlar, me’morlar va shoirlarning buyuk homiysi yanglig‘ dong chiqargan“ [2: 4] - degan, fikrlarining tub mohiyatini ochib berish hisoblanadi.

Maqola orqali Amir Temur va temuriylar davrining O‘rta Osiyo ilmu-fani, madaniyati tarixidagi o‘rni, me’morchilik, shaharsozlik, Ulug‘bek rasadxonasi, saroy va bog‘lar qurilishi, Samarqand registoni, Temuriylar davrida tasviriy san‘at va uning turlari rivojlanishi, naqqoshlik, xattotlik san‘ati, Samarqand miniatyura maktabi va uning xususiyati, badiiy hunarmandchilik va uning turli shakllari, kulolchilik sohasidagi yangiliklar, Samarqandning o‘sha davrdagi ilm-fan markazi sifatidagi nufuzi, Samarqand ilmiy akademiyasi, “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” asari, adabiyotning rivojlanishi, Chig‘atoy adabiyoti-o‘zbek adabiyotining vujudga kelishi sifatida, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Husayn Boyqaro, XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrdagi madaniy yuksalishning ahamiyati va uning umumiy omillari, Tasavvuf ta’limoti, Naqshbandiylik, XIV-XV asrlardagi ma’naviy-

madaniy rivojlanishda islom mafkurasining roli, Movarounnahrda tibbiyot, falsafa, tarix ilmi, kitobat san'ati, musiqa san'ati, hozirgi zamon fani tomonidan bu davr temuriylar Renessansi davri deb nom olishining asl sabablari va omillarini aks ettirishga harakat qilish hisoblanadi

Bu davrda ilm-fan sohasida ham katta ishlar amalga oshirilgan. Har qanday jamiyat va davlat taraqqiyoti va kelajagini fan va madaniyat ravnaqisiz tasavvur qilib bo'lmashligini Amir Temur yaxshi tushungan. Shuningdek iste'dod egalari maxsus va doimiy e'tiborga muhtoj va loyiq bo'lishlari, noyob qobiliyat egalarini muhofaza qilish, ijodlari uchun sharoit yaratish, turmushlarini ta'minlash zarurligini yaxshi anglagan. Amir Temur olimu fozillar o'z maslakhatlari va dunyoqarashi yuzasidan jamiyat va davlat taraqqiyoti, zamonaviy ahvoli xususida boshqa ijtimoiy tabaqalarga nisbatan ko'proq bosh qotirishlari va bu orqali tegishli tajriba va bilimlarga ega bo'lib borishlarini yodda tutgan. Shu ma'noda Ibn Arabshohning quyidagi bayoni e'tiborli: "Amir Temur olimlarga mehribon bo'lib, sayyidu shariflarni o'ziga yaqin tutardi. Ulamolar va fozillarga to'la-to'kis izzat ko'rsatib, ularni har qanday kimsadan batamom muqaddam ko'rardi. Ularning har birini o'z martabasiga qo'yib, o'z ikromi hurmatini unga izhor etardi. Ularga nisbatan o'z muruvvati bisotini yoyardiki, bu muruvvati uning haybati bilan aralash edi. Ular bilan mazmunli bahs ham yuritar ediki, bu bahsida insofu hashamat bo'lardi"[4:69]

Biroq shu bilan birga mazkur omillarni yuzaga chiqarish, ular imkoniyatlaridan to'la foydalanish uchun yana bir muhim omil mavjud bo'lishini ham Sohibqiron yaxshi bilardi. Iqtisodiy va siyosiy jihatlardan qudratli davlatgina tilga olingan omillarni yuzaga chiqarish imkonini berish mumkin. O'z o'rnida, javob tariqasida, ilm va madaniyat rivoji davlat qudratiga qudrat, obro'siga obro' qo'shgan. Shuning uchun Amir Temur buyrug'iga ko'ra oliy o'quv yurtlari bo'lmish madrasalar va ularning o'quvchilarini moddiy jihatdan ta'minlab, stipendiyalar oshirilishi haqida farmonlar bergan. Bu haqda Mu'iniddin Natanziy shunday yozadi: "Faqirlar va ilm toliblari nafaqalari vaqf mulklari va madrasalarga, har birining holiga yarasha va voqif shartiga muvofiq belgilangan. (Ana shunday) vaqflarga hech ham va mutlaqo soliq solinmagan. (Amir Temur) o'z vazirlariga vaqf mulklaridan biron tanga mening xazinamga tushmasin deya ko'rsatma bergandi. (Sohibqiron) ilm, hikmat ahli va donishmand kishilar bilan (tezda) kirishib ketardi "[5:279-280]

Amir Temurning ilm-fanga bo'lgan munosabati haqida rus olimi Mixail Ivanin o'zining "Ikki buyuk sarkarda" asarida shunday ma'lumot keltiradi: "Amir Temur ilm-fanga homiylik qilar, olimlar bilan xalqlar tarixi va buyuk hukmdorlar tarjimai holi haqida suhbatlar o'tkazishni xush ko'rar, o'tgan davrdagi buyuk shaxslarning

ishlariga taqlid qilar xatolarini qaytarmaslik uchun ularning muvaffaqiyatsizliklarini qunt bilan o'rganar edi".[6:222]

Ilm va madaniyatga bunday munosabatni Sohibqiron umrining oxirigacha saqlab qoldi. Bu yo'ldan uning avlodlari ham yurdilar. Natijada temuriylar zamonida ko'plab madrasalar, kutubxonalar, maktablar barpo etildi. Ularda o'qish va o'qitish uchun dunyoning turli burchaklaridan yetuk olimlar taklif etildi

Fan va madaniyatning gullab-yashnashi temuriylar namoyandalarining barchalarida ko'rish mumkin. Ular o'z ona tillaridan tashqari fors, arab tillarini mukammal bilar, tarix, astronomiya, matematika, tibbiyot, she'riyat, husnixat, me'morchilik, diniy bilimlar borasida katta salohiyat sohibi edilar. Ular kitobga, ya'ni bilim va bilish manbaiga katta hurmat bilan qaraganlar. Shuning uchun ham Amir Temur, Shohruh, Boysung'ur, Ulug'bek, Pir Muhammad, Xalil Sulton, Sulton Xusayn, Badiuzzamon, Fariuddin Husayn Mirzo, Bobur Mirzo kabi podshohu shahzodalarning boy kutubxonalari kishilar og'ziga tushgan. Ulardan ko'pchilik bahramand bo'lgan. Amir Temur, Shoxrux, Ulug'bek, Sulton Husayn Boyqaro, Qutlug' Turkon Og'o, Malikat Og'o, Gavharshodbegim kabi temuriy hukmdorlar va malikalar hamda temuriylar xizmatida bo'lgan bir qator amirlar tomonidan Samarqand, Buxoro, G'ijduvon, Marv, Xirot, Yazd, Balh, Mashhad, Sheroz va boshqa shaharlarda o'nlab madrasalar barpo etildi. Xalil Sulton, Mirzo Ulug'bek, Iskandar Mirzo, Abu Bakr Mirzo, G'iyosiddin Boysung'ur Mirzo, Sulton Husayn Boyqaro, Badiuzzamon Mirzo, Shoh G'arib Mirzo, Fariuddin Husayn Mirzo, Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzo va boshqa temuriylar nozik didli shoir ham bo'lib, turkiy va forsiyda she'r bitganlar. Tabiiy ravishda, katta-kichik shoirlarga homiylik qilganlar, iste'dodli qalamkashlarni parvarish aylaganlar. Shuning uchun ham temuriylar davri o'zbek va fors adabiyoti rivojida muhim bosqich sanaladi. O'zbek, umuman turkiy tilli adabiyot va forsiy adabiyot ravnaqida ulkan hissa kasb etgan Alisher Navoiy Abdurahmon Jomiy, Sakkokiy, Lutfiy, Atoiy kabi turkiyzabon shoirlar, Burundiq, Xo'jandiy, Ismat Buxoriy, Humoyun, Isfaroniy, Badriddin Chig'atoiy, Riyoziy Samarqandiy, Halokiy kabi forsiyzabon shoirlar hamda Eron, Ozarbayjon, Xuroson, Kichik Osiyoda ijod qilgan o'nlab nazm ustalari xuddi shu davrda yashaganlar va u yoki bu ma'noda temuriylar himmatidan bahramand bo'lganlar. Bu davra Abdulhay Pirahmad Bog'ishamoliy, Muhammad Halimiy, Sulton Ali Bovardiy, Shahobiddin Abdullo, Kamoliddin Behzod kabi naqqoshlar ham, Ahmad Rumi, Shomiy, Sulton Ali Mashhadiy, Abduxalil kotib kabi o'nlab xattotlar ham nom chiqarganlar

Temuriylarning ilm-fan va madaniyatga rag‘bati shu qadar bo‘lganki, Zahiriddin Muhammad Bobur va uning avlodlari Hindistonda hukmronlik qilgan yillari bu mamlakat madaniy taraqqiyotida juda katta iz qoldiradi. Aniq fanlar rivojida ham temuriylar zamoni alohida o‘rin egallaydi. Birgina Ulug‘bek akademiyasi va unda olib borilgan fundamental tadqiqotlar Yevropo va jahon ilm-fanining yangi bosqichda rivojlanishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatdi. Bu vaqtda Samarqandda o‘nlab mo‘tabar olimlar, astronomlar, matematiklar faoliyat ko‘rsatganlar. Qozizoda Rumi, Ali Qushchi, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy, Jaloliddin Astrobodiy, Nizomiddin Birjondiy, Mirim Chalabiy, Mansur Koshiy, Abdulqodir Lohijiy, Muhammad Husayniy va boshqalar mazkur maktab nomoyondalari, izdoshlari edilar. Lekin eng iqtidorlisi Mirzo Ulug‘bek bo‘ldi. U Samarqandda o‘z davri va muayyan ma‘noda keyingi asrlar uchun ham katta ahamiyat kasb etgan fundamental fanlar rivoji uchun keng yo‘l ochib berdi. Ayniqsa Samarqandda rasadxonaning barpo etilishi olamshumul voqeaga aylandi. Yigirma yil atrofida olib borilgan yulduzlar harakatini uzluksiz kuzatish ishlari natijasida 1018 ta yulduzning ekliptik sistemadagi vaziyati aniqlandi. Rasadxona bosh o‘lchov asbobining aniqlik darajasi bir yoy sekundigacha bo‘lganligini hisobga olsak, yaratilgan yulduzlar jadvali to 17 asrga qadar optik asboblar kashf etilguncha, eng mukammal hisoblanganligini asossiz bo‘lmaganini bilamiz.

Qozizoda Rumiyning birinchi asari “Sharx ashkol at-ta‘sis” bo‘lib, unda Rumi samarqandlik olim Shamsiddin ibn Muhammad as-Samarqandiyning (XIII asr) geometrik risolasiga izohlar bergan. Bu risola Movarounnahr madrasalarida geometriya bo‘yicha darslik vazifasini o‘tardi. Mazkur izoh yuzasidan ko‘plab qo‘lyozmalar saqlanib qolgan. Uning ikkinchi asari “Sharh al-mulaxxas fi-l-hay‘a va-nujum”-xorazmlik olim Mahmud ibn Umar al-Chag‘miniy risolasiga yozilgan sharhdir. Qozizoda shu asar asosida Ulug‘bek madrasasida astronomiyadan dars berardi. Mazkur asar keng tarqalgan bo‘lib, dunyoning ko‘pgina kitob xazinalarida saqlanmoqda.

Amir Temur va temuriylar davrida madrasa oliy ma‘lumot beradigan markaz vazifasini bajargan. Musulmoln olamida birinchi madrasa X asrda Buxoroda barpo etilgan. Madrasa ilohiyat bilan bir qatorda dunyoviy fanlar: qounshunoslik, mantiq, matematika, geometriya, falakkiyot, tibbiyot, tarix, jo‘g‘rofiya, adabiyot, she‘riyat, arab tili va boshqa fanlar ham o‘qitilgan. Madrasada eng yetuk mutaxassislar ta‘lim bergan. Ularga alohida ish haqi to‘lanar edi. 1404 yilda Amir Temurning xotini Saroymulxonim eridan ruxsat olib o‘z otasi – Qozonxondan qolgan mablag‘ga Samarqandda madrasa qurdirgan. Tarixchi Xondamirning ma‘lumotiga ko‘ra, Xirot

hududining o‘zidagina 36 ta madrasa bo‘lib, bu madrasalarda ta’lim olish uchun turli mamlakatlardan o‘quvchilar kelar edi. Xirof tevaragida joylashgan amir Feruzshoh madarsasi va honaqohi ayniqsa shuhrat qozongan edi. Injil kanali bo‘ylab, Dorushshifo shifoxonasining ro‘parasida joylashgan Ixlosiya madrasasi va Xalosiya xonaqohi Xusayn Boyqaro hukmronligi davrida barpo etilgan. Bu madrasa dunyoning turli mamlakatlaridan kelgan tolibi ilmlar ta’lim olishar edi. O‘sha davrning yetuk mudarrislari bo‘lgan amir Burhoniddin Atoullloh Nishopuriy, qozi Ihtiyoruddin Hasan Jurobiy, Amir Murjoz va Fasihuddin Muhammad Nizomiy shu madrasada o‘qishgan. O‘qitish tanlov asosida olib borilib, har oylik tanlovda bo‘shbayov o‘quvchilar tushirib qoldirilib, o‘qishni faqat kuchlilari davom ettirishgan. Ulug‘bek 4 madrasa – Buxoro va G‘ijduvonda bittadan, Samarqandda ikkita madrasa qurdirgan

Temuriylar davrida tibbiyot ilmiga, davolash, orastalik ishlariga, bu sohadagi qurilishlarga katta ahamiyat berilgan. Manbalarda, shu jumladan, Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Fasih Xavofiyning “Mujmali Fasihiy”, Xondamirning “Xulosat al-axbor” va boshqa asarlarida keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, o‘sha davr shifoxonalarda madrasa va boshqa o‘quv yurtlarida bilim olgan yuzlab tabiblar ishlar edi. Tibbiyot olamida mashhur bo‘lgan asarlar, chunonchi Burhoniddin Nafisning “Kasalliklarning sabablari va alomatlari sharhi”, “Mo‘jaz al-qonun sharhi”, G‘iyos Mutabibning “Kasalliklar shifosi”, Mansur ibn Muhammadning “Inson tanasi va uning a‘zolari holatining sharhi”, “Kifoyatiy Mansuriy”, kabi yana boshqa qator tibbiyot borasidagi risolalar temuriylar davrida yozildi. Burhoniddin Nafis esa olimlik bilan bir qatorda Ulug‘bekning shaxsiy tabibi ham edi

Xirotda Umarshayxning xotini Mahdi ulyo Milkat oqa qurdirgan “Dorushshifo” mashhur bo‘lgan. Yuksak did va makhorat bilan bunyod etilgan mazkur shifoxona bilan uning shimol tarafida qurilgan Doral-huffoz orasida hovuz bo‘lib, unda tabiblar bemorlarni davolar edilar. Bundan tashqari, Bog‘i Zag‘onda ham dorush shifo bor edi. O‘sha davrning yetuk shifokorlari shifoxonalarda bemorlarni davolash barobarida madrasalarda va boshqa o‘quv yurtlarida mudarrislik ham qilishar edi. Ularning ba‘zilari ajoyib she‘rlar yoki o‘zga shoirlarning she‘riy asarlariga o‘xshatish hamda o‘zidan avval o‘tgan olimlarning tibbiyotga oid asarlariga arab, fors va turkiy tillarda sharhlar yozishgan

SHarafuddin Ali Yazdiyning va Ibn Arabshohning ma’lumotlariga ko‘ra, Amir Temur SHom (Suriya)dan Samarqandga o‘zi bilan birga tabiblar sardori Mavlono Jaloliddin, Mavlono Sulaymonni olib kelgan. Mavlono Fazlulloh Tabriziy Amir Temurning shaxsiy tabibi bo‘lgan. Bulardan tashqari, Amir Temur saroyida Mavlono

Izzaddin Ma'sud SHeroziy va Mavlono Farrux kabi mashhur tabiblar ham xizmat qilishgan. Kermonlik tabiblar oilasidan chiqqan Burhonuddin Nafis ibn Ivaz ibn Hakim al-Kermoniy Ulug'bek taklifiga ko'ra Samarqandga kelib shaxsiy tabiblik vazifasini bajargan.

U 1424 yili Najibuddin Samarqandiyning arab tilidagi "Kasalliklar sabablari va alomatlari" asariga sharh bitib, uni Ulug'bekka bag'ishlagan. Al-Kermoniy o'z asariga sharhlanayotgan asardan ba'zi parchalarni ham kitirgan. SHu tufayli uning asari fanga ma'lum bo'lib qolgan. G'iyosiddin Muhammad ibn Jaloliddin tabib fanning turli sohalari bilimdoni edi. U "Muolajoti ilohiy" nomli asarga qisqa, lekin mazmunli sharh tuzib, tabobat ilmida o'zini ko'rsatgan. Darvish Alining tabiblik mahoratini Alisher Navoiy yuqori baholagan. U Milkat oqaning Dorush shifosida mudarrislik qilgan. U nafaqat tabiblikda, balki she'riyat va mantiq ilmlarida ham zo'r mahoratga ega edi. Keyinchalik u G'iyosiy madararasida dars bergan, tomirdan qon chiqarish uslubini puxta egallagan. U tibbiyotga doir 2 ta asar yozib qoldirdi.

Mavlono Nizomiddin Abdulhay tabib avval Alisher Navoiyning Dorush-shifosida bemorlarni davolash bilan shug'ullangan. U shu qadar shuhrat qozongan ediki, Xoja Axror betob bo'lib qolganida, uni Samarqandga taklif qilganlar va u tez orada Xoja Axroni davolab, oyoqqa turg'izgan. Hirotga qaytgach. U Xusayn Boyqaro saroyida xizmat qilgan va xaramdagi bemorlarni davolagan.

Abdulxay tabib ko'proq qon tomirlar bilan bog'liq kasalliklarni davolash uslublarini puxta egallagan. Bu davrda yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, ushbu fan tarmog'ining keng rivojlanishiga qo'maklashdilar. Xalqni toza ichimlik suvi bilan ta'minlash uchun ko'pgina hovuz, kanallar, ariq qazilgan. Yuqumli kasalliklarning oldini olish uchun ariq va hovuzlardagi suvlar nihoyatda toza tutilgan.

Amir Temur faoliyatini, xususan, uning boy shaxsiyatini badiiy adabiyotsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Amir Temurning davlat siyosati tufayli turkiy tilda ham badiiy adabiyot keng rivojlana boshladi. XV asrning birinchi yarmida yashagan Yusuf Amiriyning "Dahnoma", Sayyid Ahmad Mironshohning "Tashshuqnoma", Sayyid Qosimiyning "Haqiqatnoma" kabi asarlarida noma janri sohasidagi shunday vorisiylik ko'zga tashlanib turadi.

Amir Temur davrida forsiy she'riyatda jahonga mashhur Hofiz SHeroziy, Kamol Xo'jandiy, Salmon Sovajiy kabilar ijod qilganlar. Alisher Navoiy o'zining "Majolisun nafois" tazkirasida yozishicha, Sohibqiron hayotida adabiyot juda katta ahamiyat kasb etgan. U, garchi o'zi she'r yozmagan bo'lsada, lekin mavjud she'riy

va nasriy asarlardan shuncha ko'p yod olgan va ularni o'z vaqtida, o'z o'rnida shunday yaxshi o'qir ekanki, bunga hamma qoyil qolgan ekan.

Amir Temur va uning avlodlari adabiyot va san'atga, ilm-fanga yaqin kishilar edi. Navoiy "Majolisun-nafois" tazkirasida 22 ta temuriy ijodkorlarning ism-sharifini zikr etib, ularning o'zlari va ijodlariga qisqacha to'xtalib o'tgan. Xusayn Boyqaro ijodi va devoni tahliliga maxsus sakkizinchi bobni bag'ishlagan.

Shohrux va Ulug'bek hukmronlik qilgan davrlarda Xurosonda va Movarounnahrda, "Majolisun Nafois"da xabar qilinishicha, Amir Qosim Anvar, Kotibiy, Xoja Ismatulloh, Bisotiy, Yahyo Sebak, Tusiy, Bobo Savdoyi, Mir SHohiy, SHarafuddin ali Yazdiy, Muhammad Muammoiy, Xoja Qumiy kabi o'nlab forsiyzabon shoirlar she'riyatning turli janrlarida muvaffaqiyat bilan ijod etganlar. Bu davrda Xurosonda Navoiy qayd etishicha, turkiygo'y shoirlardan Lutfiy, Atoyi, Amiriy, Yaqiniy, Gadoiy, Muqimiy, Latifiy, Xaydar Xorazmiy, Sayyid Xasan Ardasher, Ahmadiy kabilar yashab, ajoyib she'r va dostonlar yaratgan.

Adabiy jarayonda o'zbek va forsiyzabon shoirlar barobar huquqqa ega bo'lib, turkiy she'r ishtiyoqmandlari qancha ko'p bo'lsa, forsiy she'r talbgorlari ham ulardan kam emasdi. Ulug'bek davrida Movarounnahrda shoirlar bilangina emas, Xurosondagi forsiyzabon va turkiyzabon ijodkorlar bilan ham do'stona munosabatda bo'lgan. Masalan, Ulug'bekning Lutfiy she'rlarini XV asrning mashhur shoiri Salmon Sovajiy she'rlari bilan yonma-yon qo'yganligi, ya'ni tirik shoirning yaqinda o'tgan mumtoz shoir bilan tenglashtirilishi Lutfiy uchun katta sharaf edi.

Amir Temur va temuriylar tarix faniga ham katta e'tibor bilan qaragan. Tarixnavislik bobida SHarqda dong taratgan G'iyosiddin Ali, Nizomiddin Shomiy, Hofizi Abru, Mu'iniddin Natanziy, Sharaffidin Ali Yazdiy, Abdurazzoq Samarqandiy, Mirxond, Xondamir kabi tarixchilar temuriylar panohida yashab ijod qilganlar, ular haqida asarlar bitib mashhur bo'lganlar. Mazkur ijodkorlar ba'zi birlarining asarlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Nizomiddin SHomiy. Asl ismi Ali ibn Muhammad, ammo ko'pincha Nizomiddin SHomiy yoki Nizomiddin SHanbiy nomi bilan mashhur. Tug'ilgan yili aniq emas. Vafoti 1404-1409 yillar orasida yuz bergan. 1383 yildan Amir Temur xizmatida bo'lgan. Boshqa asarlari ham bo'lsa-da, uni mashhur qilgan "Zafarnoma"dir. "Zafarnoma" 1404 yili tamomlangan bo'lib, uni yozish tashabbusi shaxsan Sohibqironidan chiqqan. 1404 yili Amir Temur Ozarbayjon yurishidan qaytgandan so'ng SHomiy asarni unga taqdim qilgan. Demak, bu "Zafarnoma"ga Sohibqironning muborak nazarlari tushgan. Asar Amir Temurning taxtga chiqqanidan to 1404 yilga qadar O'rta Osiyo va Qozog'iston, Afg'oniston, SHimoliy Hindiston, Eron, Kavkazorti, arab mamlakatlari, Kichik

Osiyoda ro‘y bergan Amir Temur va temuriylar faoliyati bilan bog‘liq muhim voqealar bayonidan iborat. SHomiy asarni yozishda Amir Temur xizmatida bo‘lgan bitikchilar tomonidan tayyorlangan har bir yurish, siyosiy, ijtimoiy, madaniy voqealar haqidagi xisobotlar hujjatlarga tayangan. “Zafarnoma” Amir temur tarixini to‘la yoritgan ilk tarixiy asar hisoblanadi.

Amir Temur va temuriylar davri O‘rta Osiyo madaniyati tarixida alohida o‘rin tutadi. Bu davrdagi madaniy yutuqlar umumbashariy tsivilizatsiyasi (tamadduni) darajasida bo‘lgan. Madaniyat tarixidagi ushbu mumtoz davrda o‘zbek madaniyatining shakllanishi, bu davrdagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan bog‘liqdir. Temuriylar davrida tasviriy san‘at turli yo‘nalishlar bo‘yicha yuksaldi. O‘rta Osiyodagi qadimgi devoriy suratlar va umuman tasviriy san‘at an‘analari Amir Temur davrida yangi shakl va mazmunda tiklandi. Miniatyura san‘atiga ham avvalo naqsh sifatida qaralgan. Samarqanddagi temuriylarning saroy, qarorgohlarida qabul marosimi, jang voqealari, ov manzaralari, xalq bayramlari tasviri tushirilgan devoriy suratlar bo‘lgan. Ularda Amir Temur, o‘g‘illari, nabiralari, ayollari va kanizaklari tasviri aks ettirilgan. Ulug‘bek rasadxonasi devorida ham devoriy suratlar mavzu jihatdan rang-barang bo‘lib, uslubiy jihatdan miniatyura janriga yaqin bo‘lgan. Abdurahmon as-So‘fiyning falakiyotga oid asariga ishlangan bir suratda Andromeda yulduzlar turkumi chochlik ayol qiyofasida tasvirlanadi. Rasadxonada esa to‘qqiz falak ko‘rinishi, yetti gardish, yetti yoritqich yulduz daraja, vaqt bo‘limlari, Yer yuzining yetti iqlimi tasvirlangan.

Amir Temur davrida qurilgan SHirinbeka og‘a, Bibixonim, Tuman og‘a obidalarida naqqoshlik va hattotlik bilan birga tasviriy lavhalar ham mavjuddir. SHirinbeka og‘a maqbarasida rangli tasvir ko‘p bo‘lsa, qolgan ikki bino devorlarida oq va moviy rangdagi islmiy naqshlar tasvirlanadi. Hattotlik san‘ati taraqqiyotiga XV asrda ananaviy kufiy, nash, devoniy xatlari bilan birga peshtoqlarni bezovchi suls va tezkor-nasta’liq uslublari rivojlandi. Noyob qo‘lyozma asarlar ko‘chiriladigan maxsus ustaxona kitobatchilikning ravnaqiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

XIV-XV asrlar O‘rta Osiyo xalqlarining musiqa san‘ati taraqqiyotida ham yangi bosqich bo‘ldi. Yangi kuy va qo‘shiqlar, cholg‘u asboblari va musiqa nazariyasiga doir asarlar yaratildi. Mahoratli sozandalar, bastakorlar va hofizlar yetishdi. Abduqodir Nayiy, Qulmuhammad SHayxiy, Husayn Udiy, SHohquli G‘ijjakiy, Ahmad Qonuniy, Hoja Yusuf Andijoniy, ustod SHodiy, Najmiddin Kavkabiylar shular jumlasidandir. Mirzo Ulug‘bek, Jomiy, Navoiy va Binoiylar musiqa ilmiga oid asarlar yozib yangi kuylar ijod qildilar. IX-XII asrlarda shakllangan 12 maqom bu davrda takomillashdi. SHuningdek, keng ommaga

mo'ljallangan teatrlashgan tomoshalar - xalq sayllarida masxarabozlar, qo'g'irchoqbozlar, dorbozlar o'z san'atini namoyish qilgan.

Amir Temur davrida Samarqandda miniatyura maktabi tashkil topdi, bu davrda yetakchi rassom Xoja Abdulhay Naqqosh edi. Hozir Turkiya va Berlin kutubxonalarida saqlanayotgan ko'chirilgan xomaki miniatyura nusxalari XIV-XV asrlarga oid bo'lib, ular alohida shaxslar, daraxtlar, gyllap, kichik kompozitsiyalar, naqshlarda chiziqlar uyg'unligi, harakatlar aniqligi, qiyofalarning o'z o'rnida joylashtirilishi bilan ajralib turadi. Tarixiy shaxslarning qiyofalari ham miniatyuralarda aks etgan. Amir Temur qiyofasi tiriklik vaqtida aks etgan miniatyuralar hali topilmagan. Asl holatiga yaqin suratlar «Zafarnoma»ning dastlabki ko'chirilgan nusxalarida uchraydi. Uning bir muncha yorqinroq qiyofasi Hirotda (1467 y.) ko'chirilgan «Zafarnoma»da keltiriladi. Dastlab Mirak Naqqosh boshlagan va Kamoliddin Behzod yakunlagan ushbu miniatyuralar tarxining murakkabligi va serjilo ranglarning uyg'unligi bilan ajralib turadi.

SHarq miniatyurasining taraqqiyoti badiiy adabiyotning rivoji bilan bog'liq bo'lgan. Musavvirlar ko'pincha Firdavsiy, Nizomiy, Xusrav Dehlaviy, so'ngra Jomiy va Navoiy asarlariga rasmlar ishlashgan. XIV asrda Rashiduddin Fazlullohning «Jome' ut-tavorix» tarixiy asariga ham miniatyuralar ishlangan. Bu an'ana temuriylar davrida ham davom ettirilib, SHarafuddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma», Xotifiyning «Temurnoma» kabi asarlarida jang lavhalari tasvirlanadi. Ayrim hollarda diniy asarlarga ham Makka va Madina kabi muqaddam joylar tasviri tushirilgan. Badiiy asarlarning ba'zilarida Muhammad payg'ambarning (muborak yuzlari niqob bilan to'silgan) odamlar orasida turgan holatlari va me'rojga chiqishlariga oid lavhalar uchraydi.

XV asr miniatyuralarining aksariyatida SHarq she'riyatining qahramonlari Layli va Majnun, Xusrav va SHirin, Rustam, Iskandar, Bahrom bilan bog'liq jang lavhalari tasvirlanadi. Umuman miniatyura san'ati musulmon SHarqining Iroq, Eron, Xuroson, Movarounnahr va Hindistongacha bo'lgan hududida muayyan bir davrning o'ziga xos badiiy - estetik hodisasi edi. Bu san'at temuriylarning homiylik faoliyati bilan bog'lik bo'lib, Isfaxon, SHeroz, Tabriz, Hirotda, Samarqand, Dehli kabi markaziy shaharlarda ilg'or miniatyura maktablari vujudga keldi. Samarqand miniatyura maktabi XIV-XV asrning birinchi yarmida shakllangan bo'lib, turli turkumda yaratilgan bu miniatyuralarda SHarqiy Turkiston san'atiga xos bo'lgan turkiy obrazlarda xitoy rassomchiligi ta'siri sezilib turadi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash mumkinki, Temur va temuriylar davrida ilm-fan va madaniyatning yuksalishining eng katta omillaridan biri mintaqaning yagona

davlatga birlashganligi va hududimizning Buyuk ipak yo‘li chorrahasiga aylanganligi bilan baholash mumkin. Jumladan, tadqiqod xulosalariga ko‘ra : Bu davrda ilmu fan taraqqiyotidagi muhim omillardan biri Amir Temur davlatining yirik saltanat bo‘lib shakllanganidadir. Bunda turli davlatlar orasida mavjud bo‘lgan to‘siqlar olib tashlangan va barcha sohalar ildam rivojlangan. Yigirma yetti davlatni birlashtirgan Amir Temur saltanatida katta integratsion jarayonlar uchun zamin yaratilgan hamda ilmu fan taraqqiyoti yuksak cho‘qqiga ko‘tarilgan .Bundan tashqari Amir Temur davrida ilm-fan tarqqiyotiga turtki bergan keyingi omillardan yana biri, Buyuk ipak yo‘lining muhim tarmog‘i shu hududdan o‘tganligi va uni rivojlantirilganligi dadir. Chunki Buyuk ipak yo‘li faqat savdo-sotiq rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatibgina qolmay, balki, ilm-fan tarqqiyotiga ham kuchli ta’sir ko‘rsatgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O‘zbekiston, 1997. – B. 140.
- 2.Amir Temur – faxrimiz, g‘ururimiz. Qarang: Ma’naviy yuksalish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1998, – B. 414.
3. «Amir Temur va uning jahon tarixidagi o‘rni» mavzusidagi xalqaro konferentsiya tezislari to‘plamiga yozilgan so‘z boshi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996, -B. 4.
4. Amir Temur tarixi, 2-kitob, – B. 69.
- 5.Natanziy. Muntaxab at-tavorix, – B. 279-280.
- 6.Mixail I. Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur harbiy san’ati va strategiyasi va taktikasi, -B. 222.
- 7.Usmonov Q. va boshqalar. O‘zbekiston tarixi. Darslik. – T.: Sharq, 2007..
- 8.O‘zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. - T.: SHarq, 2000. 352. b.
- 9.O‘zbekistonning yangi tarixi. Uchinchi kitob. Mustaqil O‘zbekiston tarixi. – T .: SHarq, 2000. 361. b.
- 10.Murtazaeva R.X. va boshqalar. O‘zbekiston tarixi. Darslik. - T.: 2003. 253. b.
- 11.Murtazaeva R.X., Doroshenko T.I i dr. Istoriya Uzbekistana. Elektronniy uchebnik dlya vuzov. – Tashkent. 2010. 231. b.
- 12.Murtazaeva R.X. va boshqalar. O‘zbekiston tarixi. O‘quv qo‘llanma. – T.: Akademiya, 2010. 251. b.
- 13.Murtazaeva R.X. O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar va bag‘rikenglik. O‘quv qo‘llanma – T., Universitet, 2007. 125. b.
- 14.Sa’dullaev A. va boshqalar. O‘zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. O‘quv qo‘llanma – T.: Akademiya, 2000. 182. b.
- 15.Eshov B.J. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent, Ma’rifat. 2009. 238. b.

MIGRANTLAR VA ULARNING OILA A'ZOLARI HUQUQLARINI HIMOYASIGA OID XALQARO MEXANIZMLAR

Xasanov Xusniddin

Toshkent davlat yuridik universiteti

Ommaviy huquq fakulteti 2-kurs

DHF yo'nalishi A patok talabasi

Anotatsiya: Migrantlar va ularning oila a'zolari huquqlarini himoya qilish global boshqaruvning ustunlaridan biri bo'lib, unda xalqaro mexanizmlar asosiy rol o'ynaydi. Migrantlar va ularning oila a'zolari huquqlarini himoya qilishning ko'p qirrali manzarasini o'rganadi, xalqaro tashkilotlar va milliy institutlarning rolini o'rganadi, muayyan muammolarni hal qiladi va ushbu tashabbusning murakkabligini ko'rsatadigan amaliy tadqiqotlarni yoritadi.

Tayanch so'zlar: Xalqaro mexanizmlar, milliy mexanizmlar, migratsiya, BMT, qo'mita, maxsus organ, tashkilot, sud, hokimiyat, sog'liqni saqlash, sud, daxlsizlik, chegara, Ombudsman, agentliklar, departament, xalqaro jinoiy sud. qurol,yordam, , nazorat.

Odamlar azaldan bir joydan ikkinchi joyga ko'chib kelishgan. Kimdir yaxshi ish izlash, ta'lim olish, iqtisodiy manfaatlar yoki oilasi bilan birga bo'lish maqsadida ko'chib borsa, yana kimdir mojarolardan, huquqbuzarliklardan qochishga majbur. Bular tashqari iqlim o'zgarishi, tabiiy ofatlar yoki boshqa ekologik xususiyatdagi omillar natijasida boshqa joylarga ketishi kuzatilmoqda. Ko'pgina kishilar uchun migratsiya ijobiy holat va boylik orttirish tajribasi hisoblansa, boshqa guruh kishilari uchun migratsiya jarayoni tahqirlash, eksplutatsiya va inson huquqlarining ko'p sonli buzilishlari bilan birga kechadi. Dunyoda umum e'tirof etilgan normalar bilan mustahkamlangan inson huquq va erkinliklarini tan olish, himoya qilish hamda ta'minlash mustahkam huquqiy davlatdan rivojlangan faol fuqarolik jamiyatini barpo etishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Ushbu xalqaro standartlar qatorida migrantlarning harakatlanish erkinligi, yashash joyini tanlash, boshpana olish kabi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, fuqarolik va siyosiy huquqlari muhim o'rin egallaydi.

Aholini yer shari mintaqalari bo'ylab ko'chib yurishi bilan bog'liq bo'lgan migratsiya hodisasi xalqaro hamkorlikning mustahkamlanishi va takomillashtirilishi kerak bo'lgan sohalardan bo'lib, uning bugungi kundagi miqyosi va dinamikasi

davlatlar hamkorligini, o'zaro muvofiqlashtirilgan qonunlar qabul qilinishini, uni boshqarishning samarali yo'llari birgalikda axtarib topilishini taqazo qiladi. "migratsiya" so'zi lotincha migro so'zidan olingan bo'lib "o'taman", ko'chaman " degan ma'nolarni anglatadi. Migratsiyaning umumiy xususiyati aholining doimiy ko'chishida namoyon bo'ladi. Tashqi ya'ni xalqaro migratsiya davlat chegarasini kesib o'tish orqali amalga oshiriladi. Zeroki, nazorat qilinmaydigan migratsiya jarayonlari noxush oqibatlariga olib kelishi mumkinligi yangi tarixda o'z tasdig'ini topgan bo'lib, undan nafaqat ayrim insonlar jabr ko'radi, nafaqat muayyan davlatlar va xalqlar uchun ham kutilmagan oqibatlariga olib kelishi isbotlangan.

A.. Ahiezerning fikricha: " Barqaror ommaviy migratsiya o'z ahamiyatiga ko'ra yashash manzilini vaqtincha yoki doimiyga o'zgartirilishi orqali aholi muayyan guruhlari qadriyatlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan faoliyat bo'lib, odamlar turmush tarzi o'zgarib borishi elementlaridan sanaladi. Aholini hokimiyat organlari tomonidan bosim o'tkazib ko'chirib yuborilishi ham migratsiya sanaladi. Migratsiyaning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati shu darajada o'zgarishi mumkinki, hatto mazkur jamiyatning o'zi migratsiya mahsuli sanalishi mumkin (masalan, Amerika Qo'shma Shtatlari, jahondagi boshqa ayrim mamlakatlar aholi migratsiyasi natijasida shakllangan va rivojlangandir. Shunga qaramasdan, migratsiya jamiyatning muhim muamosi, uning o'zgarish shart-sharoiti, natijasi, oshkora yoki yashirin jarayonlar oqibatidan iboratdir".

Aholi migratsiyasi haqida so'z yuritilganida ayrim fuqaro yoki yaxlit oilaning bir hududdan boshqa hududga ko'chib o'tilishi nazarda tutiladi. Davlat va mamlakatlarda, yer shari mintaqalariga nisbatan olganda ichki (bir mamlakat hududi doirasida) va tashqi (bir davlat hududidan boshqa mamlakat hududiga ko'chib o'tish bilan bog'liq) migratsiya jarayonlari o'zaro farqlanadi. Migratsiya tufayli mamlakat ichkarisidagi aholi zich joylashgan hududlardan yangi o'zlashtirilayotgan hududlarga, ish kuchi ortiqcha mamlakatlardan mehnat resurslariga talab kuchli bo'lgan hududlarga qayta taqsimlash, demografik vaziyatlarni boshqarish va barqarorlashtirish, mehnat resurslaridan maqsadga muvofiq va oqilona foydalanish imkoni tug'iladi.

BMT iqtisodiy va ijtimoiy ishlar departamenti(UNDESA) ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda dunyo aholisining uch foizidan ortig'i muhojirlardir, bu 280,6 million kishini tashkil etadi. Muhojirlar soni bo'yicha jahon reytingida birinchi o'rinini AQSH egallaydi, uning hududida 46,6 million muhojir bor. Ikkinchi o'rinda Germaniya turadi, u yerda muhojirlar soni 15,6 million kishiga yetadi. Uchinchi o'rinda Saudiya Arabistoni 13,0 million kishi. Keyingi o'rinlarda Rossiya

Federatsiyasi – 11,6 million, Buyuk Britaniya – 9,3 million, Fransiya – 8,5 million, BAA – 8,4 million, Kanada – 8,0 million, Avstraliya – 7,6 million va Ispaniyada – 6,8 million kishini tashkil etadi.

Xalqaro migratsiya, o'zining kelib chiqishi mansub bo'lgan yoki odatda yashaydigan mamlakati hisoblangan davlatni boshqa davlatda doimiy yoki vaqtincha yashash maqsadida tark etadigan shaxslarning harakatlanishi sifatida baholanadi.

Turist, migrant va qochoqlarning o'zaro farqlari nimadan iborat?

Migratsiya xalqaro tashkiloti (MXT) ta'rifiga ko'ra, migrant bu- shaxsning yuridik maqomi bo'lib, o'z xohishiga ko'ra yoki majburan ko'chishi, ko'chish sabablari yoki boshqa yerda bo'lish davomiyligidan qat'iy nazar davlat chegarasidan o'tayotgan va o'zining odatdagi yashash joyini tark etgan shaxsdir.

Mehnat migranti deganda- o'zi fuqarosi bo'lmagan chet davlatda haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanuvchi, shug'ullanayotgan yoki shug'ullangan shaxs tushuniladi. Mehnat migranti o'zi ishlayotgan davlatga soliq to'laydi.

Quyidagilar Mehnat migrant hisoblanmaydi:

- 1) O'zi fuqarosi bo'lmagan davlatda ishlayotgan xalqaro tashkilotlar xodimlari, tadbirkorlar, investorlar;
- 2) Qisqa muddatga xorijga chiqib ketgan erkin kasb vakillari, san'atkorlar, ta'lim olayotganlar, stajyorlar.

Migrant turlari -uyushgan (tartibga solinadigan), ya'ni "aholi va ishchi kuchini oqilona qayta taqsimlash maqsadida davlat yoki jamoat organlari ishtiroki va ko'magida amalga oshiriladigan, - uyushmagan (tartibsiz, individual), ya'ni "hech qanday muassasa va organlarning tashkiliy va moddiy yordamisiz migrantlarning kuchi va vositalari bilan amalga oshiriladigan".

Migratsiya turlari- doimiy yoki qaytarib bo'lmaydigan; - vaqtinchalik (mavsumiy, tebranuvchan):

Mavsumiy migratsiya – migrantlarning yillik (mavsumiy) hududiy harakati hisoblanadi. Qoidaga ko'ra migratsiyaning bu turi ishning mavsumiy ko'payishi davri uchun qo'shimcha jalb qilinishi kerak bo'lgan muayyan sohani ishchi kuchi ta'minlanish zarurati bilan bog'liq. Ba'zan mavsumiy migratsiya o'qish, davolanish va dam olish uchun sayohatlarni o'z ichiga oladi.

Tebranuvchi migratsiya deganda aholining bir joydan ikkinchisiga ish yoki o'qish uchun muntazam ravishda ko'chishi tushiniladi. Tebranuvchi (mayatnik) migratsiya, ayniqsa, tutash hududlar aholisini o'ziga jalb qilish markazi bo'lgan yirik shaharlar uchun xosdir.

Tashqi migratsiya- bu odamlarning davlat chegarasini kesib o'tishi, asosan doimiy yashash joyining o'zgarishi bilan bog'liq. Tashqi migratsiya ba'zan xalqaro migratsiya deb ham ataladi. Qoida tariqasida, u ikkita oqim bilan ifodalanadi: emigratsiya va immigratsiya. Emigratsiya – doimiy yoki vaqtincha yashash uchun bir mamlakatdan boshqasiga ketish. Immigratsiya – bu doimiy yoki vaqtinchalik yashash uchun mamlakatga kirish.

Emigratsiyani tartibga solish. Emigratsiya siyosatining asosini ishchining mamlakatdan chiqib ketishi, uning xorijda bo'lishi va vataniga qaytishi bilan bog'liq bo'lgan reemigratsiya siklining to'liq uchta fazasi tartibga solish tashkil qiladi. Xalqaro mehnat tashkilotining ma'lumotiga ko'ra, emigratsiya siyosati ishsizlikni qisqartirishga, eksport- import operatsiyalarini balanslashtirish uchun valyuta o'tkazmalarining kirib kelishiga, mehnat migrantiga xorijda munosib turmush darajasini ta'minlashga, migrantning xorijda o'zlashtirgan kasb va ta'limining o'z vataniga qaytib kelgan talabga moslashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Mehnat immigratsiyasini tartibga solish. Aksariyat ishchi kuchini qabul qiluvchi mamlakatlar immigratsiyani tartibga solishda selektiv usuldan foydalanadilar. Bunday usulning mohiyatini davlatning mamlakat uchun zarur bo'lgan bir qator kategoriyadagi ishchilarning kirib kelishiga qarshilik ko'rsatmasligi, qolganlarning esa, kirib kelishiga to'sqinlik qilishi bilan izoxlash mumkin. Qabul qiluvchi mamlakat tilini biluvchi yuqori malakali migrantlar darhol mamlakatning nettosoliq to'lovchisiga aylanadilar. Bunday siyosatdan AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya kabi boy mamlakatlar ko'p foydalanadilar.

Immigratsini tartibga solish, jalb qilinishi Afzal ko'riladigan immigrantlarning ro'yhati turli mamlakatlarda turlicha bo'lsada, odatda ular quyidagi kategoriyalarga tegishli bo'ladi:

- 1) Qurilish, qishloq va uy xo'jaligi, mavsumiy kabi og'ir, zararli, kir va malakasiz ishlarni minimal ish haqi evaziga bajarishga tayyor bo'lgan ishchilar;
- 2) Dasturchilar, ixtisoslashgan mutaxassislar kabi yangi va istiqbolli tarmoqlar uchun mutaxassislar;
- 3) Olmos kesuvchilar, sur'at restavratorelari, shifokorlar, davolashning noan'anaviy usullarini qo'llovchi noyob kasb vakillari;
- 4) Musiqachilar, artistlar, olimlar sportchilar kabi jahonga tanilgan mutaxassislar;
- 5) Ishchi kuchini qabul qiluvchi mamlakatga o'z faoliyatini ko'chirib o'tkazuvchi, investitsiya kirituvchi va yangi ish o'rinlarini yaratuvchi yirik ishbiarmonlar.

Reemigratsiyani tartibga solish. Mamlakatdagi ishsizlikning asosiy sababini mamlakatga kirib kelayotgan katta miqdordagi immigrantlarga bog'lovchi kasaba uyushmalari tomonidan bosimning ortishi tufayli aksariyat g'arb mamlakatlari 1970 yildan boshlab immigrantlarni o'z vatanlariga qaytib borishga rag'batlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqa boshlanadilar.

Migratsiyani xalqaro-huquqiy tartibga solish kompleks xususiyatiga ega bo'lib, qabul qiluvchi davlatlarning hududida amalga oshiriladi, bu esa uni milliy-huquqiy asoslar bilan hamohanglikda olib borilishni belgilab beradi.

Zamonaviy xalqaro huquqda migratsiyaning turli shakllarini tartibga soluvchi norma va prinsiplar kodifikatsiyalashgan universal shartnoma hali mavjud emas. Hozirda migratsiyani tartibga solish inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq va xalqaro huquq va xalqaro iqtisodiy huquq bilan uzviy aloqada ekanligini ta'kidlash lozim.

Inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq migrantlarning huquqlari, majburiyatlari va kafolatlari jamlanmasi bo'lmish ularning xalqaro-huquqiy maqomini, shuningdek boshpana izlayotgan shaxslar, qochoqlar va mehnatkash-migrantlarning mamlakatda bo'lmish rejimini tartibga soladi.

Xalqaro iqtisodiy huquq esa mehnat resurslarini o'zaro ayriboshlashni o'z ichiga oluvchi xalqaro iqtisodiy tashkilotlar doirasida integratsiya shakllari bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi. Bugungi kunda mehnat migratsiyasini xalqaro-huquqiy tartibga solish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda :

- Mehnatkash-migrantlar huquqlarining univerval darajada xalqaro-huquqiy himoyasini ta'minlash;

- Mintaqaviy integratsiya tashkilotlari doirasida ishchilarning harakatlanishini huquqiy tartibga solish.

Xalqaro-huquqiy hujjatlar: - Fuqaroviy va siyosaviy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, 12- moddasi (1966 y.);

-Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari to'g'risidagi paktning 6-moddasi (1966 y.);

-Xalqaro mehnat tashkilotining 97-sonli Mehnatkash-migrantlar to'g'risidagi konvensiyasi (1949 y.);

-Barcha mehnatkash migrantlar va ularning oila a'zolari huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi xalqaro konvensiyasi (1990 y.);

-BMT Bosh Assambleyasining 40/144 rezolyutsiyasi (1985 yil).

Barcha mehnatkash migrantlar va ularning oila a'zolari huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi xalqaro konvensiya. Konvensiya barcha ishchi-migrantlar va

ularning oila a'zolariga hech qanday farqlashlardan, ya'ni jinsi, irqi, terisining rangi, tili, diniy e'tiqodi, siyosiy yoki boshqa qarashlari, milliy, etnik va ijtimoiy kelib chiqishi, fuqaroligi, yoshi, iqtisodiy, mulkiy, oilaviy va tabaqaviy holati yoki har qanday belgilardan qat'iy nazar qo'llaniladi. Konvensiya ishchi-migrantlar va ular oila a'zolari migratsiyasining butun jarayoni davomida qo'llaniladi.

Konvensiya quyidagilarga tatbiq etilmaydi:

- a) Xalqaro tashkilotlarining xizmatchilariga;
- b) davlat tomonidan o'zining hududidan tashqarida rasmiy vazifalarni bajarish uchun yollangan shaxslar;
- c) davlatlarining hududidan tashqarida davlat tomonidan yoki uning nomidan yollangan hamda turli hamkorlik dasturlarini amalga oshirishda ishtirok etuvchi shaxslar;
- d) kelib chiqishi mansub bo'lgan davlatdan tashqarida yashayotgan investorlar;
- e) qochoqlar va apatridlar;
- f) ta'lim oluvchilar va amaliyotlar;
- g) dengizchilar va qabul qiluvchi davlatda yollanib mehnat faoliyatini olib borish uchun ruxsatnomaga ega bo'lmagan qirg'oqbo'yi statsionar qurilmalarda ishlayotgan ishchilar.

Konvensiyada "mehnatkash – migrant" tushunchasining ta'rifida ularning qabul qiluvchi davlat hududida qonuniy ravishda bo'lishi zarurligiga oid biror bir qoida mavjud emas. Shunga ko'ra, ushbu Konvensiyaning 2-moddasida mustahkamlangan ta'rif mehnat faoliyatini qonuniy asoslarda olib borayotgan mehnatkash-migrantlarga nisbatan ham, shuningdek noqonuniy holatda bo'lib ishlayotgan shaxslar uchun ham taalluqli hisoblanadi. Yollanib ishlaydigan davlat qonunchiligi va xalqaro shartnomalarga muvofiq mamlakatga kirish, unda bo'lish va haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanish uchun ruxsatnomasi bo'lgan "hujjatlari mavjud bo'lgan yoki doimiy maqomga ega bo'lgan"; agar bunday shartlarga rioya qilinmasa "hujjatlari mavjud bo'lmagan yoki doimiy maqomga ega bo'lmagan" mehnatkash-migrantlar kabi turlarga bo'linadi. Noqonuniy migratsiya jarayonlari tartibga soluvchi aksariyat xalqaro-huquqiy hujjatlarda "noqonuniy mehnat migranti" tushunchasining ta'rifi berilmagan bo'lsada, **XMT** ning 97-sonli va 143-sonli konvensiyalari, shuningdek **BMT** ning 1990 yilgi Xalqaro konvensiyada noqonuniy mehnat migratsiyasini oldini olish va uni taqiqlashga qaratilgan qoidalarni nazarda tutuvchi moddalar mavjud.

Barcha mehnatkash migrantlar va ularning oila a'zolari huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi xalqaro konvensiya

- ham qonuniy, ham noqonuniy ishchi-migrantlar va ular oila a'zolarining huquqlarini ko'zda tutadi;

- ishchi – migrantlarni jamoaviy tarzda chiqarib yuborishni yoki ularning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari, ishlash uchun ruhsatnomasi, pasportini yo'q qilib yuborishni ta'qiqlaydi

- ishchi-migrantlarga mazkur mamkakat fuqarolariga berilgan hajmda rag'batlantirish, ijtimoiy nafaqa va tibbiy yordam olish, kasaba uyushmalariga a'zo bo'lish yoki uning yig'ilishlarida qatnashish, mehnat bitimi tugaganidan so'ng ish haqlarini, omonatlari va shaxsiy buyumlarini olib chiqib ketish huquqini taqdim etadi;

- ishchi-migrantlarining farzandlari uchun tug'ilish va fuqarolikni ro'yhatga olish, shuningdek ta'lim olish imkoniyatini kafolatlaydi.

Shuningdek konvensiyada mehnatkash migrantlarining oila a'zolari deganda ular bilan nikohda yoki qo'llanilayotgan huquqqa muvofiq nikohga tenglashtirilgan munosabatlarda bo'lgan shaxslar, shuningdek ularning qaramog'ida bo'lgan bolalari va qo'llanilayotgan qonunchilikka, tegishli davlatlar o'rtasidagi ikki yoki ko'p tomonlama shartnomalarga muvofiq oila a'zolari sifatida tan olinadigan boshqa shaxslar tushiniladi. Barcha migrantlar va ular oila a'zolarining huquqlarini himoya qilish to'g'risida xalqaro konvensiya bolalarni himoya qilishni, shu jumladan tug'ilganlikni ro'yhatga olish(29-modda) va ta'lim (30-modda) masalalarini ko'zda tutuvchi aniq qoidalarni belgilaydi. Konvensiyada shunday holat ko'zda tutilganki, unga ko'ra, agar ishchi-migrant ozodlikdan mahrum qilinsa, uni tutib turuvchi davlat uning xotini va voyaga yetmagan bolalari uchun vujudga keladigan muammolarga e'tibor qaratishi shart. (17-modda, 6-band). Barcha ishchi migrantlar va ularning oila a'zolari shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarini noqonuniy musodara qilinishi va yo'qotilishidan himoyalani, jamoaviy tarzda chiqarib yuborilish huquqidan foydalanadi hamda konsullik himoyasi va yordamidan foydalanish huquqiga ega bo'lishadi.

Migratsiya bo'yicha xalqaro tashkilot (MXT) 1951 yil 5 dekabrda tuzilgan.MXT faoliyatining huquqiy asosi 1953 yil 19 oktyabrda Brusselda qabul qilingan MXT Konstitutsiyasi hisoblanadi. Insoniy va tartibli migratsiya migrantlar va jamiyatga foyda keltiradi degan prinsipga tayangan holda, MXT migratsiya bo'yicha yetakchi xalqaro tashkilot sifatida uning faoliyati migratsiyani boshqarishning o'sib borayotgan tezkor vazifalarini qondirishga ko'maklashishga,

migratsiya orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga, inson qadri-qimmatini va migrantlarning farovonligiga ko'maklashishga yo'naltirilgan. Migratsiya bo'yicha xalqaro tashkilot vazifalari ko'proq operativ xususiyatga ega. MXT Konstitutsiyasi huquqiy himoyani ta'minlash bo'yicha mandatni nazarda tutmaydi.

Tashqi mehnat faoliyati (tashqi mehnat migratsiyasi) bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar: O'zbekiston Respublikasining "Aholi bandligi to'g'risida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasining "Xususiy bandlik agentliklari to'g'risida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining vaqtinchalik mehnat transportida chiqish vaqtida xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi xuzuridagi Tashqi mehnat migratsiyasi Agentligining vakolatlarini ochish to'g'risida" gi qarori.

Statistik ma'lumotlar. 2022 yil 1 aprel holatiga ko'ra, mamlakat tashqarisidagi O'zbekiston mehnat muhojirlari soni 2,4 mln. Ulardan 76 foizini erkaklar va 24 foizini ayollar tashkil etadi. Bugungi kunda muhojirlarning aksariyati 51,6 foizi qurilish, 12,3 foizi qishloq xo'jaligi, 9,2 foizi sanoat, 8,5 foizi savdo va boshqalar kabi sohalarda ishlab kelmoqda. Jahon banki tomonidan "O'zbekiston fuqarolarini tinglab" loyihasi doirasida o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, mehnat muhojirlari bilan uy xo'jaliklarining ulushi bugungi kunda 2019 yil darajasiga ko'tarildi, ya'ni 20 foizini tashkil tashkil etdi, bu deyarli xar beshinchi oilada mehnat muhojirining mavjudligini tasdiqlaydi. 2021 yilda O'zbekistonda pul o'tkazmalari hajmi 8,1 mlrd. AQSH dollarini tashkil etdi, shundan 5,7 mlrd. AQSH dollari (ya'ni 70 foiz) Rossiya Federatsiyasidan kelib tushdi va har bir mehnat muhojiri uchun oylik pul o'tkazmalari miqdori 453 AQSH dollarni tashkil etdi. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda aholining umumiy daromadlari tarkibida pul o'tkazmalarining ulushi 16,6 foizini tashkil etib, bu daromad manbalarining oila uchun, ayniqsa, iqtisodiyotning rasmiy sektorida ish bilan band bo'lmagan qishloq joylarda ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Migratsiya huquqi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik/ So'zboshi muallifi va mas'ul muxarrir akademik A.X.Saidov. – Toshkent: "Lesson press", 2022. -320 b.

Foydalanilgan internet manbaalari:

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2021/11/19/money-transfers/>
2. <https://library-tsul.uz>

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR INKLYUZIV TA'LIMDA DUCH KELUVCHI QIYINCHILIKLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH

*Jizzax viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy
markazi pedagogika, psixologiya ta'lim texnologiyalari kafedra
o'qituvchisi **Shalola Rizayeva Mamir qizi***

1. Inklyuziv ta'lim tizimida harakat tayanchida nuqsoni bo'lgan bolalardagi qiyinchiliklar.

Tayanch-harakat tizimi kasalliklari bo'lgan bolalar toifasiga motor funksiyalari buzilgan bolalar kiradi.

Harakatning buzilishi :

- harakatlarni muvofiqlashtirishning buzilishi
- Harakatlarning hajmi
- kuchning cheklanishi
- harakatlar tempi

Tayanch-harakat tizimi kasalliklari bo'lgan imkoniyati cheklanganlar orasida o'quv materialini o'zlashtirish xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda quyidagi toifalarga bolalarni ajratish odatiy holdir.

-Mustaqil harakat qilish va o'z-o'ziga xizmat qilish imkoniyatidan mahrum bo'lgan, aqli zaif va nutqi tushunarli bo'lgan bolalar

-Og'ir motor patologiyasi , og'ir dizartriya buzilishlari, nutqning sust rivojlanishi bilan murakkablashgan aqliy zaif bolalar

- Har xil zo'ravonlikdagi aqliy zaiflashuvi bo'lgan og'ir motorli nuqsoni bor bolalar

- Turli og'irlikdagi eshitish va ko'rish buzilishlari bilan birgalikda og'ir motorli buzilishlari bo'lgan bolalar

Harakat buzilishi bo'lgan bola yoki o'smirni diagnostik o'rganish sxemasi

Harakat buzilishlari:

- Vertikal holatda ushlab turadi: (o'tirish; tik turish)

- Ishtirokchi qo'lining o'quv faoliyati va o'z-o'ziga xizmat qilish jarayonlarida qatnashuvi

- Harakat qiladi (nogironlar aravachasida; tayoq bilan; binolar ichida mustaqil ravishda; katta masofalarda).

- Yetakchi qo'l (o'ng; chap)

HTNB bolalarning aksariyati miya yarim pallasidan aziyat chekishadi:

- aqliy jarayonlar sekinlashadi
- hissiy-irodaviy soha
- ko'rish va eshitish qobiliyati
- fazoviy oriyentatsiya
- diqqat va xotira
- aqliy jarayonlar sekinlashadi
- umumiy vosita ko'nikmalari
- qo'llarning nozik motorli ko'nikmalari

Umumta'lim maktabida harakat buzilishi bo'lgan bolalarning integratsiyalashuviga to'sqinlik qiluvchi rivojlanish ko'rsatkichlari :

- Aqliy rivojlanishi buzilgan
- qo'llarning rivojlangan manipulyatsiya funksiyasining yetishmasligi;
- Konvulsiv(sudurgi) tutilishlar mavjudligi;
- nutqning past tushunarligi yoki uning qo'pol rivojlanmaganligi;
- ko'rish va yoki eshitish nuqsonlari mavjudligi;
- o'z-o'zini parvarish qilish ko'nikmalarining yetishmasligi

Inklyuziv ta'lim tizimida bola duch keladigan to'siqlar :

- maxsus ta'lim sharoitlarining yo'qligi(dastur va metodlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar)
- mavjud arxitektura yo'qligi
- tibbiy xizmatlarning yetishmasligi
- Pedagogik xizmatlar (o'qituvchilarning ushbu toifadagi bolalar bilan ishlashga tayyor emasligi)

2. Inklyuziv ta'lim tizimida nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarda uchraydigan qiyinchiliklar

Ekspressiv (tashqi) nutqdan aziyat chekadigan, buning natijasida bolaning tashqi dunyo bilan aloqasi qiyin bo'lgan bunday og'ir nutq nuqsonlarini tasniflash odatiy holdir. Bolalar o'zlariga qaratilgan nutqni tushunishlari mumkin, lekin ular uni ifoda eta olmaydilar.

Rinolaliya - ovoz tembrining buzilishi va ovozli talaffuz;

Alaliya - nutqning yo'qligi yoki rivojlanmaganligi;

Dizartriya - nutqning talaffuz tomonining buzilishi;

Duduqlanish - nutqning tempo-ritmik tashkil etilishining buzilishi;

Afaziya -nutqning to'liq yoki qisman yo'qolishi;

Barcha ishtirokchilari duch keladigan bir qator tashkiliy va mazmunli qiyinchiliklar :

- Bir qator ta'lim muassasalarida hamrohlik xizmati mutaxassislarining yo'qligi va shu munosabat bilan bolaga malakali va tegishli tuzatish va rivojlanish yordamini o'z vaqtida ko'rsatishning mumkin emasligi.

- Material-texnik ta'minot va dasturiy-uslubiy xavfsizlik yetarli emasligi

- Turli bo'limlarga qarashli tuzilmalar, xususan, tibbiy-ijtimoiy ekspertiza hamda psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar o'rtasida aniq o'zaro hamkorlikning yo'qligi.

- Mintaqada mavjud bo'lgan (eksperimental rejimda olingan) noyob tajribani keng qo'llash amaliyotiga o'tkazish bo'yicha boshqaruv mexanizmining yo'qligi;

- Maktabning inklyuziv amaliyotini amalga oshirishga tayyorligini baholash, inklyuziv jarayon sifatini baholashga qaratilgan monitoring tadqiqot dasturlarining yetishmasligi;

- Tuzatish dasturlarini ishlab chiqishga yondashuv ta'lim muassasasining ishi.

3. Harakat tayanchida nuqsoni bo'lgan va nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish yo'llari

Inklyuziv (qo'shma) ta'lim va tarbiya samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan omillar:

- to'siqsiz arxitektura va rejalashtirish muhitini yaratish;

- ortopedik rejimga rioya qilish;

- motor patologiyasi bo'lgan bolalar bilan ishlash uchun maktabgacha tarbiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini va malakasini oshirishni yo'lga qo'yish;

- o'quv jarayonini tashkil etish, yuklamalari rejimini aniqlash bo'yicha davolovchi shifokorning tavsiyalari mavjudligi (kun rejimini tashkil etish, ortopedik poyabzal kiyish rejimi, sinfdagi mashg'ulotlarni o'zgartirish, jismoniy tarbiya tanaffuslari va boshqalar).

- buzilgan aqliy funktsiyalarni tuzatish va maktabga tayyorlash uchun rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etish;

- harakat buzilishi bo'lgan bolalarda o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish va gigiyena ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ishlarni tashkil etish;

- nutq buzilishlarini tuzatish uchun logoped yordamini tashkil etish;

- bolalarning ota-onalari bilan maqsadli ishlarni tashkil etish nogironligi bo'lganlar, ularga korreksion va rivojlantirish ishlarining mavjud usullarini o'rgatish;

normal rivojlanayotgan bolalar va ularning ota-onalarida imkoniyati cheklangan bolaga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish;

harakati buzilgan bolaning birgalikdagi bo'sh vaqtini va sport tadbirlariga majburiy kiritilishi.

Ko'p yillik xorijiy tajribani tahlil qilish integratsiya qanday sharoitlarda muvaffaqiyatli bo'lishini aniqlash imkonini beradi:

demokratik ijtimoiy tuzilmada shaxs huquqlari kafolatlangan holda

ommaviy muassasa tuzilmasida axloqni tuzatish va tarbiya jarayonini rivojlantirish va tashkil etish imkonini beradigan moliyaviy ta'minot

integratsiya jarayonlari oqimining zo'ravonliksizligi, tanlash imkoniyati

ta'lim dasturlarining o'zgaruvchanligi va turli darajadagi o'rganish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalar uchun o'qitish tezligi va hajmini tanlash.

Ommaviy bog'chalarda o'qiyotgan nutqi buzilgan bolalar maxsus yordam va qo'llab-quvvatlash xizmatlarining homiyligida bo'lishi kerak:

psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar

maslahat markazlari

logopediya markazlari

psixologik-tibbiy-ijtimoiy markazlari va boshqalar.

Ushbu xizmatlar bolalarga talaffuzni to'g'rilash, fonetik idrok etish, nutqning leksik va grammatik tuzilishi ustida ishlash, nutqning ta'sirchan va ifodali tomonlarini rivojlantirish, aqliy rivojlanishga yordam beradi.

Yordam doimiy bo'lishi mumkin, keyin u muntazam tuzatish nutq terapiyasi mashg'ulotlari tabiatida yoki epizodik bo'lishi mumkin - ota-onalar murojaat qilganidek.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YUNISEF tashkiloti. – Toshkent, 1992. – 48 b.

2. Образование 2030. Инчхонская декларация и рамочная программа действий./ ООН. ЮНЕСКО. Инчхон. 2015.

3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: «O'zbekiston», 2014 y.

4. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni / O`RQ-637-son 23.09.2020 y.

4. Ратнер Ф.Л., Юсупова А.Ю. Интегрированное обучение детей с ограниченными возможностями в обществе здоровых детей. – М.: Владос, 2006. – 175 с.

5. Shomaxmudova R. «Maxsus va inklyuziv ta'lim» /Toshkent «Chashmaprint» 2011.

6. Аналитическая записка. “Обзор законодательства и политики в области инклюзивного образования в Узбекистане” ЮНИСЕФ, Детский Фонд Организации Объединенных Наций Ташкент 2018 г.

7. Мониторинг инклюзивной образовательной среды: методические рекомендации по результатам мониторинга оценки доступности образовательной деятельности для обучающихся с ограниченными возможностями здоровья (по результатам проекта «Инклюверсариум») / под общ. ред. Л. М. Беткер; автономное учреждение дополнительного профессионального образования Ханты-Мансийского автономного округа – Югры «Институт развития образования». – ХантыМансийск : Институт развития образования. – Ханты-Мансийск, 2018. – 50 с.

UZLUKSIZ MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARINI INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIGA TAYYORLASH

*Jizzax viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi pedagogika, psixologiya ta'lim texnologiyalari kafedra o'qituvchisi **Shalola Rizayeva Mamir qizi***

Kadrlar malakasini oshirish - uzluksiz ta'lim tizimi turlaridan biri bo'lib, barcha sohada ishlovchi mutaxassislar va rahbar xodimlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirish jarayonidir. Kadrlarning raqobatbardoshlik sifatleri hamda bilim va ko'nikmalarining zamon talablariga javob bera oladigan darajada bo'lishini ta'minlaydi. Malaka oshirish har bir xodimning o'z mutaxassisligi bo'yicha so'nggi fan yutuqlari, yangiliklari bilan tanishish, ularni o'zlashtirish, yangi amaliy ish usullari, ilg'or ish tajribalarini o'rganishdan iborat ilmiy nazariy hamda amaliy tayyorgarlik jarayoni hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qarori, Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risida nizomda asosiy tushunchalar qo'llanilgan:

Buyurtmachi- Xalq ta'limi vazirligi va uning hududiy bo'linmalari, tizimida umumiy o'rta, maktabdan tashqari ta'lim muassasalari mavjud bo'lgan vazirliklar, idoralar va boshqa tashkilotlar, shuningdek, nodavlat umumta'lim tashkilotlari:

Kredit-tinglovchining alohida o'quv moduli bo'yicha o'qishi va o'zlashtirishi uchun sarflanadigan va ballarda ifodalanadigan, muayyan o'quv moduli bo'yicha belgilangan topshiriqlarni bajarib, tegishli nazorat shaklidan muvaffaqiyatli o'tgandan so'ng beriladigan o'quv yuklamasi;

Malaka talablari – kasbiy rivojlanish kursi (o'quv moduli) bitiruvchisining umumiy bilim va kasbiy tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan talablar;

Tinglovchi- ixtisoslashtirilgan ta'lim tashkilotiga qayta tayyorlash yoki malaka oshirish kursiga qabul qilingan xalq ta'limi xodimi;

Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish- shaxs kasbiy salohiyatining individual va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda hayot davomida o'sish jarayoni;

О‘quv moduli- nisbatan mustaqil, mazmunan yaxlit o‘quv kursi yoki ta‘lim texnologiyasining minimal hajmdagi tarkibiy birligi hisoblanadi.

Malaka oshirish uzluksiz ta‘limning tarkibiy qismi tegishli ravishda kattalar ta‘limi jarayoni hisoblanar ekan, uning maqsadi ilgari egallangan kasbiy bilimlarni yangilash va chuqurlashtirish, kasbiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan ta‘limiy ehtiyojlarni qondirishdan iborat.

Malaka oshirish tizimi pedagoglarni ta‘lim tizimida olib borilayotgan tub islohotlar va modernizatsiya jarayonlarining mazmun-mohiyati bilan tanishtirishi, ta‘limdagi yangiliklarni targ‘ib qiluvchi ta‘lim maskani ekanini nazarda tutgan holda, mazkur muassasa innovatsiyalarni dastlab o‘zida joriy etishi, o‘qitish jarayonini innovatsion yondashuv asosida tashkil qilishi muhim hisoblanadi. Malaka oshirish muassasalaridagi pedagogik jarayonlarga tatbiqan innovatsiya ta‘limning maqsadi, mazmuni, shakl va metodlariga, pedagoglar hamda tinglovchilarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etishga yangilik kiritishni anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026 yillarda Xalq ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida, rivojlantirish dasturining asosiy yo‘nalishlari etib;

Xalq ta‘limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazlari negizida Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazlari;

A. Avloniy nomidagi xalq ta‘limi muammolarini o‘rganish va istiqbollarni belgilash ilmiy-tadqiqot instituti negizida A. Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti hamda uning huzuridagi ta‘lim va ilmiy tashkilotlar Xalq ta‘limi vazirligi tasarrufiga o‘tkazilishi haqida va bundan tashqari jamiyatda o‘qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib rag‘batlantirish, o‘qituvchilarning yoshlarga ta‘lim tarbiya berish jarayonidagi mas‘uliyatini doimiy kasbiy rivojlanishdagi talabchanligini oshirish zarurligi haqida aytib o‘tilgan.

Toshkent davlat pedagogika universiteti pedagogika yo‘nalishi bo‘yicha o‘quv dasturlarni ishlab chiqishda yetakchi oliy ta‘lim muassasasi etib belgilangan.

Pedagoglar malakasini oshirishda kasbiy bilimlar doirasini kengaytirish, aniq o‘quv fanlarining mazmunini ijodiy o‘zlashtirish, axborot-kommunikatsion texnologiyalardan samarali foydalanish, mustaqil ta‘lim olish malakalarini egallash ehtiyojini shakllantirishga yetarlicha e‘tibor qaratish zarurdir.

Ta‘lim tizimini isloh qilishning muhim yo‘nalishlaridan biri axborot-

kommunikatsiya texnologiyalari bilan malaka oshirish o'quv jarayonini tizimli integratsiyalash hisoblanadi. Bunda o'quv jarayonini tashkil etish va uning mazmunini tubdan yangilash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitida o'qituvchining pedagogik faoliyati va tinglovchining ta'lim olish jarayonini tashkil etish strategik masala sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'lumki, ta'lim tizimiga kiritilayotgan har qanday yangilik axborot va metodik ta'minotning mavjudligini ko'zda tutadi. Shu sababli, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali malaka oshirish jarayonlari mazmuni va metodlarini takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish asosida ta'lim muassasalari pedagog kadrlari kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirish yo'llarini belgilash soha oldidagi muhim vazifalardandir.

Pedagog kadrlarni malakasini oshirish jarayonlariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish qator imkoniyatlarni taqdim etadi: ta'lim resurslarini taqdim etish imkoniyatlari kengayadi; ta'lim olishga bo'lgan motivatsiya oshadi; ta'limiy masalalarni qo'yish va ularni hal etish jarayonlarini boshqarish imkoniyatlari kengayadi.

Uzluksiz malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini inklyuziv ta'limga tayyorlashda har bir dars jarayonida qanday yondashuv asosida dars jarayonlarini amalga oshirish, birinchi navbatda inklyuziv sinfga kirib kelgan o'quvchini jamoaga moslashtirish, sog'lom o'quvchi bilan imkoniyati cheklangan o'quvchini do'stlik, o'zaro hurmat, bir biriga ko'mak insoniylik tushunchalarini singdirish hisoblanadi. Inklyuziya – “inglizcha inclusion – uyg'unlashish” hamkorlikdagi ta'lim, butun hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida tan olingan. **Inklyuziv ta'lim moduli:**

Ta'lim barcha uchun va tenglik;

Barcha uchun mos sharoitlar;

Barcha uchun mos dasturlar;

Barcha uchun mos pedagoglar;

O'qituvchi mahorati darsni aniq rejalashtirishda o'z aksini topadi. Darsni shunday rejalashtirish lozimki, unda nima qilishni mo'ljalalanayotganligi aniq o'z aksini topsin va boshqacha reja tuzish mumkinligiga o'rin qolmasin. Ba'zan yosh o'qituvchilar faoliyatida darsni rejalashtirish sohasida xatolarga yo'l qo'yilganligining guvohi bo'lamiz. Mana, masalan:

1. Maqsadda aniqlikning yo'qligi. Ya'ni, o'quvchilar aslida nima qilishlari va nimani o'rganishlari aniq belgilanmaydi.

2. Ta'lim maqsadining talablari darsning natijasi bilan to'g'ri kelmagan hollar bo'ladi.

3. O'rganish uchun tavsiya qilingan materiallar darsning maqsadiga to'g'ri kelmaydi.

4. O'qituvchi berayotgan yo'llanmalar o'quvchining darsda bilimlarni samarali o'rganishini ta'minlamaydi.

5. Dars rejasida ko'rsatilgan o'quvchilarning xatti xarakatlari dars maqsadini amalga oshirishning samarali vositasi bo'la olmaydi.

Bunday xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun har bir buzulgan reja qayta ko'rib chiqilishi va xatolarni bartaraf etish ustida ishlanishi lozim.

Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalasi, shunga doir metodik maslahatlar hali pedagogik va metodik adabiyotlarda o'z aksini to'liq topmayotir. O'qituvchi har bir darsni yaxlit holda ko'ra bilishi va uni tasavvur qilishi uchun loyihalashtirib olishi lozim. Bunda texnologik xaritaning tuzib olish muhim ahamiyatga ega. Chunki texnologik xarita har bir o'quv predmetining xususiyatlari, o'quvchilarning imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tuziladi.

Bunday texnologik xaritalar asosida o'qituvchi dars loyahasini va algoritmini ishlab chiqarishi zarur. Dars algoritmidagi o'qituvchi barcha qilinadigan ishlarning aniq mo'ljalini belgilab, uni amalga oshirish yo'llarini tizimli, aniq ishlab chiqarishi zarur. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bugungi kunda zamon talablari bilan to'liq qurollangan bo'lib shogirdlarni ta'lim tarbiya jarayonining fa'ol ishtirokchilariga aylantirishi lozim. Buning uchun esa o'qituvchining o'zi ta'lim – tarbiya tizimida o'qituvchining vazifasini to'liq anglab, dars jarayonlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashi talab qilinadi. Malakali kadrlar tayyorlash jarayonining har bir bosqichida shu narsaga e'tibor qaratilmoqdaki, ijodkorlik, tashabbuskorlik bilan ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va kerakli natijalarga erishish. Bu esa o'z-o'zidan shu narsani anglatadiki, ta'lim jarayonining maqsadi-malakali mutaxasislarni tayyorlashda, jahon ta'limi darajasiga yetkazish. Bunda albata ta'lim taraqqiyotining ko'rinishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari inklyuziv sinfga dars berish jarayonida bularni barchasiga e'tiborli bo'lishi zarur va shart. Chunki imkoniyati cheklangan o'quvchilarning sinfga qanday moslashishi, o'quvchilar o'zlarini qanday his qilishi, sinf muhitini qanday shakllanishi ham bu ustozlarning pedagogik mahoratiga bog'liq,

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. Uchinchi jild.-T.: O'zME.2007.
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-jild.-T.: O'zME.2004.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq.-T.: «O'qituvchi» 1992. -160 bet.
4. Yo'ldoshev J.G'. Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. T: «O'qituvchi», 2004, - 95 bet.
5. Hasanov J.va boshq. Pedagogika. Darslik.- T.: "Nashr". 2011.
6. Farzandlari sog'lom mamlakatning kelajagi buyukdir G`G`Xalq so'zi, 2014 yil 22 fevral soni.

INKLYUZIV TA'LIM MAKTABI VA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR UCHUN IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLAR

*Pedagogika markazi Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiyalari kafedra mudiri
Mavjuda Tilakova, kafedra o'qituvchisi
Shalola Rizayeva Mamir qizi*

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, maxsus maktab, umumta'lim maktab, imkoniyati cheklangan bola, nutq nuqsoni, aqliy rivojlanish, harakat tayanch apparati, eshitishida nuqsoni bo'lgan bola, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bola.

Keywords: Inclusive education, special school, general school, child with disabilities, speech impairment, intellectual development, mobility aid, hearing impaired child, visually impaired child.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, специальная школа, общая школа, ребенок с ограниченными возможностями, нарушение речи, интеллектуальное развитие, средства передвижения, ребенок с нарушением слуха, ребенок с нарушением зрения.

Inklyuziv ta'limni tashkil etishda quyidagi tayyorgarlik ishlari amalga oshirildi:

- loyiha ishtirokchilari bo'lgan maxsus maktab-internatlar va birodarlashgan umumta'lim maktablari binosi va maktab-internatdan birodarlashgan maktabgacha bo'lgan yo'llarni ta'mirlandi;

- maktablar nuqson turlarini inobatga olgan holda rekonstruksiya qilishga erishildi;

- o'quvchilarni maktabga to'siqsiz qatnovini ta'minlash maqsadida maxsus avtobuslar ajratildi;

- maxsus ta'lim muassasalarini korreksion texnik vositalar, maxsus jihozlar bilan ta'minlashga erishildi;

- o'quv metodik baza yaratildi, metodik ta'minot ishlarini mustahkamlandi;

- umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun maxsus seminar o'quvlari tashkil qilindi joylarda ilgg'or pedagogik tajribalarni o'rgatish orqali ta'limning integratsiyalashgan jarayoniga tayyorlandi;

- modernizatsiya qilingan umumta'lim DTSlarni maxsus inklyuziv ta'limga moslashtirildi.

Bugungi kunda esa, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida inklyuziv ta'lim tan olinmoqda. Respublikamizda ta'lim tizimini jahon standartlariga tenglashtirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Respublikadagi maxsus maktab-internatlari haqida qisqacha

Respublikamizda imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlari 86 ta ni tashkil etadi.

Ulardan, 14 tasi ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari; 18 tasi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari; 50 tasi aqliy rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab-internatlari; 1 tasi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari; 3 tasi harakat-tayanch a'zolarida nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlaridir.

Hududlar kesimida mazkur maktab va maktab-internatlarini ko'rib chiqamiz:

ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari – Qoraqalpog'iston Respublikasida 1 ta; Andijon, Buxoro, Jizzax, Qashqadaryo, Navoiy, Namangan, Xorazm, Surxondaryo viloyatlari va Toshkent shaharida 1 tadan, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida 2 tadan,

aqliy rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab-internatlari – Qoraqalpog'iston Respublikasida 2 ta; Andijonda -6 ta; Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida 2 tadan; Namanganda 3 ta; Samarqandda 4 ta; Toshkent viloyatida 10 ta; Farg'onada 5 ta; Toshkent shaharida 11 ta; Surxondaryo, Sirdaryo, Navoiy, Jizzax va Xorazm viloyatlarida 1 tadan,

eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari – Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Qashqadaryo, Navoiy, Namangan, Samarqand, Surxondaryo, Farg'ona va Toshkent viloyatlarida 1 tadan; Toshkent shaharida 3 ta; Andijon, Jizzax, va Xorazm viloyatlarida 2 tadan,

nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari – Namangan viloyatida yagona va faqatgina boshlang'ich sinflar faoliyatida ish yuritiladi,

harakat-tayanch a'zolarida nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari – Toshkent viloyati, Farg'ona, Toshkent shaharida 1 tadan.

Bundan tashqari, Respublikamizda nogoronligi bo‘lgan bolalarni ijtimoiy muhofazasi bilan shug‘ullanuvchi 7 ta “Muruvvat” uylari mavjud.

“Muruvvat” uylarida asosan murakkab nuqsonli bolalar va og‘ir darajadagi aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar ijtimoiy muhofaza qilinadilar va tarbiyalanadilar.

Maxsus maktab-internatlari faoliyati, ularning maqsad va vazifalari haqida

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlari maqsadi – shaxsni muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish, o‘quvchilarga ta’lim-tarbiyaning yuqori sifatli jarayonini ta’minlash.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlari vazifalari:

- O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (keyingi o‘rinlarda — vazirlik) tomonidan tasdiqlangan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish maxsus o‘quv dasturlari talablari asosida bilim olishni ta’minlash;

- shaxsga va ijtimoiy yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida o‘quvchilarning eng maqbul rivojlanishini ta’minlash maqsadida tabaqalashtirilgan va individual ta’limni tashkil etish;

- shaxsiy, oilaviy, ijtimoiy hayotda va mehnat faoliyatida xulq-atvorning eng maqbul modelini shakllantirish orqali shaxsni tarbiyalash;

- o‘quvchilarni umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qishga tayyorlash;

- o‘quvchilarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi, hayotiy qobiliyatlarining shakllanishi uchun zarur korreksion (tuzatuvchi) — rivojlantiruvchi ta’lim muhitini yaratish;

- o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berish jarayonida ularning psixik funksiyalari va salomatligi tizimli tarzda kuzatilishini tashkil etish.

Yuqorida berilgan imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlari vazifalari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qaror asosida amalga oshiriladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari, ularning ixtisoslashuviga muvofiq quyidagi (I — VIII) turlarga bo'linadi:

I — kar (eshitmaydigan) bolalar uchun maktab-internatlar;

II — zaif eshitadigan va keyinchalik kar bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar (1, 2-bo'lim);

III — ko'zi ojiz (ko'r) bolalar uchun maktab-internatlar;

IV — zaif ko'radigan va keyinchalik ko'r bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

V — nutqida og'ir nuqsonlar bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

VI — tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

VII — psixik rivojlanishi sust bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;

VIII — aqli zaif bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab-internatlar.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida o'quvchilar soni 250 nafardan oshmasligi kerak.

O'quvchilar soni 250 nafardan oshishiga sanitariya qoidalari, normalari va gigiena normativlariga muvofiq, ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasining o'quvchilar bilan to'ldirilish sig'imidan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan kelishgan holda vazirlikning roziligi asosida yo'l qo'yiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga bolalar 7 yoshga to'ladigan yilda, tayyorlov guruhlariga 6 yoshdan qabul qilinadi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash maqsadida umumta'lim maktablari uchun belgilangan yosh me'yoridan ikki yilga oshgan bolalarni qabul qilishga ruxsat etiladi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga yuborish hududiy xalq ta'limi boshqarmalari huzurida tashkil etilgan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (keyingi o'rinlarda — psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya) xulosasiga ko'ra, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya yo'llanmasi bolalar ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga qabul qilinishiga asos hisoblanadi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga boshqa ma'muriy-hududiy birlikdan kelib o'qish istagini bildirgan bolalar bolani qabul qilayotgan ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi joylashgan hududning psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyasi yo'llanmasiga asosan qabul qilinadi.

Bolalarni qabul qilish o'quv yili davomida amalga oshiriladi va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi direktorining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi.

Respublikamizda ilk maxsus maktab va maktab-internatlari ko'rishida va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun 1920-yilda tashkil etilgan hamda maktab faoliyati 20 nafar bolalardan iborat bo'lgan holda yo'lga qo'yilgan.

Shuningdek, Respublikamizda 1967-yildan boshlab, Tonkent davlat pedagogika univetsiteti qoshida defektolog kadrlar tayyorlash ishlari boshlandi. Ungacha esa defektolog kadrlar rossiyada ta'lim olganlar.

Keyinchalik, 1935-yilda aqli zaif bolalar va ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun alohida maktab va maktab-internatlari tashkil etilgan. Shu tariqa, barcha maktab va maktab-internatlarining faoliyati ajralgan holda olib borilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shomaxmudova R. «Maxsus va inklyuziv ta'lim» /Toshkent «Chashmaprint» 2011.
2. Аналитическая записка. «Обзор законодательства и политики в области инклюзивного образования в Узбекистане» ЮНИСЕФ, Детский Фонд Организации Объединенных Наций Ташкент 2018 г.
3. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni (2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan). Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: O'zbekiston. 2020.

KO‘CHIRMA GAPLI QO‘SHMA GAPLARNING O‘ZLASHTIRMA GAPGA AYLANTIRILISHI

Bahramov Fazliddin

Ishtixon tumani 36-maktab katta o‘qituvchisi

Ilm go‘yo cheksiz ummonga o‘xshaydi. Undan qay darajada bahra olmoq esa o‘zimizga bog‘liq. Yana shunisi borki, suv faqat chanqagan, unga tashna odamlar uchungina lazzatli bo‘ladi. Ilm ham shunday. Ummonning sarhadi cheksiz; ilmni o‘rganganing sari uning ham tubiga yetib bo‘lmaydi.

Biz shu ilm ummonidan bir tomchisi – Ko‘chirma gaplar xususida so‘z yuritmoqchimiz. Ko‘chirma gaplar, ularni o‘zlashtirma gapga aylantirish mavzulari 9- sinf ona tili darsligiga kiritilgan.

“So‘zlovchi ba‘zan o‘z nutqida birovning gapini aynan keltiradi. Birovning aynan keltirilgan gapi ko‘chirma gap, so‘zlovchining gapi esa muallif gapi deyiladi”

Muallif gapi va ko‘chirma gapdan tashkil topgan gapga ko‘chirma gapli qo‘shma gap deyiladi. Masalan:

Payg‘ambardan bir kishi so‘rabdi: “Ey, Rasululloh, men kimni hurmat qilay?”

Gapning: Payg‘ambardan bir kishi so‘rabdi, qismi muallif gapi; “Ey, Rasululloh, men kimni hurmat qilay?” gapi ko‘chirma gap hisoblanadi.

Ya‘ni: Ko‘chirma gapli qo‘shma gaplar doim ikki qismdan – muallif gapi va ko‘chirma gapdan tashkil topadi. Yozma nutqda ko‘chirma gap doim qo‘shtirnoq ichida beriladi.

Ko‘chirma gaplarni o‘zlashtirib, o‘zlashtirma gapga aylantirish mumkin. Masalan:

Donodan so‘radilar: “Ey, donishmand, kishi uchun eng yaxshi narsa nima?”

Gapini: Donishmanddan kishi uchun eng yaxshi narsa nima ekanligini so‘radilar, deb o‘zlashtirma gapga aylantirish mumkin.

9-sinf ona tili darsligining 2019-yilgi nashri, 176-mashqida berilgan gaplarni o‘zlashtirma gapga aylantirish o‘quvchilarga biroz mavhumlik qilmoqda. Shu mashqdagi gaplarni tahlil qilib ko‘raylik.

1-gap. **” Rahmat, ona qizim”,- dedi muharrir mehri tovlanib.** Bu gapdagi “rahmat”- so‘z-gap. So‘z gaplarni biz o‘zlashtirma gapga aynan olib kirolmaymiz. ma`nosini ifodalovchi so‘z orqali ifodalaymiz. Ya‘ni “rahmat”ni o‘rniga “minnatdorchilik bildirmoq”ni kiritamiz. “Ona qizim” – undalma bo‘lib

kelgan.Undalmalar jo'nalish yoki chiqish kelishigidagi to'ldiruvchilarga aylantiriladi.Demakki: **Muharrir mehri tovlanib, qizga minnatdorchilik bildirdi.**

2-gap.” **Ke, picha dam ol, chirog'im,toza charchabsan**”,-dedi bobom. Gapdagi undalma bo'lib kelgan “chirog'im” so'zi ko'chma ma'noda, nevarasini erkalash uchun ishlatilgan.Demak: **Bobo nevarasini chaqirib,uningjuda charchaganini, biroz dam olishini aytdi.**

“Ke” so'zining o'rniga uning ma'nodoshi chaqirmoq fe'lini kiritamiz.

3-gap.**Kampir oyoq ostida o'sgan o'tdan yulib,kiyik tomon yura boshladi: “Ma, jonivor, ma!”**

Ko'chirma gapdagi “ma” so'zining o'rniga uning ma'nosi – bermoq so'zini kiritamiz.

Kampir oyoq ostida o'sgan o'tdan yulib, kiyik tomon yura boshladi va unga berdi.

4-gap.”**Shoshmang, Ahmadjon,**”- dedi yigit. Gapdagi “shoshmang” so'zi nutqimizda “toxtatish” ma'nosini ifodalaydi.

Yigit Ahmadjonni to'xtatdi.Ahmadjon- undalma,. Bu yerda undalma o'zlashtirma gapga aylantirilganda tushum kelishigidagi to'ldiruvchiga aylangan.

5-gap.**Xalil bobo nevarasiga girgитton bo'lib :”Hoy ,bolam,senga nima bo'ldi?A?Nima qildi, toychog'ima?”- der edi.**

Ko'chirma gap tarkibida kelgan “toychog'im” so'zi ko'chma ma'noda kelgan.Bunday so'zlar o'zlashtirma gapga aylantirilganda : **Xalil bobo nevarasiga girgитton bo'lib unga nima bo'lganligini, nima qilganligini so'radi,** tarzida yoziladi.

6-gap. “ **Zap yigit ekansizda, Tursunalijon. Barakalla, barakalla.**”- dedi u.

Olqishlamoq ma'nosidagi barakalla so'zining ma'nosini gapga kiritamiz:

U Tursunalijonning (zap so'zining o'rniga uning boshqa ma'nodoshini qo'yamiz) yaxshi yigit ekanligini aytib, maqtadi.

Xulosa shuki, ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gapga aylantirganimizda faqat shaklga emas, ma'nosiga ko'proq urg'u bersak bu mavzularni o'quvchilarga muammolarsiz , oson o'rgatishga muvaffaq bo'lamiz.

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “BESH BOLALI YIGITCHA” ASARIDAN OLGAN TAASSUROTLARIM

Muzaffarova Nilufar

Ishtixon tumani 36-maktabning

5-sinf o‘quvchisi

O‘zbekiston xalq yozuvchisi, davlat arbobi Xudoyberdi To‘xtaboyev 1932-yil 17-dekabrda Farg‘ona viloyatida tug‘ildi. U o‘zining mehnat faoliyatini 1955-yildan boshlagan. “Sharq yulduzi” jurnalida muharrir, “Gulxan”, “Yosh kuch” jurnallarida bosh muharrir; “Iste‘dod” va “Oltin meros” jamg‘armalarining rahbari sifatida faoliyat olib borgan.

Katta bilim va tajribaga ega murabbiy sifatida ko‘p yillar O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining bolalarga mo‘ljallangan “O‘yla, izla, top” dasturiga boshchilik qilgan.

Iste‘dodli adib oltmish yildan ziyot davom etgan ijodiy faoliyati natijasida “Shoshqaloq”, “So‘qmoqlar”, “Muhabbat qo‘shig‘i”, “Jonginam, shartingni ayt” singari hikoyalar to‘plamlari; “Sir ochildi”, “Omonboy va Davronboy sarguzashti” qissalari hamda “Sariq devni minib”, “Sariq devning o‘limi”, “Besh bolali yigitcha”, “Qasoskorning oltin boshi”, “Yillar va yo‘llar”, “Shirin qovunlar mamlakati”, “Mungli ko‘zlar”, “Jannati odamlar”, “Qiz talashgan o‘smirlar”, “Quyvonlar saltanati”, “Qiz bolaga tosh otmang” romanlarini yozgan.

Ana shunday betakror asarlaridan biri “Besh bolalik yigitcha” romanidir. Asarning bosh qahramoni- Orif. Orif ukalariga juda mehribon edi. Onasining uy ishlariga ko‘makchi, jonkuyar; ukalarini eng qiyin kunlarda ham tashlab ketmaydi, balki ularga yordam beradi. Hattoki ukalarining yeguliklarini ham hech kimga bermaydi. Tabiatan quvnoq bo‘lganligi uchun do‘stlarini Afandi latifalaridan aytib kuldiradi, shunday og‘ir zamonda ularga xursandchilik ulashadi. Ammo do‘stlari uni masxara qilsa ularning ham ustidan kulardi. Ukalarini yelkasida opichlab kata qilgan Prifga hamisha ham oson bo‘lmadi. G‘afur G‘ulom aytganidek:

Iblisning g‘arazi bo‘lgan bu urush

Albatta yetadi o‘zin boshiga,- kunlar kelishigacha taqdir charxpalagi uni ne kunlarga solmadi deysiz... Onasidan ayrildi, otasi urushdan qaytmadi... Ammo Orif qaddini egmadi. Ukalariga suyanchiq bo‘la oldi.

Xudoyberdi to‘xtaboyev – kata iste‘dod egasi. Urush yillaridagi bir o‘smirning hayoti yoritilgan bu asari ham tengsiz asardir.

Besh bolali Orif achchiq sinovlarni boshidan kechirdi. Aytish mumkinki, u zafar quchgan Orifdir!

SO‘FI OLLOYOR “SABOT UL OJIZIN” VA XO‘JANAZAR HUVAYDONING “ROHATI DIL” ASARLARINING MUSHTARAK JIHLTLARI

Nigora Xalilova

*Ishtixon tumani 36- umumta`lim
maktabi birinchi toifali o`qituvchisi*

Adabiyotni chamanzorga qiyoslash mumkin. Bu bo‘stonda turfa xil gullar o‘sadi va ular turfa xil ifor taratadi.

Adabiyot bo‘stonini o‘zgacha ifor bilan boyitib turgan ijodkorlardan So‘fi Olloyor va Xo‘janazar Huvaydolarni aytishimiz mumkin. So‘fi Olloyorning “Sabot ul ojizin”, Xo‘janazar Huvaydoning “Rohati dil” asarlari ham ana shu bo‘stonning o‘ziga xos na`munasi hisoblanadi. Ayni paytda bu ikki asarning mushtarak jihatlari ham mavjud bo‘lib, bu go‘yoki bog‘dagi gullarning yonma-yon o‘sib, go‘zallik taratayotganiga o‘xshaydi.

“Sabot ul ojizin” va “Rohati dil” asarlarining mavzusi, mazmuni, g‘oyasi va hatto qofiyalanishi bir-biriga o‘xshab ketsada, ijodkorning san`atkorligi har ikkala asarda ham kishini lol qoldiraveradi. Misol uchun “Sabot ul ojizin” asarida shunday bayt bor:

Nechukki tutti to‘fon dashtu tog‘i
Va lekin bo‘lmadi ho‘l Nuh oyog‘i

Bu yerda shoir Nuh alayhissalom davrlarida sodir bo‘lgan to‘fon voqeasini eslatib, talmeh badiiy san`atini hosil qilmoqda. Ya`ni, butun dashtu tog‘ni to‘fon tutdi, lekin Nuhning hatto oyog‘i ham ho‘l bo‘lmadi demoqda shoir.

Shunga o‘xshash tasvirni biz “Rohati dil” da ham kuzatishimiz mumkin:

Duosidin birovning berdi to‘fon,
Qiribdi yer yuzinda qolmadi jon.
Anikim saqladi halloki dovar,
O‘shal suv etakini qilmadi tar.

Ya`ni to‘fon bo‘lganida yer yuzida tirik jon qolmadi, barchasi qirildi. biroq Olloh uni jonini saqlab qoldi, hatto suv uning etagin ham ho‘l qilmadi. Tar so‘zining ma`nosi ho‘l, nam deganidir. Yuqoridagi satrlarda yashirin talmeh san`ati qo‘llangan.

“Sabot ul ojizin” asarining “Qiyomat haqligi bayoni” qismida shunday satrlar bor:

Yig'ilganda yomon-u yaxshi banda,
Qulingni qilmag'il sharmanda anda.

Bu baytda bandaning Ollohga qilgan munojoti o'z aksini topgan. Qiyomat kunida barcha insonlar qayta tiriladilar va bir joyga jam bo'ladilar, ana shu yomon-u yaxshi banda yig'ilgan kunda men –qulingni sharmanda qilmagil, demoqchi bo'ladi shoir.

Endi buni Xo'janazar Huvaydo qanday tasvirlaganini ko'rib o'tamiz:

Ayirma bizni rohi bandalikdin,
Omon etkil o'shal sharmandalikdin.

Ya`ni bizni bandalik yo'ldan ayirmagin va o'sha(Qiyomat kuni)sharmandalikdan, izza bo'lishdan omon etkil, demoqda shoir.

Olloh kechirimli, Olloh rahmdil. Shuning uchun So'fi Olloyor ham ul Zotning marhamatiga umid bog'laydi:

Agar altofingga boqsam Ilohim,
Umidim ko'p bag'ishlangay gunohim.
Ya`ni shoir o'z gunohlarini bo'yniga olib, Ollohning lutfiga umid bog'laydi.
Xo'janazar Huvaydo "Rohati dil" asarida :

Gunohim vahmidin yo'qdur yuragim,
Va lekin ko'pdurur sendin tilagim.

Bu misralarda qilgan gunohlaridan yuragida qo'rquv bo'lsada, biroq Ollohdan tilagi, umidi ko'p bo'lgan shoir Ollohga munojot qiladi.

Qiyomat kuni gunohkor bandalar o'z gunohlariga yarasha jazolanadilar. So'fi Olloyor ham qiyomat kuni haqida yozar ekan, shunday deydi:

Havo misdek qizir, yer ham temirdek
G'azab qilgan kishi bo'lgay ko'mirdek.

Ya`ni, qiyomat kuni havo ham misdek qiziydi, yer esa temirdek. G'azab qilgan kishining yuzi xuddi ko'mirdek qora bo'ladi. deya yashirin tashbeh san`atini

qo‘llagan. Mana shu satrlarni bitar ekan shoir insonlarni gunoh ish qilishdan tiyilishga chorlaydi. Chunki qiyomat kuni barcha qilgan gunohlariga javob beradi.

“Rohati dil” asarida esa shunday yozilgan:

Alarning tanlari bo‘lgay ko‘murdek
Tanni kuydirib qilg‘ay temurdek

So‘fi Olloyor g‘azab qilgan kishini yuzi ko‘mirdek qorayadi degan bo‘lsa, Xo‘janazar Huvaydo gunohkorlarning tanalari ko‘murdek bo‘ladi, deydi. So‘fi Olloyor qiyomat kuni yer ham temirdek qiziydi, degan bo‘lsa, Huvaydo tanlarni ko‘mirdek kuydirib, temirdek qilib qo‘yadi deb yozadi.

Jannat haqida fikr yuritar ekan har ikkala ijodkorning fikrlari mushtarak ekanligini kuzatishimiz mumkin:

Tirikdir doimo ,andin so‘ng o‘lmas
Alamdin hiznu g‘amdin zarra bo‘lmas

Ya`ni Jannatga kirgan odamlar doimo tirikdir, ularga o‘lim yo‘q, o‘lmaydilar va ularga alamdin ham, g‘amdin ham zarra bo‘lmaydi, deb yozadi So‘fi Olloyor o‘zining “Sabot ul o‘jizin” asarida.

Huvaydo esa:

Degaylar ey bihisht ahli bilingiz
Tirikdir, o‘lum yo‘q sizga hargiz

Ya`ni aytadilarki, bihisht-jannat ahli doimo tirikdir, ularga o‘lum hargiz yo‘qdur, deb yozadi.

Ular jannat haqidagi fikrlarini davom ettirar ekanlar shunday misralarni bitadilar:

Hamisha aysh ila ishratda banda
Ko‘ngulda kechmog‘on ishratlar onda

So‘fi Olloyor aytmoqchiki, Jannatda banda doimo aysh-ishratda bo‘ladi, hatto ko‘nglidan kechirmagan, o‘ylamagan orzu umidlari, ishratlari ham u yerda ro‘yobga chiqadi.

Хо‘janazar Huvaydo esa:

Munodiy aylagay,ey ahli jannat
O‘lum yo‘q sizga ,emdi ayla ishrat

-deya jannat ahliga o‘lum yo‘qligini yana ta`kidlagan holda ,endi ishrat ayla,rohat-farog‘atda yasha deb yozadi.

Topilmas aningdek gavhari pok
Anga kiydirdi Tangri toji lavlok

Bu baytda Huvaydo payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v. ni madh etmoqda.Baytni tahlil qilishdan oldin “lavlok”so‘zining ma`nosini tushunib olishimiz darkor.

Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati 2-tomi 162-betida “lavlok”so‘ziga “Agar sen bo‘lmaganingda (qisq.lavloka lamo xalaqtul afloka-agar sen bo‘lmaganingda falaklarni yaratmagan bo‘lur edim)deb ta`rif berilgan.

Demak shoir aytmoqchiki,seningdek pok gavhar topilmaydi,Tangri senga lavlok tojini kiydirdi.Ya`ni butun olamni faqat sen uchun yaratdi.

So‘fi Olloyorda ham xuddi shunday tasvir bor:

Emas mavjud aningdek gavhari pok
Dalil uldirki kiydi toji lavlok

Ya`ni bu dunyoda uningdek pok gavhar mavjud emas,bunga dalil uldirki,unga lavlok toji kiydirildi.

So‘fi Olloyorning «Sabot ul ojizin” asarida:

Xalilulloh uchun yondirdilar nor
Qadam qo‘ymay o‘shal o‘t bo‘ldi gulzor

Bu baytda shoir Ibrohim Xalilullohni eslaydi va talmeh san`atini qo‘llaydi.Rabg‘uziyning “Qissayi Rabg‘uziy”asarida Ibrohim va Namrud haqida hikoyat keltiriladi.Unda Namrud Ibrohim alayhissalomni o‘tda yoqishga farmon beradi,biroq Ollohning karomati birla ul zot olovdan omon qoladi.So‘fi Olloyor

aynan ana shu voqeaga ishora qiladi va Ibrohim Xalilulloh uchun olov(nor)yondirdilar lekin qadam qo‘ymay u gulzorga aylandi,demoqda.

Mana shu voqeaga ishorat Huvaydoning “Rohati dil”asarida ham uchraydi:

Qilur so‘zandalik da`vosini nor
Birovga na uchun ul bo‘ldi gulzor

Bunda ham yashirin talmeh san`ati qo‘llangan bo‘lib,Ibrohim alayhissalom voqeasi eslangan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki har ikkala ijodkor lirikasi ikki alohida bino.Biroq ularning mushtarak jihatlari ham mavjud bo‘lib,go‘yo ikki asar bir-birini to‘ldiradi.Asarlardagi tasavvufiy ma`no,so‘fiyona qarash va omonim so‘zlarni san`atkorlik bilan qo‘llaganini kuzatishimiz mumkin.Bu asarlarning bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati ham beqiyosdir.Chunki gunoh ishlardan tiyiladi,tarixda bo‘lgan voqealardan to‘g‘ri xulosa chiqaradi,nafs qoralanadi.”Sabot ul ojizin”va “Rohati dil” asarlari yoshlarni komil bo‘lishga,gunohlardan tiyilishga chorlaydi.

TARBIYA-IJTIMOIIY HODISA

Ilmiy rahbar: Ochilova Hilola Sheraliyevna
Maktabgacha ta'lim texnologiyasi kafedrası o'qituvchisi
Dhdhdiid625@gmail.com

Olimova Dilshoda Fayzulla qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim fakulteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi
dilshodaolimova85@gmail.com

Qulbulova Rayhona Anvar qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim fakulteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi
rayhonaqulbulova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiyaning ijtimoiylashuvda tutgan o'rnini, mavqeyi va bola rivojlanishidagi ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, ijtimoiylashuv, hodisa, bola, jamiyat, tarbiyachi, munosabat, tarbiyaviy ta'sir.

Annotation: This article will talk about the role of upbringing in socialization, its position and its importance in the development of the child.

Keywords: Upbringing, socialization, phenomenon, child, society, educator, attitude, educational impact.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о роли воспитания в социализации, его положении и значении для развития ребенка.

Ключевые слова: Воспитание, социализация, феномен, Ребенок, общество, воспитатель, отношение, воспитательное воздействие.

Tarbiya- shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayondir. Insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Pedagogikaning asosiy mezoni – tarbiya. Tarbiya – ijtimoiy hayotning abadiy va umumiy mezoni. Pedagogika bolalar tarbiyasini shaxs axloqiy xislatlarini shakllantirishning maqsadga qaratilgan jarayoni sifatida ko'rib chiqadi.

Biroq bu tarbiya jarayoni har doim ham yetarli darajada samarali bo'lmaydi. Yuqorida ijtimoiy ta'lim vazifasini ko'rib chiqib, ko'rsatdiki, bolada muayyan bir ijtimoiy bilim, malaka va ko'nikmalar shakllanishi kerak. Ularning shakllanish jarayoni, masalan, otaga, onaga g'amxo'r, e'tiborli, mehribon, rahmdil munosabatlarning shakllanishi bilan bog'liq. Agar qandaydir sababga ko'ra bolada ijtimoiy bilimlar shakllanmagan bo'lsa, demak, munosabatlar shakllanmagan, ya'ni unga zarur bo'lgan ijtimoiylashuvda qandaydir shaxs xislatlari ham shakllanmagan. Shuning uchun ijtimoiy pedagogik faoliyat jarayonida boladagi shunday ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xislatlar shakllangan bo'lishi kerak – shuni o'zi ijtimoiy tarbiyaning vazifasidir. Bolaning rivojlanishida tarbiya alohida o'rinni egallaydi. U, avvalo, jamiyatga moslashishida, ma'lum bir muhitda o'z o'rnini topishida muhit, tarbiya, irsiyat alohida katta o'rinni egallaydi. Tarbiya-muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Bola tarbiyasi muvaffaqiyati to'g'ridan-to'g'ri shaxslararo aloqalarning intensevligi va boyligiga bog'liq bo'ladi.

Tarbiya o'z mohiyatiga ko'ra keng va tor ma'nodagi tarbiyaga bo'linadi. Keng ma'nodagi tarbiya-shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi. Tor ma'nodagi tarbiya deganda esa pedagogik jarayon sharoitida ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi. Ushbu holatda pedagoglarning tarbiyaviy faoliyati tarbiyaviy ish deb ataladi.

Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlik va inqirozga mahkumdir. Negaki, o'sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlod moddiy va ma'naviy boyliklar yetishtirishni ajdodlari darajasida, ulardan ham yaxshiroq ishlab chiqara bilishlari kerak. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlarni shakllantira bilish uchun esa jamiyat uzluksiz ravishda samarali faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy intizomlar tizimiga ega bo'lishi lozim.

Sho'rolar davrida tarbiya orqali har qanday odamni istagan ijtimoiy qiyofaga solish mumkin degan qarash hukmron bo'lganligi uchun ham uning shaxsni shakllantirishdagi o'rniga oshiqcha baho berildi. Tarbiyalanuvchi shaxsning tarbiyaga berilish yoki berilmaslik xususiyatlarining hisobga olinmasligi tarbiyaviy

tadbirlarga mahliyo bo'lishdek pedagogik xatolikka olib keldi. Buning natijasida tarbiya maqsadsiz bo'lib qoldi, tarbiyalanuvchilarga alohida shaxs sifatida emas, istalgan ijtimoiy yo'nalishga solinishi mumkin bo'lgan qiyofasiz tuda, olomon tarzida qarash qaror topdi, Bu hol tarbiyaning samarasizligiga olib keldi. Chunki tarbiyaning asosiy obyekti bo'lmish shaxs va uning o'ziga xoslik jihatlari unutilgan edi. Sho'ro pedagogik tizimidagi kamchiliklarning ildizi, asosan, mana shu yondashuv tarziga borib taqaladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarbiya va unga bog'liq jarayonlarga yangi hamda sog'lom pedagogik tafakkurga tayangan holda yondashuv qaror topa boshladi. Uni izohlashda g'ayriilmiy sinfiy-partiyaviy yondashuvdan voz kechildi. Tarbiyaning milliyligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun xalq pedagogikasi boyligi, o'zbek mutafakkirlarining pedagogik qarashlari sinchikovlik bilan o'rganilayapti. Natijada, O'zbekiston pedagogikasi fani va amaliyotida oila tarbiyasining ham, ijtimoiy tarbiyaning ham o'ziga xos o'rni borligi tan olinib boshlandi. Shuningdek, tarbiyada irsiy va biologik omillar ham hisobga olinadigan bo'ldi. Ayni vaqtda, shaxsning shakllanishida tarbiyaning o'rniga keragidan ortiq baho berish ham barham topdi. Bu hol tarbiyaga doyr hodisa va holatlarni to'g'ri izohlash, tarbiyaviy tadbirlar tizimini to'g'ri tayin etish imkonini berdi.

Tarbiyaga e'tiborsizlikning oqibati nimalarga olib kelishini o'z vaqtida Abdulla Avloniy kuyunib, "Bugungi kunda jamiyatimizning yuzini qora qiluvchi pastkashlar, yomonlar, beboshlar, o'g'rilar, giyohvandlar va nashavandlar... kecha tarbiyalariga e'tibor berilmagan bolalardir", deb yozib qoldiradi.

Shuning uchun ham yosh avlodning tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sh.M.Mirziyoyev "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quramiz".-T:"O'zbekiston".-2017-yil.448-bet
- 2.N.M.Egamberdiyeva Ijtimoiy pedagogika.-T:2014-yil darslik
- 3.B.G.Qodirov "Komil inson tarbiyasining pedagogik asoslari",Toshkent "Mehnat" 2001-yil.
4. Ochilova Hilola Sheraliyevna. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR NUTQINING GRAMMATIK TO'G'RILIGINI SHAKLLANTIRISH. Лучшие интеллектуальные исследования, 10(1), 179–185. Retrieved from
5. Ochilova, Xilola Sheraliyevna. МАКТАБГАЧА TARBIYA MUASSASALARIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH. 278-284
6. Ochilova Hilola Sheraliyevna. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI. Лучшие интеллектуальные исследования, 8(4), 70–75

ALGEBRAIK TENGLAMALAR VA ULARNING YECHIMLARI

Abdufayozov Jahongir Faxriddin o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti qoshidagi

akademik litsey matematika fani

o'qituvchisi jahongirmom@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tenglamalar, ayniyat tushunchasi, tenglamalar sistemasi, ularning turlari, yechimlari hamda tenglamalarni yechish usullari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tenglamalar, ayniyat, algebra, tenglik, kvadrat tenglama, vektor.

Tenglamalar mavzusi algebra fanining asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, keng tatbiqqa ega. Ko'pgina amaliy va ilmiy masalarni yechishda biror kattalikni bevosita o'lchash yoki oldindan ma'lum bo'lgan formula bo'yicha hisoblash mumkin bo'lsa, bu miqdor qanoatlantiradigan munosabatni tuzishga to'g'ri keladi. Tuzilgan munosabatdagi noma'lum kattalikni topish uchun tenglama yoki tenglamalar sistemasi tuziladi.

Masalan: Asosi 6m ga teng bo'lgan to'g'ri to'rtburchakni yuzasi 24 m^2 bo'lishi uchun, uning balandligi qanday bo'lishi kerak? Ravshanki, $S=ab$, tenglama tuzib, shu to'g'ri to'rtburchakning asosi topiladi. Shu o'rinda tenglama tushunchasiga alohida to'htalib o'tish joiz hisoblanadi. Chunki, ko'pincha tenglik, tenglama va ayniyat tushunchalari ortasidagi farqlarni ajratishga to'g'ri keladi.

Tenglama va ayniyat tushunchalari.

va h.k. ko'rinishdagi ifodalarga tengliklar deyiladi.

Ta'rif: “=” belgisi qatnashgan ifodalarga tengliklar deyiladi.

Tengliklar ikki xil bo'ladi: 1. Tenglamalar; 2. Ayniyatlar. **Ta'rif:** Tarkibidagi noma'lumning ba'zi bir qiymatlaridagina to'g'ri bo'ladigan tengliklarga tenglamalar deyiladi.

Ta'rif: Tarkibidagi noma'lumning istalgan qiymatlarida ham to'g'ri bo'ladigan tengliklarga ayniyatlar deyiladi.

Masalan: Yuqorida keltirilgan tengliklardan: ayniyat va lar tenglamalardir.

Haqiqatdan ham, tenglik ning istalgan qiymatida ham y'rinli.

tengliklardan birinchisi ning qiymatidagina, ikkinchisi esa ning va qiymatidagina to'g'ri tenglikka aylanadi. Shuni ham esdan chiqarmaslik kerakki,

tenglamalar ham cheksiz ko'p qiymatlar qabul qilishi mumkin. Ammo, istalgan qiymatni emas. Maktab matematika darsliklarida noma'lumlar faqat son qiymat qabul qiladigan tenglamalar qaraladi. Umum matematikada noma'lumlari butun qiymatlardan iborat bo'lgan tenglamalar (Diofant tenglamalar), noma'lumlari vektorlar bo'lgan tenglamalar (vektorial tenglamalar), noma'lumlari funktsiyalar bo'lgan tenglamalar (integral, differentsial, funktsional tenglamalar) va boshqa tenglamalar ham qaraladi. Matematika fan sifatida shakillana boshlagan vaqtdan boshlab algebraning asosiy masalasi tenglamalarni yechish usullarini rivojlantirishdan iborat bo'lgan. Tenglamalarni biz o'rganayotgan harflar orqali yozilishi XVI asrga kelib uzil-kesil shakillandi. Noma'lumlarning lotin alifbosining oxirgi x, y, z, \dots harflari, ma'lum (berilgan) miqdorlar (parametrlar)ni lotin alifbosining dastlabki a, b, c, \dots harflari orqali belgilashni frantsuz olimi R. Dekart (1596-1662) kiritgan. Tenglamalarni algebraik yechishning odatdagi usuli (analitik yechish) shundan iboratki, uni almashtirishlar yordamida soddaroq tenglamaga keltiriladi. Agar birinchi (dastlabki) tenglamaning barcha yechimlari ikkinchi (almashtirish natijasida hosil bo'lgan tenglama) tenglamaning ham yechimlari bo'lsa, u holda ikkinchi tenglama birinchisining natijasi deyiladi. Agar ikkita tenglamadan har biri boshqasining natijasi bo'lsa (ya'ni ularning yechimi bir xil bo'lsa), bunday tenglamalar teng kuchli deyiladi. Odatda tenglamalarni yechishda ularni eng sodda tenglamalarga keltirishga harakat qilinadi, chunki ularni yechish uchun tayyor formula mavjud (chiziqli tenglama, kvadrat tenglama, uchinchi va to'rtinchi darajali tenglamalar). Amalda esa hosil qilinadigan barcha tenglamalarni ham tayyor formulalar bilan yechib bo'lmaydi. **Masalan:** Beshinchi darajali tenglamani yechish uchun umumiy formula mavjud emas. Norvegiyalik matematik Abel Nils (1802-1829) beshinchi va yuqori darajali har qanday algebraik tenglamalarning radikallarda yechilmasligini isbotlagan. Endi ba'zi darajasi to'rtinchi darajadan oshmaydigan tenglamalarni yechish usullari va formulalari bilan tanishamiz:

Birinchi darajali bir noma'lumli tenglama.

(1)

Ko'rinishdagi tenglamaga birinchi darajali bir noma'lumli tenglama deyiladi. Biror ifoda, unda qatnashayotgan harf birinchi darajada bo'lsa, bu ifoda shu harfga nisbatan chiziqli deyiladi. Shu sababli (1) tenglama noma'lum ga nisbatan birinchi darajada qatnashgani sababli chiziqli tenglama deyiladi. (1) tenglamani yechish uchun ozod had b ni tenglikning o'ng tomoniga o'tkazib, so'ngra tenglikni 0 ga bo'lish kifoya, ya'ni

tenglama chiziqli tenglamaning eng sodda ko`rinishi bo`lib , boshqa ko`rinishdagi tenglamalar (1) ko`rinishga keltiriladi .

Masalan: chiziqli tenglamani yechish uchun qavslarni ochib chiqib (1) ko`rinishga keltiramiz:

berilgan tenglamaning yechimi (ildizi) dir.

Haqiqatan ham,

Agar berilgan tenglamada noma`lum kasrning mahrajida kelsa, avval kasr mahrajidan qutqazilib, yuqorida yechilgan tenglamaga o`hshash tenglamaga keltirilib yechiladi .

Misol.

Ravshanki, bu tenglamada bo`lsa, kasrning mahraji nolga teng bo`ladi. Shu sababli deb, tenglamani ga ko`paytirsak,

yoki

Haqiqatdan ham berilgan tenglamada x o`rniga 12 qo`ysak,

Kvadrat tenglama.

Ushbu , () (1)

Ko`rinishdagi tenglamaga kvadrat tenglama deyiladi, bu erda o`zgarmas koeffitsientlar. Kvadrat tenglamani ildizlarini topish uchun (1) tenglikni ga ko`paytiramiz:

yoki

(2)

(2) formula bilan topilgan x_1 va x_2 (1) tenglamaning ildizidir.

Misol. kvadrat tenglamani yeching.

Yechish. , , bo`lganida (2) formulaga asosan.

Agar kvadrat tenglamada bo`lsa, tenglikni ga bo`lsak, hosil bo`lgan kvadrat tenglamaga keltirilgan kvadrat tenglama deyiladi va

(3)

Ko`rinishda yoziladi , bu erda , bo`lib, (2) formula quydagi ko`rinishda bo`ladi. (4)

Agar (1) kvadrat tenglamaning b va c koeffitsientlaridan biri yoki ikkalasi bir vaqtda nolga teng bo`lsa , hosil bo`lgan tenglamaga chala kvadrat tenglama deyiladi.

Chala kvadrat tenglamalar quyidagi ko`rinishlarga ega bo`ladi:

1).

Agar va ning ishoralari qarama – qarshi bo`lsa, ikkita haqiqiy ildizga va bir xil ishorali bo`lsa, mavhum ildizlarga ega bo`lamiz.

2). , bo`lsa,

bo`ladi.

3). bo`lsa, $x_1=x_2=0$ bo`ladi.

Misollar. Quyidagi chala kvadrat tenglamalarni yeching:

Yechish: Ravshanki, berilgan kvadrat tenglamalar yuqorida ko`rilgan kvadrat tenglamalarning 1), 2), 3) ko`rinishiga mos keladi

(2) formulada ildiz ostidagi ifodaga kvadrat tenglamaning diskreminanti deyiladi va ko`rinishda belgilanadi.

Kvadrat tenglamani yechmasdan uni ildizlari qanday son bo`lishini aniqlashga, kvadrat tenglamani tekshirish deyiladi.

Kvadrat tenglamani tekshirganda quyidagi uch xol qaraladi:

1. $D>0$, bunda kvadrat tenglamaning iddizlari haqiqiy va har xil bo`lib, , bo`ladi.

2. $D=0$ bo`lsa, kvadrat tenglama ikkita bir xil haqiqiy ildizga ega bo`ladi, ya`ni .

3. $D<0$ bo`lsa, kvadrat tenglama ikkita qo`shma kompleks ildizga ega bo`ladi: ;

Misollar. Quyidagi kvadrat tenglamalarni tekshiring va ildizlarini toping.

Yechish: bo`lganidan

demak, kvadrat tenglamaning ildizlari haqiqiy va har xil.

Haqiqatdan ;

b). bo`lganda

c) bo`lganidan

;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.F.Usmonov, R.Isomov -«Matematikadan qo`llanma» Toshkent -2006

2.M.K.Potakov. «Algebra elementarnix funktsii» Moskva -1980

3. «Yosh matematik qomusiy lug`ati» - Toshkent 1991

4 M.Mansurov.«Matematikadan qisqacha ma`lumotnoma»Jizzax-2007

YUQORI TARTIBLI HOSILALAR

Abdufayozov Jahongir Faxriddin o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti qoshidagi

akademik litsey matematika fani

o'qituvchisi jahongirmom@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yuqori tartibli hosilalar hamda ularni yechish usullari, yuqori tartibli hosilalariga oid misol va masalalarni yechish hamda ularning yechimlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yuqori tartibli hosilalar, teorema, simvollar, rekkurent, qiymat, hosila.

Faraz qilaylik, biror (a, b) da hosilaga ega $f(x)$ funksiya aniqlangan bo'lsin. Ravshanki, $f'(x)$ hosila (a, b) da aniqlangan funksiya bo'ladi. Demak, hosil bo'lgan funksiyaning hosilasi, ya'ni hosilaning hosilasi haqida gapirish mumkin. Agar $f'(x)$ funksiyaning hosilasi mavjud bo'lsa, uni $f(x)$ funksiyaning ikkinchi tartibli hosilasi deyiladi va y'' , $f''(x)$, $\frac{d^2 y}{dx^2}$, $\frac{d^2 f(x)}{dx^2}$ simvollarning biri bilan belgilanadi. Shunday qilib, ta'rif bo'yicha $y''(x) = (y')'$ ekan.

Shunga o'xshash, agar ikkinchi tartibli hosilaning hosilasi mavjud bo'lsa, u uchinchi tartibli hosila deyiladi va y''' , $f'''(x)$, $\frac{d^3 y}{dx^3}$, $\frac{d^3 f(x)}{dx^3}$ kabi belgilanadi. Demak, ta'rif bo'yicha $y''' = (y'')'$.

Berilgan funksiyaning to'rtinchi va h.k. tartibdagi hosilalari xuddi shunga o'xshash aniqlanadi. Umuman $f(x)$ funksiyaning $(n-1)$ -tartibli $f^{(n-1)}(x)$ hosilasining hosilasiga uning n -tartibli hosilasi deyiladi va $y^{(n)}$, $f^{(n)}(x)$, $\frac{d^n y}{dx^n}$, $\frac{d^n f(x)}{dx^n}$ simvollarning biri bilan belgilanadi. Demak, ta'rif bo'yicha n -tartibli hosila $y^{(n)} = (y^{(n-1)})'$ rekkurent (qaytma) formula bilan hisoblanar ekan.

Misol. $y = x^4$ funksiya berilgan. $y''''(2)$ ni hisoblang.

Yechish. $y' = 4x^3$, $y'' = 12x^2$, $y''' = 24x$, demak $y''''(2) = 24 \cdot 2 = 48$.

Yuqorida aytilganlardan, funksiyaning yuqori tartibli, masalan, n -tartibli hosilalarini topish uchun uning barcha oldingi tartibli hosilalarini hisoblash zarurligi kelib chiqadi. Ammo ayrim funksiyalarning yuqori tartibli hosilalari uchun umumiy qonuniyatni topish va undan foydalanib formula keltirib chiqarish mumkin.

Misol tariqasida ba'zi bir elementar funksiyalarning n -tartibli hosilalarini topamiz.

1) $y = x^\mu$ ($x > 0$, $\mu \in \mathbb{R}$) funksiya uchun $y^{(n)}$ ni topamiz. Buning uchun uning hosilalarini ketma-ket hisoblaymiz: $y' = \mu x^{\mu-1}$, $y'' = \mu(\mu-1)x^{\mu-2}$, ...

Bundan

$$(x^\mu)^{(n)} = \mu(\mu-1)(\mu-2)\dots(\mu-n+1)x^{\mu-n} \quad (8.1)$$

deb induktiv faraz qilish mumkinligi kelib chiqadi. Bu formulaning $n=1$ uchun o‘rinliliigi yuqorida ko‘rsatilgan. Endi (1) formula $n=k$ da o‘rinli, ya’ni $y^{(k)} = \mu(\mu-1)\dots(\mu-k+1)x^{\mu-k}$ bo‘lsin deb, uning $n=k+1$ da o‘rinli bo‘lishini ko‘rsatamiz.

Ta’rifga ko‘ra $y^{(k+1)} = (y^{(k)})'$. Shuning uchun

$$y^{(k+1)} = (y^{(k)})' = (\mu(\mu-1)\dots(\mu-k+1)x^{\mu-k})' = \mu(\mu-1)\dots(\mu-k+1)(\mu-k)x^{\mu-k-1}$$

bo‘lishi kelib chiqadi. Bu esa (8.1) formulaning $n=k+1$ da ham o‘rinli bo‘lishini bildiradi. Demak, matematik induksiya usuliga ko‘ra (8.1) formula $\forall n \in \mathbb{N}$ uchun o‘rinli.

(8.1) da $\mu=-1$ bo‘lsin. U holda $y = \frac{1}{x}$ funksiyaning n -tartibli hosilasi

$$\left(\frac{1}{x}\right)^{(n)} = (-1)(-2)\dots(-n)x^{-1-n} = \frac{(-1)^n \cdot n!}{x^{n+1}} \quad (8.2)$$

formula bilan topiladi.

2) $y = \ln x$ ($x > 0$) funksiyaning n -tartibli hosilasini topamiz. Bu funksiyainng birinchi hosilasi $y' = \frac{1}{x}$ bo‘lishidan hamda (8.2) formuladan foydalansak,

$$y^{(n)} = (y')^{(n-1)} = \left(\frac{1}{x}\right)^{(n-1)} = \frac{(-1)^{n-1} (n-1)!}{x^n} \quad (8.3)$$

formula kelib chiqadi.

3) $y = \sin x$ bo‘lsin. Ma’lumki, bu funksiya uchun $y' = \cos x$. Biz uni quyidagi

$$y' = \cos x = \sin\left(x + \frac{\pi}{2}\right)$$

ko‘rinishda yozib olamiz. So‘ngra $y = \sin x$ funksiyaning keyingi tartibli hosilalarini hisoblaymiz.

$$y'' = (\cos x)' = -\sin x = \sin\left(x + 2 \cdot \frac{\pi}{2}\right),$$

$$y''' = (-\sin x)' = -\cos x = \sin\left(x + 3 \cdot \frac{\pi}{2}\right),$$

$$y^{(IV)} = (-\cos x)' = \sin x = \sin\left(x + 4 \cdot \frac{\pi}{2}\right)$$

Bu ifodalardan esa $y = \sin x$ funksiyainng n -tartibli hosilasi uchun

$$y^{(n)} = \sin\left(x + n \cdot \frac{\pi}{2}\right) \quad (8.4)$$

formula kelib chiqadi. Uning to‘g‘riligi yana matematik induksiya usuli bilan isbotlanadi.

Xuddi shunga o‘xshash

$$(\cos x)^{(n)} = \cos\left(x + n \cdot \frac{\pi}{2}\right) \quad (8.5)$$

ekanligini ko‘rsatish mumkin.

Masalan,

$$(\cos x)^{(115)} = \cos\left(x + 115 \cdot \frac{\pi}{2}\right) = \cos\left(x + \frac{3\pi}{2}\right) = \sin x.$$

Ikkinchi tartibli hosilaning mexanik ma'nosi.

Ikkinchi tartibli hosila sodda mexanik ma' noga ega. Faraz qilaylik moddiy nuqtaning harakat qonuni $s=s(t)$ funksiya bilan aniqlangan bo' lsin. U holda uning birinchi tartibli hosilasi $v(t)=s'(t)$ harakat tezligini ifodalashi bizga ma' lum. Ikkinchi tartibli $a=v'(t)=s''(t)$ hosila esa harakat tezligining o' zgarish tezligi, ya' ni harakat tezlanishini ifodalaydi.

Misol. Moddiy nuqta $s=5t^2+3t+12$ (s metrlarda, t sekundlarda berilgan) qonun bo' yicha to' g' ri chiziqli harakat qilmoqda. Uning o' zgarish kuch ta'rsirida harakat qilishini ko'rsating.

Yechish. $s'=(5t^2+3t+12)'=10t+3$; $s''=(10t+3)'=10$, bundan $a=10m/s^2$ bo' lib, harakat tezlanishi o' zgarish ekan. Nyuton qonuni bo' yicha kuch tezlanishga proporsional. Demak, kuch ham o' zgarish ekan.

Yuqori tartibli hosilaning xossalari. Leybnits formulasi

1-xossa. Agar $u(x)$ va $v(x)$ funksiyalar n -tartibli hosilalarga ega bo' lsa, u holda bu ikki funksiya yig' indisining n -tartibli hosilasi uchun

$$(u(x)+v(x))^{(n)}=u^{(n)}(x)+v^{(n)}(x)$$

formula o' rinli bo' ladi.

Aytaylik $y=u+v$ bo' lsin. Bu funksiyaning hosilalarini ketma-ket hisoblash natijasida quyidagilarni hosil qilamiz: $y'=u'+v'$, $y''=(y')'=(u'+v')'=u''+v''$.

Matematik induksiya metodidan foydalanamiz, ya' ni $n=k$ tartibli hosila uchun $y^{(k)}=u^{(k)}+v^{(k)}$ tenglik o' rinli bo' lsin deb faraz qilamiz va $n=k+1$ uchun $y^{(k+1)}=u^{(k+1)}+v^{(k+1)}$ ekanligini ko' rsatamiz.

Haqiqatan ham, yuqori tartibli hosilaning ta' rifi, hosilaga ega bo' lgan funksiyalar xossalariidan foydalanib $y^{(k+1)}=(y^{(k)})'=(u^{(k)}+v^{(k)})'=(u^{(k)})'+(v^{(k)})'=u^{(k+1)}+v^{(k+1)}$ ekanligini topamiz.

Matematik induksiya prinsipiga ko' ra $y^{(n)}=u^{(n)}+v^{(n)}$ tenglik ixtiyoriy natural n uchun o' rinli deb xulosa chiqaramiz.

2-xossa. O' zgarish ko' paytuvchini n -tartibli hosila belgisi oldiga chiqarish mumkin: $(Cu)^{(n)}=Cu^{(n)}$.

Bu xossa ham matematik induksiya metodidan foydalanib isbotlanadi. Isbotini o' quvchilarga qoldiramiz.

Misol. $y=\frac{2x+3}{x^2-5x+6}$ funksiyaning n -tartibli hosilasi uchun formula keltirib chiqaring.

Yechish. Berilgan kasr-ratsional funksiyaning maxrajini ko' paytuvchilarga ajratamiz: $(x^2-5x+6)=(x-2)(x-3)$. So' ngra

$$\frac{2x+3}{(x-2)(x-3)} = \frac{A}{x-2} + \frac{B}{x-3} \quad (8.6)$$

tenglik o‘rinli bo‘ladigan A va B koeffitsientlarni izlaymiz. Bu koeffitsientlarni topish uchun tenglikning o‘ng tomonini umumiy maxrajga keltiramiz va ikki kasrning tenglik shartidan foydalanamiz. U holda $2x+3=A(x-3)+B(x-2)$, yoki

$$2x+3=(A+B)x+(-3A-2B)$$

tenglikka ega bo‘lamiz. Ikki ko‘phadning tenglik shartidan (ikki ko‘phad teng bo‘lishi uchun o‘zgaruvchining mos darajalari oldidagi koeffitsientlar teng bo‘lishi zarur va yyyetarli) quyidagi tenglamalar sistemasi hosil bo‘ladi:

$$\begin{cases} A+B=2, \\ -3A-2B=3 \end{cases}$$

Bu sistemaning yechimi $A=-7$, $B=9$ ekanligini ko‘rish qiyin emas. Topilgan natijalarni (8.1) tenglikka qo‘yamiz va yuqorida isbotlangan xossalardan foydalanib, berilgan funksiyaning n -tartibli hosilasini quyidagicha yozish mumkin:

$$y^{(n)} = -7 \left(\frac{1}{x-2} \right)^{(n)} + 9 \left(\frac{1}{x-3} \right)^{(n)} \quad (8.7)$$

Endi $\frac{1}{x-2}$ va $\frac{1}{x-3}$ funksiyalarning n -tartibli hosilalarini topishimiz lozim.

Buning uchun $u = \frac{1}{x+a}$ funksiyaning n -tartibli hosilasini bilish yyyetarli. Bu

funksiyani $u=(x+a)^{-1}$ ko‘rinishda yozib, ketma-ket hosilalarni hisoblaymiz. U holda

$$u' = -(x+a)^{-2}, u'' = 2(x+a)^{-3}, u''' = -2 \cdot 3(x+a)^{-4} = -6(x+a)^{-4}.$$

Matematik induksiya metodi bilan

$$u^{(n)} = (-1)^n \cdot n! (x+a)^{-n-1} \quad (8.8)$$

Shunday qilib, (8.7) va (8.8) tengliklardan foydalanib quyidagi

$$y^{(n)} = -7 \cdot (-1)^n \cdot n! (x-2)^{-n-1} + 9 \cdot (-1)^n \cdot n! (x-3)^{-n-1} = (-1)^n \cdot n! \left(\frac{9}{(x-3)^n} - \frac{7}{(x-2)^n} \right)$$

natijaga erishamiz.

3-xossa. Agar $u(x)$ va $v(x)$ funksiyalar n -tartibli hosilalarga ega bo‘lsa, u holda bu ikki funksiya ko‘paytmasining n -tartibli hosilasi uchun

$$(uv)^{(n)} = u^{(n)}v + C_n^1 u^{(n-1)}v' + C_n^2 u^{(n-2)}v'' + \dots + C_n^k u^{(n-k)}v^{(k)} + \dots + C_n^{n-1} u'v^{(n-1)} + uv^{(n)} \quad (8.9)$$

formula o‘rinli bo‘ladi. Bunda $C_n^k = \frac{n(n-1)\dots(n-k+1)}{k!}$.

Isboti. Matematik induksiya usulini qo‘llaymiz. Ma‘lumki,

$(uv)' = u'v + uv'$. Bu esa $n=1$ bo‘lganda (8.9) formulaning to‘g‘riligini ko‘rsatadi. Shuning uchun (8.9) formulani ixtiyoriy n uchun o‘rinli deb olib,

uning $n+1$ uchun ham to‘g‘riligini ko‘rsatamiz. (8.9) ni differensiyalaymiz:

$$\begin{aligned} (uv)^{(n+1)} &= u^{(n+1)}v + u^{(n)}v' + C_n^1 u^{(n-1)}v'' + C_n^2 u^{(n-2)}v''' + \dots + C_n^k u^{(n-k)}v^{(k+1)} + \dots \\ &+ \dots + C_n^k u^{(n-k+1)}v^{(k)} + C_n^k u^{(n-k)}v^{(k+1)} + \dots + C_n^{n-1} u''v^{(n-1)} + C_n^{n-1} u'v^{(n)} + \\ &+ u'v^{(n)} + uv^{(n+1)} \end{aligned} \quad (8.10)$$

Ushbu

$$1 + C_n' = 1 + n = C_{n+1}', \quad C_n' + C_n^2 = n + \frac{n(n-1)}{2} = \frac{(n+1)n}{2} = C_{n+1}^2,$$

$$C_n^{k-1} + C_n^k = \frac{n(n-1)\dots(n+2-k)}{(k-1)!} + \frac{n(n-1)\dots(n-k+1)}{k!}$$

$$= \frac{(n+1)n\dots(n+1-(k-1))}{k!} = C_{n+1}^k$$

tengliklardan foydalanib, (8.10) ni quyidagicha yozamiz:

$$(uv)^{n+1} = u^{(n+1)}v + C_{n+1}^1 u^{(n)}v' + C_{n+1}^2 u^{(n-1)}v'' + \dots + C_{n+1}^k u^{(n+1-k)}v^{(k)} + \dots + uv^{(n+1)}$$

Xulosa:

Demak, (8.9) formula $n+1$ uchun ham o'rinli ekan. Isbot etilgan (8.9) formula *Leybnits formulasi* deb ataladi.

Misol. $y=x^3e^x$ ning 20-tartibli hosilasi topilsin.

Yechish. $u=e^x$ va $v=x^3$ deb olsak, *Leybnits formulasiga* ko'ra

$$y^{(20)} = x^3(e^x)^{(20)} + C_{20}^1(x^3)'(e^x)^{(19)} + C_{20}^2(x^3)''(e^x)^{(18)} + C_{20}^3(x^3)'''(e^x)^{(17)} +$$

$$+ C_{20}^4(x^3)^{(4)}(e^x)^{16} + \dots + (x^3)^{(20)}e^x \quad \text{bo' ladi.} \quad (x^3)' = 3x^2, \quad (x^3)'' = 6x,$$

$$(x^3)''' = 6, \quad (x^3)^{(4)} = 0 \quad \text{tengliklarni va } y=x^3 \text{ funksiyaning hamma keyingi}$$

hosilalarining 0 ga tengligini, shuningdek $\forall n$ uchun $(e^x)^{(n)} = e^x$ ekanligini e'tiborga

olsak,

$$y^{(20)} = e^x(x^3 + 3C_{20}^1 x^2 + 6C_{20}^2 x + 6C_{20}^3) \text{ tenglik hosil bo' ladi.}$$

Endi koeffitsientlarni hisoblaymiz:

$$C_{20}^1 = 20, \quad C_{20}^2 = \frac{20 \cdot 19}{2} = 190, \quad C_{20}^3 = \frac{20 \cdot 19 \cdot 18}{3!} = \frac{20 \cdot 19 \cdot 18}{6} = 1140$$

Demak,

$$y^{(20)} = e^x(x^3 + 60x^2 + 1140x + 6840).$$

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azlarov. T., Mansurov. X., *Matematik analiz. T.: «O'zbekiston». 1 t: 1994, 2 t . 1995*
2. Toshmetov O' . *Matematik analiz. Matematik analizga kirish. T., TDPU. 2005y.*
3. Hikmatov A.G' ., Turdiyev T. *«Matematik analiz», T.1-qism.1990y.*
4. Sa' dullayev A. va boshqalar. *Matematik analiz kursi misol va masalalar to'plami. T., «O'zbekiston». 1-q. 1993., 2-q. 1995.*
5. Vavilov V.V. i dr. *Zadachi po matematike. Nachala analiza. M.Nauka.,1990.- 608s.*
6. www.ziyonet.uz

PROYEKSIYALASH USULLARI. NUQTANING FAZODAGI O'RNINI PROYEKSIYALARI BO'YICHA ANIQLASH

Urolov G'ulom Berdiyov o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti qoshidagi akademik litsey

Matematika o'qituvchisi gulomurolov95@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Chizma geometriyasida proyeksiyalash usullari hamda nuqtaning fazodagi o'rnini proyeksiyalari bo'yicha aniqlash.

Kalit so'zlar: Geometriya, fazo, tekkislik, uchburchak, proyeksiyalash, uchburchakning proyeksiyasi.

Fazoda berilgan geometrik jismlarni tekislikka tasvirlash uchun proyeksiyalash usulidan foydalaniladi. Proyeksiyalash usuli ikki xil bo'ladi: *markaziy proyeksiyalash va parallel proyeksiyalash. Markaziy proyeksiyalash usuli.* Fazoda biror P tekislik va unda yotmagan S nuqta berilgan deylik (1-shakl). Fazoda biror ixtiyoriy A nuqta olib, uni S bilan tutashtiramiz. Hosil bo'lgan SA to'g'ri chiziq (nur)ni P tekislik bilan kesishguncha davom ettiramiz va ularning kesishgan nuqtasini a bilan belgilaymiz, bu a nuqta fazodagi A nuqtaning P tekislikdagi *markaziy proyeksiyasi bo'ladi.* Bunda, S nuqta - *proyeksiyalash markazi, P-proyeksiyalash tekisligi, SA esa proyeksiyalovchi nur* deyiladi. Ma'lumki, har qanday fazoviy shaklni nuqtalar to'plamidan iborat deb qarash mumkin. Shunga ko'ra istalgan fazoviy shaklning proyeksiyasini yasash uchun uning harakterli nuqtalari orqali proyeksiyalovchi nurlar o'tkaziladi va ularning proyeksiyalar tekisligi bilan kesishgan nuqtalari topiladi. Bu topilgan nuqtalar to'g'ri chiziq yoki egri chiziq orqali o'zaro tutashtiriladi va fazoviy shaklning markaziy proyeksiyasi hosil qilinadi. Masalan, ABC uchburchakning proyeksiyasini yasash uchun uning A , B , va C uchlarining P tekislikdagi proyeksiyalari a , b va c ni to'g'ri chiziq orqali o'zaro tutashtirish kifoya (2-shakl). Proyeksiya markazi va berilgan nuqta orqali faqat bitta to'g'ri chiziq o'tkazish mumkin. Shu sababli fazodagi har qanday nuqtaning bir tekislikda faqat bitta proyeksiyasi bo'ladi. Demak, proyeksiya tekisligi va proyeksiyalash markazi berilgan bo'lsa, fazodagi ixtiyoriy nuqtaning proyeksiyasini tekislikda aniqlash mumkin ekan. Lekin nuqtaning tekisliqdagi proyeksiyasiga qarab uning fazodagi vaziyatini aniqlab bo'lmaydi, chunki o'sha proyeksiyalovchi to'g'ri chiziq ustida juda ko'p nuqta yotishi mumkin. Masalan, SD nurdagi D , D_1 va D_2 nuqtalarning proyeksiyalari d , d_1 , va d_2 lar R tekislikka bir joyga ustma-ust tushadi (2-shaklda, d nuqta). Agar proyeksiyalovchi nur proyeksiyalar tekisligiga parallel

bo'lsa, u holda bu nurda yotgan nuqtalardan hech qaysisining markaziy proyeksiyasi P tekislikka tushmaydi (masalan, M nuqtaning). Bular markaziy proyeksiyalash usulining nuqsoni hisoblanadi. Perspektiva bo'limida bu nuqson bartaraf etiladi va bu usul batafsil o'rganiladi. Parallel proyeksiyalash usuli. Agar proyeksiyalash markazi S cheksiz uzoqda deb faraz qilinsa, fazodagi nuqtalarni proyeksiyalovchi nurlar o'zaro parallel bo'lib qoladi. Bu yerda S proyeksiyalash yo'nalishi, P -proyeksiya tekisligi (3-shakl, a). ABC uchburchakning P tekislikdagi proyeksiyasini hosil qilish uchun uning A , B va C uchlaridan S yo'nalishga parallel nurlar o'tkazish va ularning P tekislik bilan kesishgan nuqtalarini topish va topilgan nuqtalarni o'zaro tutashtirish kifoya. Agar parallel proyeksiyalarda proyeksiyalar tekisligi P va proyeksiyalash yo'nalishi S berilgan bo'lsa, fazoda berilgan nuqtaning tekislikdagi proyeksiyasini aniqlash mumkin. Lekin bu usulda ham nuqtaning bitta proyeksiyasiga ko'ra uning fazodagi o'rnini aniqlab bo'lmaydi (masalan, d nuqta yordamida). Proyeksiyalash yo'nalishining proyeksiya tekisligi bilan tashkil etgan burchagiga qarab parallel proyeksiyalar ikkiga bo'linadi: 1) qiyshiq, burchakli va 2) to'g'ri burchakli parallel proyeksiya. Proyeksiyalash yo'nalishi proyeksiyalar tekisligi bilan o'tkir burchak tashkil etsa, *qiyshiq burchakli parallel proyeksiyalash* deyiladi (3-shakl, a). Proyeksiyalash yo'nalishi proyeksiyalar tekisligi bilan to'g'ri burchak tashkil etsa, *to'g'ri burchakli parallel proyeksiyalash* deyiladi (3-shakl, b). Bundan keyin to'g'ri burchakli parallel proyeksiyalarni qisqacha *tug'ri burchakli proyeksiya* yoki *ortogonal proyeksiya* deb aytamiz. To'g'ri burchakli proyeksiyalashda proyeksiyalar tekisligi berilgan bo'lsa, proyeksiya yo'nalishi va aksincha proyeksiya yunalishi berilgan bo'lsa, proyeksiya tekisligi berilmaydi. To'g'ri burchakli proyeksiyalash usuli bilan hosil qilingan chizma shartli bo'lishiga qaramay, aniq o'lchash ishlarini bajarish qulay bo'lganligi sababli chizma tuzishning asosiy usuli hisoblanadi. Chizma geometriyaning ortogonal va aksonometrik proyeksiyalar hamda son bilan belgilangan proyeksiya bo'limlari ana shu usulga asoslangan. 3-shaklni ko'zdan kechirib, parallel proyeksiyalashning tubandagi asosiy xossalarini payqab olish mumkin:

1. Nuqtaning proyeksiyasi nuqta bo'ladi.

2. Proyeksiyalash yo'nalishiga parallel bo'lmagan to'g'ri chiziqning proyeksiyasi to'g'ri chiziq bo'ladi.

Berilgan yo'nalishga parallel bo'lgan to'g'ri chiziq proyeksiyalovchi chiziq deyiladi va uning proyeksiyasi nuqta bo'ladi. To'g'ri chiziqning barcha nuqtasini proyeksiyalovchi nurlar bitta tekislikda yotadi. Bunday tekislik *proyeksiyalovchi*

tekislik deyiladi. Masalan, 3-shakl, a dagi AabB to'rtburchak berilgan AB to'g'ri chiziqning proyeksiyalovchi tekisligini ifodalaydi.

Egri chiziq berilgan bo'lsa, uning barcha nuqtasini proyeksiyalovchi nur yig'indisi proyeksiyalovchi sirt hosil qiladi.

3. Nuqta biror chiziqda yotgan bo'lsa, bu nuqtaning proyeksiyasi o'sha chiziqning proyeksiyasida yotadi. C nuqta AB da yotgani uchun uning proyeksiyasi ab da yotadi (4-shakl).

4. Proyeksiyalash yo'nalishiga parallel bo'lmagan tekislikdagi nuqta va chiziqlarning proyeksiyalari proyeksiya tekisligining hammasini qoplaydi. Berilgan yo'nalishga parallel bo'lgan tekislik proyeksiyalovchi tekislik bo'ladi. Proyeksiyalovchi tekislikdagi nuqta va chiziqlarning proyeksiyalari uning proyeksiyalar tekisligi bilan kesishish chizig'iga tushadi.

5. To'g'ri chiziq kesmalarining nisbati uning proyeksiyalari nisbatiga teng, ya'ni $\frac{AC}{CB} = \frac{ac}{cb}$ bo'ladi (4-shakl). Xususiyl holda, agar C nuqta AB kesmani teng ikki bo'lakka bo'lsa, nuqtaning proyeksiyasi s ham ab ni teng ikki bo'lakka bo'ladi.

6. Parallel to'g'ri chiziqlarning proyeksiyasi ham o'zaro parallel bo'ladi (5-shakl). Ya'ni $AB \parallel CD$ bo'lsa, $ad \parallel cd$ bo'ladi.

7. Ikki parallel to'g'ri chiziq kesmacining nisbati ularning proyeksiyasi nisbatiga teng. Ya'ni $AB \parallel CD$ bo'lsa, $\frac{AC}{CB} = \frac{ac}{cb}$ bo'ladi (5-shakl). Buning isboti ABE va CDF uchburchaklarning o'xshashligidan kelib chiqadi. Parallel proyeksiyalashda teng va parallel kesmalarining proyeksiyasi ham teng va ham parallel bo'ladi. Bu xossalarning isboti o'rta maktab "geometriya»sida bo'lgani uchun bu yerda ularning isbotini keltirmadik. Parallel proyeksiyaning bu xossalariidan keyinroq ortogonal va aksonometrik proyeksiyalarni o'rganishda foydalaniladi.

Tekislik (qog'oz) da ortogonal proyeksiyalash usuli bilan chizilgan har qanday tasvirga ko'ra unda tasvirlangan narsaning fazodagi haqiqiy shakli, ya'ni uni hosil qiluvchi nuqtalarning fazodagi o'rinini aniqlash hamma vaqt ham mumkin bo'lavermaydi. Masalan, fazodagi A nuqta berilgan yo'nalish bo'yicha P tekislikka proyeksiyalansa, proyeksiya tekisligida unga faqat bitta a proyeksiya mos keladi. Aksincha, agar d nuqta proyeksiyasi berilgan bo'lsa, nuqtaning fazodagi o'rnini topib bo'lmaydi (3-shakl). Chunki D nuqtani proyeksiyalovchi nurda yotgan istalgan nuqta (D, D_1, D_2)ning proyeksiyasi ham d nuqtaga tushadi. Demak, nuqtaning bitta proyeksiyasiga ko'ra uning fazodagi o'rnini aniqlab bo'lmaydi. Bundan xulosa qilib aytish mumkinki, jismning bitta proyeksiyasi uning fazodagi shaklini to'liq aniqlab bera olmas ekan. Bu ortogonal proyeksiyaning nuqsoni hisoblanadi. Bu nuqson turli usullar bilan bartaraf etiladi. Quyida narsaning ortogonal proyeksiyasi bo'yicha uning fazodagi vaziyatini aniqlashning ikkita usulini qarab chiqamiz.

Son bilan belgilangan proyeksiyalar usuli. Bunda narsaning bitta proyeksiyasi berilgan bo'lib, uning Shu tekislikdan uzoqligi sonlar bilan ko'rsatiladi va bu sonlar

проекции на α и β плоскостей. Например, проекция точки A на α плоскость P (рис. 6, а). По известной проекции a на α плоскости P и расстоянию $aA=4$ (рис. 6, а) можно найти истинную проекцию A на α плоскости P . Для этого из точки a на α плоскости P проводим перпендикуляр к α плоскости P и откладываем от a на этом перпендикуляре отрезок $aA=4$ (рис. 6, б). Точка A и есть истинная проекция точки A на α плоскости P . Аналогично можно найти истинную проекцию B на β плоскости Q . Точка B и есть истинная проекция точки B на β плоскости Q . Таким образом, истинные проекции точек A и B на α и β плоскостях P и Q найдены. Аналогично можно найти истинные проекции точек C и D на α и β плоскостях P и Q . Таким образом, истинные проекции точек A , B , C и D на α и β плоскостях P и Q найдены.

Вспомогательные проекции a_4 и b_3 точек A и B на α и β плоскостях P и Q найдены. Аналогично можно найти истинные проекции точек C и D на α и β плоскостях P и Q . Таким образом, истинные проекции точек A , B , C и D на α и β плоскостях P и Q найдены.

Вспомогательные проекции a_4 и b_3 точек A и B на α и β плоскостях P и Q найдены. Аналогично можно найти истинные проекции точек C и D на α и β плоскостях P и Q . Таким образом, истинные проекции точек A , B , C и D на α и β плоскостях P и Q найдены.

Вспомогательные проекции a_4 и b_3 точек A и B на α и β плоскостях P и Q найдены. Аналогично можно найти истинные проекции точек C и D на α и β плоскостях P и Q . Таким образом, истинные проекции точек A , B , C и D на α и β плоскостях P и Q найдены.

Таким образом, истинные проекции точек A , B , C и D на α и β плоскостях P и Q найдены.

Вывод. При известной проекции точки A на α плоскости P и расстоянии $aA=4$ можно найти истинную проекцию A на α плоскости P . Аналогично можно найти истинную проекцию B на β плоскости Q . Таким образом, истинные проекции точек A и B на α и β плоскостях P и Q найдены. Аналогично можно найти истинные проекции точек C и D на α и β плоскостях P и Q . Таким образом, истинные проекции точек A , B , C и D на α и β плоскостях P и Q найдены.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R. Horunov. Chizma geometriya kursi. "O'qituvchi", Toshkent, 1997.
2. S. Murodov va b. Chizma geometriya kursi. "O'qituvchi", Toshkent, 1988.
3. I. Rahmonov. Chizma geometriya kursi. "O'qituvchi", Toshkent, 1984.
4. Y. Qirg'izboyev. Chizma geometriya. "O'qituvchi", Toshkent, 1973.
5. E. Sobitov. Chizma geometriya qisqa kursi. "O'qituvchi", Toshkent, 1973.
6. J. Yodgorov. Chizma geometriya, «Buxoro», Buxoro, 2000.
7. J. Yodgorov va b. Chizma geometriya. "O'qituvchi", Toshkent, 1989.
8. J. Yodgorov. Chizma geometriya elementlari. "O'qituvchi", Toshkent, 1973.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI HUQUQBUZARLIKLAR PROFILKATIKASI MAHALLA HUQUQ TARTIBOT MASKANI FAOLIYATI

Hakimova Dilshoda Otabek qizi
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Huquqbuzarliklar profilaktikasi yo'nalishini
3-kurs 307-guruh Kursanti

Annotatsiya: Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasiga qaratilayotgan e'tibor natijasida hozirgi kunga kelib huquqbuzarliklarning sodir etilish darajasi sezilarli kamayib bormoqda va ishonamizki, yaqin yillar ichida bu ko'satkichlar bundanda ijobiyroq ko'rinishga keladi. Shu sabab sohaga e'tiborni bir zumga ham kamaytirmaslik lozim. Tinchlik bu buyuk ne'mat. Tinchlikni saqlovchilar esa bu ne'matning qanchalik muhim va totli ekanligini juda yaxshi bilishadi. Aholi ham bu ne'matning qanchalik muhim va kerak ekanligini anglab yetmoqda, shu sabab jamiyat, davlat rivojlanmoqda va yuksalmoqda.

Kalit so'zlar; Profilaktika, mahalla huquq tartibot maskani ,tizim,

Tanlangan mavzuning dolzarbligi. Xozirgi kunda Respublikada huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilib, mamlakatda huquq-tartibotni ta'minlashda ijobiy natijalarga hamda kriminogen vaziyatni sezilarli darajada yaxshilashga erishildi. Shu bilan birga, huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiruvchi davlat organlarining ish shakli va uslublari, eng avvalo axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan yetarli darajada foydalanilmayotganligi sababli hozirgi kun talablariga to'liq javob bermaydi. Hozirgi kunda mahalla darajasida mahalla huquq tartibot maskanlari o'z faoliyatini boshlagan bo'lsalar ham lekin ko'p sonli hududlarda bu jarayon haligacha boshlanmagan yaniki aytadigan bo'lsak bu jarayon bu mahalla huquq tartibot maskanidan oldin vujudga kelgan tayanch punklari bilan cheklanib qolayotganligidas o'z aksini topayapti. Bu avvalo profilaktika inspektorlari ozzligidan dalolat beradi bunga yechim shtablarni ko'paytirish va kata inspektorlarni ham o'z navbatida ko'paytirish kerak bo'ladi sababi chekka joylarda 5 ,6 ta tayanch punkti bitta mahalla huquq tartibot maskanini tashkil qilyapti lekin bu tayanch punklar hamkorligi unchalik ham ayrtarli darajada emas. Avvalo butun tizimni isloh qilish uchun quyi bo'gindan boshlash kerak bo'ladi.

Maqola obekti ; Mahalla huquq tartibot maskanidagi sohaviy xizmat xodimimlari va shu xodimlar vazifa va funksiyalari va hamkorlikda ishlashi.

Mahalla huquq-tartibot maskani (keyingi o'rinlarda — Maskan) mahalla va qishloqlarda jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va

jinoyatchilikka qarshi kurashish faoliyatini bevosita amalga oshiradigan, shuningdek, fuqarolarning xavfsizligi va osoyishtaligini ta'minlash borasida ichki ishlar organlari, boshqa huquq-tartibot organlari va jamoat tuzilmalarining mahallalar kesimida birgalikda ishlashini tashkil etadigan ichki ishlar organlarining eng quyi bo'g'inidagi tarkibiy tuzilmasi hisoblanadi.

Maskanlar binolariga qo'yiladigan talablar va ularda faoliyatni olib borish tartibi O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar vaziri tomonidan belgilanadi.

Maskanlar o'z faoliyatini:

profilaktika katta inspektori, profilaktika inspektori, profilaktika inspektorining jamoat tartibini saqlash bo'yicha yordamchisi (har kunlik asosida);

hududda xizmat qilish uchun birlashtirilgan tuman (shahar) ichki ishlar organining xotin-qizlar masalalari bo'yicha inspektori, probatsiya bo'linmasi inspektori, tezkor vakil, patrul-post xizmati xodimlari;

hududda jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklar profilaktikasiga ko'maklashish uchun yuborilgan Milliy gvardiya bo'linmasi, boshqa vakolatli davlat organlarining xodimlari va jamoat tuzilmalarining vakillari tarkibida amalga oshiradi.

Maskan faoliyatini tashkil etish

Profilaktika katta inspektori Maskanning bevosita rahbari hisoblanadi va uning zimmasiga mahallada (qishloqda) jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha kunlik ishni samarali tashkil etish mas'uliyati yuklanadi.

Maskan rahbari:

Maskan faoliyatiga yuklatilgan vazifalarning lozim darajada bajarilishi uchun shaxsan javobgar bo'ladi;

Maskanda faoliyat ko'rsatadigan xodimlarga yuklatilgan vazifalarning bajarilishini nazorat qiladi, hududda patrul yo'nalishlarini belgilaydi va patrullik xizmatini tashkil etadi;

hududda jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklar profilaktikasiga ko'maklashish uchun yuborilgan Milliy gvardiya bo'linmasi, boshqa vakolatli davlat organlarining xodimlari va jamoat tuzilmalari vakillarining faoliyatini muvofiqlashtiradi;

Maskanning ish rejalarini tasdiqlaydi;

vazifalarini sidqidildan bajarib kelayotgan profilaktika inspektorining jamoat tartibini saqlash bo'yicha yordamchisiga ichki ishlar organlarida xizmatga belgilangan tartibda qabul qilish uchun tavsiyaviy taqdimnoma kiritadi;

Maskanda samarali faoliyat ko'rsatadigan xodimlarni rag'batlantirish to'g'risida hududiy ichki ishlar organi rahbariga to'g'ridan to'g'ri taklif kiritadi;

Maskan vakolatiga kiradigan boshqa vazifalarni amalga oshiradi.

Profilaktika katta inspektori yo'qligida uning vakolatlari profilaktika inspektori tomonidan amalga oshiriladi.

Qonuniylikning ta'minlanganligi, mahalladagi (qishloqdagi) kriminogen vaziyatning barqarorligi va huquq-tartibot organlari faoliyati to'g'risida jamoatchilikda ijobiy fikrning shakllanganligi Maskan faoliyati samaradorligini baholashning asosiy mezonlari hisoblanadi.

Quyidagilar Maskanning asosiy vazifalari hisoblanadi:

mahallada (qishloqda) jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishni bevosita amalga oshirish;

fuqarolarning xavfsizligi va osoyishtaligini ta'minlash borasida ichki ishlar organlari, boshqa davlat organlari va jamoat tuzilmalarining mahallalar kesimida birgalikda ishlashini tashkil etish;

aholi muammolarini hal etish, shuningdek, huquqbuzarlikdan jabrlangan, g'ayriijtimoiy xulq-atvorga ega, huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni ijtimoiy moslashtirish ishlarini tashkil etish;

mahallaning (qishloqning) kirish-chiqish joylarida va hududdagi boshqa obyektlarda o'rnatilgan videokuzatuv moslamalaridan foydalangan holda, yagona markazlashgan elektron kuzatish va monitoringni amalga oshirish orqali huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olish, aniqlash va fosh etish.

XULOSA; 2021-yil 26-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni qabul qilindi.

Mazkur Farmonda ichki ishlar organlarining tayanch punktlari negizida mahalla huquq-tartibot maskanlari tashkil etilishi belgilandi. Ta'kidlash joizki, mahalla huquq-tartibot maskani hududdagi jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishning asosiy quyi bo'g'ini hisoblanadi.

Maskan negizida hududdagi ichki ishlar organlarining tegishli sohaviy xizmatlari hamda Milliy gvardiya va boshqa davlat organlarining muvofiqlashtirilgan faoliyati tashkil etiladi. Shuningdek, maskan tomonidan jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashish ishlarini tizimli tashkil etish va muvofiqlashtirish vazifasi profilaktika inspektoriga yuklandi.

FOYDALLANGAN ADABIYOTLAR;

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil

Ichki ishlar organlari to'g'risidagi qonun 2016-yil 16- sentabr

Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risidagi qonun 2014-yil 14-may

2021-yil 26-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИГА ТАЖОВУЗ ҚИЛУВЧИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТИ

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академияси 306-гуруҳ курсанти
Азимов Ойбек Адҳам ўғли*

Аннотация

Ушбу битирув малакавий ишида тадқиқот мавзусининг долзарблиги, профилатика инспекторининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича фаолияти тушунчаси, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг бугунги кундаги ҳолати ва профилатика инспекторининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича фаолиятининг узига хос хусусиятлари ёритилган. Бундан ташқари профилатика инспекторларининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича фаолияти доирасидаги нормаларнинг амалиёт таҳлили ҳамда ушбу фаолият доирасида юритиладиган процессуал ҳужжатлар, ушбу фаолиятдаги муаммо ва камчиликлар, шунингдек, айрим турдаги мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф етиш бўйича бир катор таклифлар илгари сурилган. Шунингдек, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш фаолияти бўйича бошқа хорижий давлатларнинг илғор тажрибаси ҳамда миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари, шунингдек, юқорида келтириб ўтилган жихатлари фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари ёритиб ўтилган.

Annotation

This dissertation focuses on the relevance of the research topic, the concept of the prophylactic inspector's work to ensure human rights and freedoms, the current state of human rights and freedoms, and the nature of the prophylactic inspector's role in ensuring human rights and freedoms. In addition, the operational analysis of the norms of the activities of prevention inspectors to ensure human rights and freedoms, as well as procedural documents in this area, the problems and shortcomings in this area, as well as a number of shortcomings and shortcomings. In addition, the best practices of other foreign countries in the field of human rights and freedoms, as well as similar and different aspects of our national legislation, as well as the above-mentioned aspects will be used to improve this activity.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ҳар бир фуқаро шахсий ҳуқуқ ва эркинликларга эга. **Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси** — БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1948-йил 10-декабрда қабул қилинган бўлиб, у муқаддима ва 30 моддадан иборат. Уни қабул қилишдан мақсад ҳар бир инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларининг дахлсизлигини таъминлаш ҳисобланади. Шунинг назарда тугган ҳолда маърифат ва таълим орқали шу ҳуқуқ ва эркинликлар ҳурмат қилинишига кўмаклашиши лозим. Декларация ҳар бир инсоннинг табиий ва ажралмас ҳуқуқ ва эркинликлари эълон этилган асосий халқаро ҳужжатдир. Шу тариқа халқаро муносабатлар тарихида биринчи марта инсоннинг ҳамма риюя этиши зарур бўлган асосий ҳуқуқлари ва эркинликлари доираси белгилаб берилган. Декларацияда “инсоният оиласининг ҳамма аъзоларига хос кадр-қимматни, уларнинг тенг ва ажралмас ҳуқуқларини тан олиш — эркинлик, адолат ва ялпи тинчлик негизи” эканлиги эълон этилган бўлиб, бу ҳужжатда ҳар бир фуқаронинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар ҳуқуқи алоҳида мустаҳкамланади. Декларацияда инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, инсон ҳуқуқларининг тенглиги, инсон эркинликлари, инсон ҳуқуқларини амалга оширишнинг демократик жараёни, инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг адолатлиги. Декларацияда эълон этилган мазкур инсон ҳуқуқларига оид тамойилларга кўра барча кишилар эркин туғилади ва ўз кадр-қиммати ҳамда ҳуқуқлари жиҳатдан тенг бўлиб, улар қонун олдида тенг ва қонун томонидан баб-баравар ҳимояланиш ҳуқуқига эгадирлар (1, 2, 7-моддалар).

Мазкур декларация қоидалари давлат ёки айрим шахслар томонидан инсон ҳуқуқларини бузиш учун ишлатилиши мумкин эмас. Ҳар бир шахс учун ўзгаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш жамият аъзоларининг бурчидир. Хусусан, декларациянинг 7-моддасида барча одамлар қонун олдида тенгдир ва ҳеч қандай айирмачиликсиз қонун томонидан баб-баравар муҳофаза этилиши ҳуқуқига эгадир. Барча одамлар мазкур декларацияни бузадиган ҳар қандай камситишидан тенг муҳофаза қилиниш ҳуқуқига ва ана шундай камситишга гиж-гижлашдан тенг муҳофаза қилиниш ҳуқуқига эгадирлар¹ деган норма белгиланган. Бу эса миллий қонунчилик нормаларида ҳам ўз аксини топган. Конституциямизда ҳам улар алоҳида эътироф этилиб 19-21, 25-35-моддаларда бу қоидалар мустаҳкамланган бўлиб, унга кўра Ўзбекистон Республикасида инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари халқаро ҳуқуқнинг умумжэтироф этилган нормаларига биноан ҳамда ушбу Конституцияга мувофиқ эътироф этилади ва кафолатланади. Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳар кимга туғилганидан бошлаб тегишли бўлади. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий мавқеидан қатъи

назар, қонун олдида тенгдирлар. Ҳар бир инсон ўз шахсини эркин камол топтириш ҳуқуқига эга. Ҳеч кимга унинг розилигисиз қонунчиликда белгиланмаган мажбурият юклатилиши мумкин эмас.

Ҳар бир инсон шахсий ҳаётининг дахлсизлиги, шахсий ва оилавий сирга эга бўлиш, ўз шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга. Ҳар ким ёзишмалари, телефон орқали сўзлашувлари, почта, электрон ва бошқа хабарлари сир сақланиши ҳуқуқига эга. Ушбу ҳуқуқнинг чекланишига фақат қонунга мувофиқ ва суднинг қарорига асосан йўл қўйилади. Ҳар ким уй-жой дахлсизлиги ҳуқуқига эга. Ҳеч ким уй-жойга унда яшовчи шахсларнинг хоҳишига қарши кириши мумкин эмас. Уй-жойга киришга, шунингдэк унда олиб қўйишни ва кўздан кечиришни ўтказишга фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда йўл қўйилади. Уй-жойда тинтув ўтказишга фақат қонунга мувофиқ ва суднинг қарорига асосан йўл қўйилади. Шунингдэк, 55-моддада бу ҳуқуқлар кафолатланган. Ҳар ким ўз ҳуқуқ ва эркинликларини қонунда тақиқланмаган барча усуллар билан ҳимоя қилишга ҳақли. Ҳар кимга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органларининг ҳамда бошқа ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари, ҳаракатлари ва ҳаракатсизлиги устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади.

Фуқороларнинг бундай ҳуқуқларига тажовуз қилиш мамурий ҳамда жиноий жавобгарликка сабаб бўлади. Давлат бундай ҳуқуқларни ҳимоялаш борасида уларга қилинган ҳар қандай тажовузларнинг оилдини олиш мақсадида бундай нормалар киритади. Жумладан Ўз Рес МЖТКнинг В боби фуқаронинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликларга тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик дэб номланиб 40-51⁹гача моддаларни ўз ичига олади. Бундай ҳуқуқлар нафақат мамурий балки жиноят қонунчилиги билан ҳам муҳофаза этилади. Ўз Рес Жиноят кодэссининг ВИ-ВИИ бобларида бундай турдаги жиноятлар учун жавобгарлик бэлгиланган.

Ҳозирги кунда фуқаролар ҳуқуқлари учун қуйидаги янги тажовузлар юзага келмоқда:

- атроф муҳит
- кибэрхуружлар

йўналишларида бўлмоқда. Шунингдэк, бундай ҳуқуқларга нафақат фуқаролар ҳамда давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан тажовуз қилинишининг олдини олиш мақсадида 2017-йил 30-ноябрда ПФ-5268 қабул қилинди. Шахсни ноқонуний ушлаб туриш, қамоққа олиш, жиноий жавобгарликка тортиш ёки ҳукм қилишга сабаб бўлган, ҳужжатлар ёки ашёларга била туриб ёлғон маълумотлар ва бошқа бузиб кўрсатилган фактларни киритиш, ҳақиқатга тўғри келмайдиган кўрсатув беришга мажбурлаш, иш бўйича ҳақиқий

ҳолатларни бузиб кўрсатиш орқали далилларни қалбакилаштирганлик учун, ёлғон гувоҳлик ва ёлғон хабар берганлик учун жавобгарликни кучайтиришни назарда тутган ҳолда, жиноий жавобгарлик киритилсин¹.

Профилактика инспекторлари айнан давлатнинг юқорида кўрсатилган ҳимоя чораларини тامينловчи механизмнинг бир қисми бўлиб, айнан улар фуқароларни бундай тажовузлардан ҳимоялайди. Профилактика инспекторларининг бундай фаолиятини шартли равишда 2 йўналишга ажратиш мумкин:

1. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган профилактик тадбирлар.

2. Содир этилган ҳуқуқбузарликка жавобгарлик белгилаш орқали.

Биринчи фаолият бевосита “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги” қонунда алоҳида келтирилган. Бу фаолиятнинг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги” қонуннинг 22-моддасида белгиланган умумий профилактика орқали амалга ошириш мумкин. Унга кўра ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси содир. Бу борада қуйидаги чора тадбирлар мавжуд:

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

Аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот;

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

Юқоридаги бу фаолият профилактика инспекторларининг бевосита вазифалари рўйхатига киритилган. Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепсияси 4-иловага мувофиқ Маҳаллада жамоат хавфсизлигини самарали таъминлаш мақсадида ички ишлар органлари профилактика инспекторлари зиммасига юклатилган вазифалар мақбуллаштирилади ва уларнинг ягона рўйхати тасдиқланди. Бу вазифалардан:

3. Бириктирилган маҳалла (қишлоқ, овул) ҳудудида аҳоли ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус ва виктимологик профилактикасини амалга ошириш.

8. Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган шахсларга ҳимоя ордерини бериш ва ҳимоя ордери талабларининг ижроси устидан назоратни амалга ошириш.

10. Жисмоний шахсларни ва юридик шахсларнинг вакилларини қабул қилиш, уларнинг мурожаатларини белгиланган тартибда кўриб чиқиш.

11. Ваколатли давлат органлари ва ташкилотлар билан яқин ҳамкорликда бириктирилган маҳалла (қишлоқ, овул) ҳудудида ҳар бир оилани бевосита жойидаўрганган ҳолда, фуқароларнинг жамоат хавфсизлигига оид ва ҳуқуқбузарликларга сабаб бўлиши мумкин бўлган муаммолари ва норозилиklarини аниқлаш, уларни бартараф этиш бўйича зарур чораларни кўриш.

16. Давлат органлари, жамоат ва бошқа ташкилотлар раҳбарларига ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф қилиш ҳамда маҳалладаги мавжуд ижтимоий муаммоларни ҳал этмаганлик юзасидан тақдимномалар киритиш¹ кабиларни келтириш мумкин.

Шу мақсадда айнан профикактика инспекторларига бу борада маъмурий ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқуш ваколати берилган. Бу эса 2 йўналишнинг ёрқин мисолидир.

Аmmo бу фаолиятда ҳам баъзи муаммоли ҳолатлар мавжуд бўлиб, булар асосан бу фаолиятда профлактика инспекторлари томонидан мустақил кўриб чиқилувчи моддаларнинг сони камлигидир. Агар амалдаги Ўз Рес МЖтКнинг 248-моддасига қарасак, профилактика инспекторлари томонидан мустақил кўриб чиқилувчи моддаларнинг рўйхати мавжуд бўлиб, булар 47-моддаси [биринчи қисмида](#), [47³](#), [54](#), [56¹-моддаларида](#), 110-моддасининг [биринчи қисмида](#) (фуқароларга нисбатан), 111-моддасининг [биринчи қисмида](#), 113-моддасининг [биринчи](#), [иккинчи](#), [тўртинчи](#) ва [бэшинчи қисмларида](#), [114](#), [122](#), [123-моддаларида](#), [127-моддасида](#) (товуш сигналини сабабсиз беришга доир қисмида), [128⁶-моддасида](#), 147-моддасининг [биринчи қисмида](#) (автомобил йўлларини ўзбошимчалик билан қазийш, уларда сунъий нотекистиклар ва тўсиқлар яратганлик, автомобил йўлида ишларни амалга ошириш учун берилган рухсатнома талабларини бажармаганлик, шунингдек йўлларни сақлаш қоидаларини бузганлик учун), [148-моддасида](#) (ажратилган минтақаларда ва ёғоч кўприклардан 100 метргача бўлган масофада олов ёққанлик, тахта тўшамали кўприкларда чекканлик учун), [161-моддасида](#) (фуқароларга нисбатан), 187-моддасининг [биринчи қисмида](#), [188](#), [188²](#), [192](#), [221-моддаларида](#), 223-моддасининг [биринчи қисмида](#), [223¹](#), [223³-моддаларида](#), 224-моддасининг [биринчи қисмида](#) назарда

тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлардир¹. Бу рўйхатнинг кенгайтирилиши бу фаолият самарадорлигини янада оширишга хизмат қилади.

РЕФЕРЕНЦЭС

- [1] [“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун](#) // 2014
- [2] [“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент Қарори](#) // 2019
- [3] [Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳайъатининг кенгайтирилган йиғилишидаги Президент Шавкат Мирзиёевнинг нутқи](#) // 2021
- [4] Арипова, А. Х. (2021). Нутқ моҳиятини ташкил этувчи муҳим восита. Сциентици прогресс, 1(6).
- [5] Абдужалилов, Д., & Арипова, А. (2021). КУЛЬТУРА ОБЩЕНИЯ СОТРУДНИКОВ ОВД. Сциентици прогресс, 2(1), 328-332.

**ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ФУҚАРОЛАРНИНГ
ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИГА ТАЖОВУЗ ҚИЛАДИГАН
ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ БЎЙИЧА
ФАОЛИЯТИНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ ВА
ДОЛЗАРБЛИГИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академияси 306-гуруҳ курсанти
Азимов Ойбек Адҳам ўғли*

Аннотация

Ушбу битирув малакавий ишида тадқиқот мавзусининг долзарблиги, профилатика инспекторининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича фаолияти тушунчаси, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг бугунги кундаги ҳолати ва профилатика инспекторининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича фаолиятининг узига хос хусусиятлари ёритилган. Бундан ташқари профилатика инспекторларининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича фаолияти доирасидаги нормаларнинг амалиёт таҳлили ҳамда ушбу фаолият доирасида юритиладиган процессуал ҳужжатлар, ушбу фаолиятдаги муаммо ва камчиликлар, шунингдек, айрим турдаги мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф етиш бўйича бир катор таклифлар илгари сурилган. Шунингдек, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш фаолияти бўйича бошқа хорижий давлатларнинг илғор тажрибаси ҳамда миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари, шунингдек, юқорида келтириб ўтилган жихатлари фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари ёритиб ўтилган.

Annotation

This dissertation focuses on the relevance of the research topic, the concept of the prophylactic inspector's work to ensure human rights and freedoms, the current state of human rights and freedoms, and the nature of the prophylactic inspector's role in ensuring human rights and freedoms. In addition, the operational analysis of the norms of the activities of prevention inspectors to ensure human rights and freedoms, as well as procedural documents in this area, the problems and shortcomings in this area, as well as a number of shortcomings and shortcomings. In addition, the best practices of other foreign countries in the field of human rights and freedoms, as well as similar and different aspects of our national legislation, as well as the above-mentioned aspects will be used to improve this activity.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликнинг илк кунлариданоқ ривожланишининг дунё тажрибасида синалган ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини танлаб олди. Бу йўлнинг моҳияти миллий ва умуминсоний қадриятларни ўзида акс эттирувчи, бозор муносабатларига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва одил фуқаролик жамиятини қуриш, халқимизга ҳеч кимдан кам бўлмаган муносиб турмуш шароитларини яратиш беришдан иборатдир. Конституциямизнинг муқаддимасида Ўзбекистон халқи инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ғояларига содиқлигини тантанали равишда эълон қилиб, ҳозирги ва келажак авлодлар олдигаги юксак масъулиятини англаган ҳолда, ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибасига таяниб, демократия ва ижтимоий адолатга садоқатини намоён қилиб, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидалари устунлигини тан олган ҳолда, республика фуқароларининг муносиб ҳаёт кечиришларини таъминлашга интилиб, фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш мақсадида инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш вазифаси қўйилганлиги белгиланган. Ҳозирги дунёда инсон ҳуқуқлари етакчи ўринни эгаллаши умумэтироф этилган далилдир. Инсон ҳуқуқлари масаласининг ҳар қандай цивилизациялашган, адолатли фуқаролик жамиятини қуришдаги ролини камайтириб бўлмайди. Демократик, ҳуқуқий давлат қуришнинг бош шarti асосий ҳуқуқ ва эркинликларни рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш ҳамда жамиятда ҳар бир инсоннинг ҳуқуқларини кафолатлашнинг ҳақиқий тизимини яратиш ҳисобланади. Ҳар қандай давлатда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаши ва уларга бўлган муносабати ушбу давлатдаги демократия ва унинг “сиёсий имиджи”ни кўрсатиб беради.

Барча демократик давлатларда ҳокимиятнинг асосий таянчи бўлган инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилади. Конституция ва қонунлар билан уни мустаҳкамлаб қўяди. Шу ўринда ушбу ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлашни давлат ўз зиммасига олади. Ҳуқуқий давлатда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, бартараф этиш ва тергов қилиш қонуний воситалар ёрдамида олиб борилиши лозим. Давлатнинг барча ҳокимият-ижро етувчи тузилмалари ва айниқса, ички ишлар органлари (ўз ваколатлари доирасида) фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаб бериши, уларни ҳимоя қилиш функциясини амалга ошириши даркор. Мазкур ҳуқуқларни ҳимоя қилиш зиммасига юклатилган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар орасида ички ишлар органлари алоҳида ўрин эгаллайди. Ички ишлар органларининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

– фуқаролар ҳавфсизлигини таъминлаш;

- жиноятлар ва маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва бартараф этиш; – жиноятларни тезда ва тўлиқ очиш;
- жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш;
- мулкни ноқонуний тажовузлардан ҳимоя қилиш;
- ўзининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини амалга оширишда фуқароларга, мансабдор шахсларга ва бошқа субъектларга ҳуқуқий ва ташкилий ёрдам кўрсатиш ва бошқалар.

Ички ишлар органлари тузилмавий бўғинларининг фаолияти Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа қонунчилик ҳужжатларида мустаҳкамланган ҳуқуқларга таҳдид солаётган турли ҳуқуқбузарликларга қарши кураш олиб боришга қаратилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрда қабул қилинган “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонунинг 2-моддада:

“Ички ишлар органларининг асосий вазифалари фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкни, конституциявий тузумни ҳимоя қилишдан, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлашдан, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикадан иборат” деб белгилаб қўйилган. Шунингдек, қонуннинг 4-(асосий принциплар) ва 8-моддалари (Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этиш ҳамда ушбу ҳуқуқлар, эркинликлар ва қонуний манфаатларни ҳурмат қилиш принципи)да ҳам асосий вазифалар белгилаб қўйилган.

Шуни эътиборга олиш керакки, қонунда белгиланган Ички ишлар органларининг мажбуриятларида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, юридик ва жисмоний шахсларнинг мулкни, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини ҳимоя қилиш бўйича ўз ваколатлари доирасида барча зарур чораларни кўриши энг биринчи – асосий мажбурият сифатида белгилаб берилган. Бу эса ушбу мажбуриятнинг нақадар долзарблигини ва ушбу фаолиятни амалга оширишда Ички ишлар органларига алоҳида маъсулиятли вазифа юклайди.

Айни пайтда Ички ишлар органларининг фуқаролар билан бевосита ва яқиндан мулоқатга киришувчи бўғини ҳисобланган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари ходимлари – профилактика инспекторлари фаолиятида бу катта аҳамиятга эга. Бугунги кунда фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш борасида амалга оширилиб борилаётган ишлар доирасида бевосита профилактика инспекторининг ўрни ва рўли катта аҳамият касб этиб боради. Чунки аҳолининг ҳуқуқий онгини шакллантириш ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи, ҳимоя қилувчи профилактика инспекторлари ўз фаолиятида аҳолига ҳуқуқий

маслаҳат беради ҳамда уларга ўз ҳуқуқ ва эркинликлари ҳақида маълумот беради, уни амалга ошириш йўллари ва буларни таъминлаб берувчи механизмларни тушунтиради. Бу жиҳатдан профилактика инспекторлари аҳолининг энг биринчи даражали ва яқин “адвокати”- ҳуқуқий маслаҳатчи-ёрдамчиси ҳисобланади.

Профилактика инспекторининг фуқаролар конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш фаолиятининг аҳамиятига тўхталадиган бўлсак, юқорида такидланганидек ҳар бир ходимнинг хизмат бурчини бажаришда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларини бажариши лозимлигини айтиб ўтиш жоиз. Ички ишлар органлари ходимларининг асосий вазифалари қонунга мувофиқ, жамиятда тинчлик ва осойишталикни сақлаш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, уларнинг олдини олиш, бартараф этиши белгилаб берилган. Шунга эътибор қаратиш керакки, шахс ҳуқуқ ва эркинликлари қачонки жиноят ёки ҳуқуқбузарлик содир этилган тақдирда бузилиши мумкин. Бундан келиб чиқадики, ички ишлар органлари ходимлари. Шу жумладан профилактика инспекторлари жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликка қарши курашиш, уларни барвақт олдини олиш, аниқлаш, тўхтатиш, бартараф этиш орқали бевосита фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилади ҳамда бузилган ҳуқуқларини тиклайди.

Профилактика инспекторлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда содир этилаётган ёки содир этилиши мумкин бўлган жиноят ёки ҳуқуқбузарликни олдини олади, бартараф этади ҳамда ундан жабрланганларга ёрдам кўрсатади. Мазкур фаолиятнинг ўзида профилактика инспектори фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлайди.

Профилактика инспекторининг фаолияти серқирра ва кўп йўналишли эканлиги яхши маълум. Шу сабабли, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш фаолияти фақатгина ҳуқуқбузарликларни олдини олиш билан чегараланиб қолмайди. Давлат томонидан кафолатланган ҳуқуқ ва эркинликларнинг барчасини амалга оширишда профилактика хизмати фуқароларга энг яқиндан ёрдам беради.

Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, шахсларга қонунга ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига мурасасизлик муносабатини сингдириш, профилактик ишларни мувофиқлаштириш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг замонавий ташкилий-ҳуқуқий механизмларини жорий этиш бўйича қонунчилик нормалари ва уларни қўллаш амалиёти билан боғлиқ муаммоларнинг илмий ечимини топиш долзарб ҳисобланади.

2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг еттига устувор йўналиши бўйича Тараққиёт стратегиясида инсон ҳуқуқларини таъминлаш, давлат органларининг ҳисобдорлиги ва очиклигини кучайтириш

хамда фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситаларининг роли, аҳоли ва жамоат бирлашмаларининг сиёсий фаоллигини ошириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилиши каби вазифалар назарда тутилган. Бу эса республикамизда ички ишлар органлари фаолиятига илғор тажрибалар, иш усуллари ва инновацион технологияларни жорий этиш, улар фаолиятини ҳуқуқий, ташкилий-методик, моддий-техник жиҳатдан ва малакали кадрлар билан таъминлашни такомиллаштириш, таянч пунктлари негизида ўзаро мақсадли ҳамкорликни ташкил этишда жамоатчилик тузилмалари иштирокининг самарадорлигини оширишни тақозо этади.

Ўтган давр мобайнида ички ишлар органлари тизимини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Айниқса, ички ишлар органларининг маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш учун ташкил этилган қўйи бўғинини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бўйича салмоқли ишлар қилинди. Бу эса ўз навбатида республикамизда жиноятчиликнинг камайишига хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йилнинг 28 январь куни “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 60-сонли Президент Фармони
4. Хўжакулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш: Монография / Масъул муҳаррир ю.ф.д., доц. И.Ю. Фазилов. Ў Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.

HUQUQBUZARLIKLAR VIKTIMOLOGIK PROFILAKTIKASI SOHASIDAGI XORIJIY TAJRIBALAR

Yuldashev Rasulbek Tulibay o'g'li

IIV Akademiyasi 3-kurs 307-guruh kursanti

KIRISH. Ayrim davlatlarda ma'muriy hududlarda jamoat tartibi saqlash va huquqbuzarliklarni oldini olish faoliyati turlicha yo'llar, usullar bilan ta'minlanadi. Ushbu sohada har bir davlat o'ziga xos tajribaga ega bo'lib, ularni o'rganish hamda yurtimizda jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklarni oldini olish tizimiga tatbiq etish bugunning dolzarb talablaridan biridir. Ma'muriy hududlarda jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash borasida xorijiy davlatlar to'plagan tajribani o'rganish bu masalaga tizimli yondashuvni talab qiladi. Shu sababli, ko'zlangan maqsadga erishish uchun quyidagicha yondashish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz Xorijiy davlatlar jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash tizimlari. Har bir davlatning jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash tizimi boshqa mamlakatlarnikidan muayyan xususiyati bilan ajralib turadi. Ma'lumki, Sobiq ittifoq davrida hatto huquqbuzarliklarni oldini olish sohasida ham sinfiylik nuqtai nazaridan kelib chiqdilar, mafkuraviy mazmunga e'tibor qaratdilar. Kommunistik jamiyat qurilishi bilanoq, jinoyatchilik o'z-o'zidan yo'qolib ketadi, degan utopistik tasavvurlarni zo'r berib odamlar ongiga singdirdilar, natijada Sobiq ittifoqdosh Respublikalar hayotidagi jinoyatchilikning asl holatini buzib ko'rsatdilar. Huquqbuzarliklarga qarshi kurash real voqealik talablariga javob bermas, jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha ichki ishlar organlarining faoliyatida ba'zi jihatlarga, jumladan huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi faoliyatini amalga oshirishga umuman e'tibor berilmas, bu sohada jinoyat sodir etilishi bilanoq darhol jinoyatchini jazolash siyosatiga urg'u berilar, tergov va sud jarayonida sodir bo'lgan huquqbuzarliklarning barcha tafsilotlari aniqlab o'tirilmas, profilaktika inspektorlari faoliyatida ko'rsatkich uchun ishlash kabi salbiy holatlar shakllangan. Natijada huquqbuzarliklarning oldini olish, jumladan viktimologik profilaktika sohasidagi ahvol buzib talqin etilardi.

Kalit so'zlari; viktimologik profilaktika, takomillashtirish, asoslar,.

Tanlangan mavzuning dolzarbligi; Jahonda shaxsni turli tajovuzlardan himoya qilish maqsadida viktimologik profilaktikaning samaradorligini oshirishga, uni tashkil etishning yangi mexanizmlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada, ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan kengroq foydalanish, shuningdek davlat organlari, jamoat tashkilotlarining o'zaro hamkorligini tashkil etish hamda fuqarolar faolligini oshirishga, qolaversa aholi o'rtasida o'zlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish usul va shakllarini keng targ'ib qilishga qaratilgan

chora-tadbirlarni ishlab chiqishga qaratilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Respublikamizda davlat va jamiyat manfaatlari, ayniqsa fuqarolarning hayoti, sog'lig'i, sha'ni, qadr-qimmatini va mol-mulkini turli tajovuzlardan himoya qilishga oid qonun normalari talablarining ijrosini ta'minlash bo'yicha huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasi choralarining samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasini tashkil etish va uni takomillashtirish bo'yicha, yangi zamonaviy tizim yaratish uchun biz bu borada avvalo bir kator davlatlarning amaliy tajribalari o'rganib chiqmog'imiz lozim. Jinoyatdan qurbon bo'lib qolishini oldini olish bo'yicha xorijiy tajribalarga e'tibor karatsak BMT doirasida 1948 yildagi Inson xuquqlari umumjaxon deklaratsiyasi, unga ixtiyoriy protokol bilan fuqarolik va siyosiy xuquqlar to'g'risidagi pakt, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy xuquqlar to'g'risidagi pakt kabi xujjatlarni qabul qilishi bu xar bir davlatlarda inson xuquqlariga bo'lgan e'tibor birinchi o'ringa chiqqanligini anglatadi. Qabul qilingan fuqarolik va siyosiy xuquqlar to'g'risidagi pakt qiynoqlar va shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsitadigan munosabatlarni taqiqlaydi. Ayrim Yevropa davlatlarida, xususan, Germaniyada huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishda fuqarolarning imkoniyatidan keng foydalanish amaliyoti mavjud. Mazkur amaliyotga ko'ra, har qanday huquqbuzarlik, shu jumladan, g'ayriijtimoiy xulq-atvorning guvohi bo'lgan Germaniya fuqarolari bu haqda darhol davlat organlariga telefon orqali og'za-ki, SMS yoki MMS ko'rinishida xabar beradi. Xabar asosida tezkor profilaktik choralar ko'rib, natijasi haqida fuqaroga ma'lum qilinadi.

1902 va 1910 yillarda Parijda o'tkazilgan konferentsiyalar natijalariga ko'ra «Oq qullar savdosiga qarshi kurash» butunjahon konventsiyasi qabul qilingan. Keyinroq ushbu konventsiya «Ayollar va bolalar savdosini yo'qotish» va «Voyaga yetgan ayollar savdosini yo'qotish» nomli butunjahon konventsiyalari bilan to'ldirilgan. Odam savdosi muammosiga qarshi kurashishning keyingi tarixiy jarayonlari asta-sekin rivojlanib, 1948 yilda «Inson huquqlari» umumjaxon Deklaratsiyasi qabul qilingan. Shundan so'ng «Inson huquqlarining Yevropa konventsiyasi», «Qullik xususida»gi konventsiya, «Qullikni yo'qotish amaliyoti to'g'risida»gi qo'shimcha konventsiya, «Bola huquqlari to'g'risida»gi konventsiya, «Ayollarga qarshi diskriminatsiyaning har qanday ko'rinishlariga qarshi kurash to'g'risida»gi konventsiyalar qabul qilinib, dunyoning ko'plab mamlakatlarida qo'llanila boshlandi.

Mazkur amaliyotning ilk belgilarini mamlakatimizda 2018 yil 8 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan «Fuqarolar va jamoat tashkilotlarini huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi faol ishtiroki uchun rag'batlantirish tartibi to'g'risida nizomni tasdiqlash haqida»gi 15-

son qarorining qabul qilinganida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 fevraldagi «Toshkent shahrida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to'g'risida»gi PQ-3528-son qarorida ilg'or xorijiy tajribani o'rganish asosida «Jamoat tartibini saqlashda fuqarolarning ishtiroki to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish vazifasining belgilanganligida ko'rish mumkin. Bundan tashqari, Toshkent shahridagi Inxa Universiteti talabalari A. Siyayev, Sh. Sodiqov, Yu. Xo'jaeva va Z. Usmonovalar tomonidan Rossiyadagi «Nash gorod», AQShdagi «Bos» ton 311», Janubiy Koreyadagi «e-people» dasturlarning analogi sifati «ProActive» innovatsion dasturni ishlab chiqilishi huquqbuzarliklar profilaktikasi shakllarini takomillashtirish imkoniyatini beradi. Mualliflarning izoh berishicha, mazkur dastur xalq qabulxonalarining yangicha shakli sifatida talqin etilib, fuqarolarning ijtimoiy ogohligi, jamoat tartibi, xavfsizligi va osoyishtaligiga daxldorligini oshiradi. Dastur mazmuniga ko'ra, fuqarolar jamoat joyidagi ko'ngilsiz yoki favqulotda holatlar haqida murojaatlarni SMS yoki MMS ko'rinishida qo'l telefoni orqali tegishli davlat organlariga yuboradilar va SMS orqali javob oladilar. Shu o'rinda, V.N. Kudryavtsevning «yangi, ko'ngilli asosda huquqni muhofaza qilish organlarining aholi bilan o'zaro aloqasini, fuqarolarning ularga nisbatan yo'qotilgan ishonchini qayta tiklash va mustahkamlash zarur»mazmunidagi fikriga qo'shilmiz. Yaponiya, Niderlandiya, Frantsiya, GFR, AQSh, Buyuk Britaniya, Hindiston davlatlarining shaxsga qarshi zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlar viktimgining oldini olishga doir ilmiy tadqiqot muassasalari, milliy assotsiatsiyalari faoliyati va viktimglikning oldini olishga doir qonun normalarini qiyosiy tahlil qilishi natijasida tegishli xulosalarni shakllantirgan. Jumladan, Angliyada «Jinoyatlardan jabrlanganlarni qo'llab-quvvatlash Milliy assotsiatsiyasi» (National Association of Victim Support Schemes) 1979 yildan beri faoliyat ko'rsatib kelishi, u muvofiqlashtiruvchi organ vazifasini bajarishi, Frantsiyada «Jinoyatlardan jabrlanganlarga yordam ko'rsatish Milliy instituti» (National Institute for Assistance for Victims (INAVEM) 1986 yilda tashkil etilgan bo'lib, u 60 ga yaqin viktimgologik tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirishini aniqlagan. Niderlandiyada «Jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash Milliy tashkiloti» (National Organisation for Victim Support (NOVS) faoliyati, AQShda rasman mazkur vazifani amalga oshiruvchi organ mavjud bo'lmas-da, bu faoliyatni «Jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish Milliy markazi» bajarishi, Italiyada ham rasman viktimgologik tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi organ bo'lmas-da, lekin terrorizm, uyushgan jinoyatchilik, o'g'irlik, bosqinchilik va talonchilikdan aziyat chekkan fuqarolarga yordam ko'rsatish assotsiatsiyasining faoliyatidagi mazkur vazifani bajarishi yuzasidan vazifalarni o'rganib, tahlillar olib borgan. Shuningdek, AQShda 1984 yilda qabul qilingan «Jinoyatdan jabrlanganlar to'g'risida»gi, 1991 yildagi «Ayollarga qarshi zo'ravonlik ishlatishga qarshi kurash to'g'risida»gi, AQSh

Kongressi tomonidan esa 1994 yilda «Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurash haqida»gi (the Violence Against Women Act), 1999 yildagi «Bolalarga nisbatan zo'ravonlik sodir etiladigan jinoyatlarga qarshi kurash to'g'risida»gi (Megan's Law and the Jacob Wetterling Crimes Against Children and Sexually Violent Offender Registration Act) qonunlari hamda «Zo'ravonlik bilan sodir etilgan jinoyat jabrlanuvchilariga yetkazilgan zararni qoplash to'g'risida»gi Yevropa Konventsiyasi, «Jinoyat jabrlanuvchilariga yordam ko'rsatish va 23 viktimlashuvning oldini olish haqida»gi Yevropa Kengashi Vazirlar qo'mitasining tavsiyalarini o'rganib, qiyosiy tahlil natijasida tegishli tavsiyalar bergan .

XULOSA: Viktimlik bu huquqbuzarlikning kelib chiqishi asosiy sabablaridan biri deb olsak adashmagan bo'lamiz ayni damda yurtimiz tinch, insonlar farovon hayot kechirishayotgan bir davrda viktimlik juda yuksak darajaga yetgandir. Yaniki aytadigan bo'lsak insonlar e'tibotsizligi ularning viktimlik darjasini belgilab beryabdi. Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy islohotlar jamiyat hayotidagi munosabatlarning tubdan o'zgarishiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari to'la ta'minlanishiga, olib keldi. Ayniqsa, huquq-tartibni mustahkamlashda islohotlarning amalga oshirilishi profilaktika inspektorlari huquqiy maqomining va uning huquqbuzarliklarni oldini olish jumladan viktimologik profilaktikani amalga oshirishga, fuqrolarning turli jinoiy tajovuzlardan muhofaza qilinishiga sharoit yaratilmoqda. Shunday bo'lishiga qaramasdan huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi faoliyatining asosiy istiqbollari jinoyatlarning alohida turlari, toifalari va guruhlariga nisbatan talkomillashtirishga muhtoj. Ma'lumki, odamlar ongida o'z-o'zini tarbiyalash hatti-harakatlarining oqibatlarini oldindan ko'ra bilishga o'rganish o'z hulq-atvorini hattiharakatlari natijasida kutilmaganda yuzaga kelgan kriminogen vaziyatni to'g'ri baholay olish ko'nikmalarini shakllantirish huquqbuzarliklarninig viktimologik profilaktika faoliyatini amalga oshirishdagi muhim ijtimoiy-ruhiy omil hisoblanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR;

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil

Ichki ishlar organlari to'g'risidagi qonun 2016-yil 16- sentabr

Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risidagi qonun 2014-yil 14-may

2021-yil 26-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni

Ismailov I. Saitqulov Q.A., Huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasi chora-tadbirlari: Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari.

Saitqulov Q.A. ИО huquqbuzarliklar viktimologik

profilaktikasi bo'yicha faoliyati takomillashtirish // Yurid. fan. buy. fal. dok. diss. T.: 2020.

HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xudoyshukurov Otajon Navro'z o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 306-guruh kursanti

Negmatov Rutfullo Olimovich

Ilmiy rahbar: O'z Res IIV Akademiyasi boshlig'i o'rinbosari polkovnik

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslari tushunchasi tasnifi hamda uni takomillashtirish, bu faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari, faoliyatni amalga oshirish jarayonidagi nazariy tahlillar bunday faoliyatni talab qiluvchi obyektiv hamda subyektiv omillar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslarining profilaktik faoliyatdagi o'rni, ahamiyati faoliyatni amalga oshiruvchi subyektlarning huquqiy asoslar to'g'risidagi munosabati tahlil qilinadi. Bundan tashqari huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslarini ilg'or xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish ularni milliy mentalitetimizdan kelib chiqqan holda milliy qonunchilikka tadbiq qilish. Bu jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muamolar ularning nazariy yechimlari haqida fikr bildiriladi.

ANNOTATION

This dissertation focuses on the relevance of the research topic, the concept of the prophylactic inspector's work to ensure human rights and freedoms, the current state of human rights and freedoms, and the nature of the prophylactic inspector's role in ensuring human rights and freedoms. In addition, the operational analysis of the norms of the activities of prevention inspectors to ensure human rights and freedoms, as well as procedural documents in this area, the problems and shortcomings in this area, as well as a number of shortcomings and shortcomings. In addition, the best practices of other foreign countries in the field of human rights and freedoms, as well as similar and different aspects of our national legislation, as well as the above-mentioned aspects will be used to improve this activity.

Aynan faoliyatning amalga oshirilishi huquq normalari orqali belgilanishi bu faoliyat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini aniq belgilashga va faoliyat yo'nalishini qat'iy belgilashga xizmat qiladi. Bunday normalar jamiyat taraqqiyotidan kelib chiqqan holda doimiy ravishda takomillashtirilib boriladi. Shu o'rindayunon faylasufi Suqrotning "Nimaiki qonuniy bo'lsa o'sha adolatli bo'ladi" degan fikrini keltirish joiz. Aynan ushbu adolatni qanday qay darajada bo'lishi u tayangan qonunlarga bevosita bog'liq bo'ladi. Shu sababdan har qanday demokratik davlat huquq tizimini shundan kelib chiqqan holda rivojlantirib boradi. O'zbekiston ham

mustaqillikka erishgandan buyon o'z qonunchilik tizimini takomillashtirib borishga alohida e'tibor qaratmoqda. Sh .M mirziyoyevning Mustaqilikning 32 yillik bayram tantanaliaridagi tabrigida keltirgani quyidagi junlari «Bugungi xalqimiz — kechagi xalq emas. Bugungi O'zbekiston ham, kechagi O'zbekiston emas»² keltirish mumkin. Shuningdek 2022-2026- yillarga mo'ljllangan taraqqiyot strategiyasi mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi yamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy hamda zarur shartyiga aylantirish deb nomlanib quydagi maqsadlar belgilandi

13-maqsad: Mulkiy huquqlarning daxlsizligini ishonchli himoya qilish hamda davlat organlarining mulkiy munosabatlarga noqonuniy aralashuvini cheklash.

14-maqsad: Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezoni sifatida belgilash.

15-maqsad: Davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyati ustidan samarali sud nazoratini o'rnatish hamda fuqaro va tadbirkorlik subyektlarining odil sudlovga erishish darajasini oshirish.

16-maqsad: Jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning sodir etilishiga sabab bo'lgan shart-sharoitlarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishning samarali tizimini yaratish.

17-maqsad: Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yangi qiyofasini shakllantirish va ularning faoliyatini xalq manfaatlari, inson qadr-qimmatini, huquq va erkinliklarini samarali himoya qilishga yo'naltirish.

18-maqsad: Sud va boshqa organlar hujjatlarining o'z vaqtida va to'liq ijrosini ta'minlash.

19-maqsad: Advokatura institutining inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdagi salohiyatini tubdan oshirish, shuningdek, aholi va tadbirkorlik subyektlarining malakali huquqiy xizmatlarga bo'lgan talabini to'liq qondirish.

20-maqsad: Faol fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda fuqarolar o'rtasida qonunga hurmat va itoat qilish hissini shakllantirish.

Bu maqsadlar orasida 16-maqsad aynan huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyat alohida tuxtalib quyidagi vazifalar belgilangan: Huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish.

Jamoat tartibini saqlash bo'yicha patrullik xizmati faoliyatini tubdan takomillashtirish, shu jumladan zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etgan holda fuqaroni ichki ishlar bo'limiga tekshirish uchun olib borish amaliyotidan voz kechish. Barcha sohalar kabi huquqbuzarliklar profelaktikasio tizimida ham islohotlar olib borilmoqda. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari muhokamasi portalida "Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatining asoslari to'g'risida"gi qonun loyihasi e'lon qilindi. unda bazi o'zgarishlar ham mavjud

Huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

shaxsning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishini ta'minlash;

huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, o'rganish, muhokama qilish va bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'rish;

huquqbuzarlikdan jabrlanuvchilarni, huquqbuzarliklar sodir etishga moyil bo'lgan, huquqbuzarlik sodir etgan, shu jumladan ilgari sudlangan va ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish;

jismoniy shaxslarning huquqbuzarlikdan jabrlanuvchiga aylanishi xavfini kamaytirish;

voyaga yetmaganlar nazoratsizligi, qarovsizligi, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishining oldini olish, ularga imkon beradigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish;

voyaga yetmaganlarda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini shakllantirish;

ijtimoiy vaziyati og'ir bo'lgan shaxs va oilalarni ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish;

voyaga yetmaganlarni huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarni sodir qilishga jalb etish hollarini aniqlash va ularga barham berish;

huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda muassasalar faoliyatining o'zaro hamkorligini ta'minlash va ularning faoliyatini muvofiqlashtirish.

Huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- qonuniylik;
- insonparvarlik;
- tizimlilik;
- ishontirish usulining ustuvorligi;
- ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlarini farqlash va yakka tartibdagi yondashish.

Huquqbuzarliklar profelaktikasining huquqiy asoslari deganda mazkur jarayondza yuzzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonun va qonun osti normative huquqiy hujjatlardan iborat.

Prezident farmon , farmoyish ,qarorlari bevosita bu faoliyatni tartibga solish maqsadi qonun normalarining ijro tizimini aniq ishlashini taminlashdan iboratdir.So'ngin 7 yil davomida bu faoliyatfa doir juda ko'plab Prezident farmon , farmoyish ,qarorlari qabul qiliinib yangi Mexanizm ishlab chiqildi. O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2017-yil 10-apreldagi “Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta’minlashda ularning mas’uliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5005-son bo’lib unda nafaqat HPBlar balki IIO tizimidagi kamchiliklar haqida so’z boradi bular qatoriga :

birinchidan, respublika, o’rta va quyi bo’g’indagi bo’linmalar o’rtasida asosiy vazifa va funksiyalar aniq taqsimlanmagani har bir xodimning faoliyati ustuvor yo’nalishlarini va ishning pirovard natijasi uchun shaxsiy javobgarligini belgilashni qiyinlashtirmoqda;

ikkinchidan, amaldagi tashkiliy-shtat tuzilmalari kuch va vositalardan oqilona foydalanishni ta’minlamayapti, oqibatda markaziy va o’rta bo’g’inning ba’zi xizmatlarida yetarli ish hajmi bo’lmay turib, keragidan ham ortiqcha shtat birliklari saqlanib turgan bir paytda, quyi bo’linmalar zimmasiga haddan ziyod xizmat vazifalari yuklanishiga olib kelmoqda;

uchinchidan, ichki ishlar organlari mansabdor shaxslari, shu jumladan profilaktika inspektorlarining aholi bilan muloqoti yo’lga qo’yilmagan, fuqarolar bilan muomala madaniyati pastligicha qolmoqda, aholining eng muhim muammolarini hal etish borasida fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan samarali hamkorlik ta’minlanmayapti;

to’rtinchidan, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari yuzaki ko’rib chiqilmoqda, ularda ko’tarilayotgan masalalar har tomonlama chuqur tahlil qilinmayapti, murojaatlarga rasmiyatchilik uchungina javob berilayotgani fuqarolarning noroziligini keltirib chiqarmoqda, ularni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalariga va boshqa tashkilotlarga shikoyat bilan murojaat etishga majbur qilmoqda;

beshinchidan, ichki ishlar organlari mansabdor shaxslarining aholi oldida hisobot berib borishining ta’sirchan tizimi, ularning faoliyati ustidan jamoatchilik, parlament va deputatlik nazoratining samarali mexanizmlari joriy etilmagan, bu esa xodimlarning zimmasiga yuklatilgan vazifalarni samarali bajarishi uchun mas’uliyatini oshirish imkonini bermayapti;

oltinchidan, huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasi bo’yicha ishlar asosan, sodir etilgan g’ayriqonuniy qilmishlarning oqibatlariga qarshi kurashishdan iborat bo’lib qolmoqda, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, ularni sodir etish sabablari va shart-sharoitlarini chuqur tahlil qilish, aniqlash va bartaraf etish bo’yicha tizimli va samarali chora-tadbirlar ko’rilmayapti;

yettinchidan, o’sib kelayotgan avlodni buzg’unchi g’oyalardan himoya qilishga, yoshlar jinoiy faoliyatga, avvalambor, terrorizm va diniy ekstremizmga jalb etilishining oldini olishga yetarlicha e’tibor qaratilmayapti, ichki ishlar organlarining tarbiyaviy o’rni sezilmayapti;

sakkizinchidan, ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi hozirgi talablarga javob bermaydi, poraxo‘rlik va xizmat mavqeyini suiiste‘mol qilish holatlari hamon uchrab turibdi;

to‘qqizinchidan, eng yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tizimga joriy etish, ichki ishlar organlarini zamonaviy vositalar va asbob-uskunalar bilan jihozlash darajasi qoniqarsizligicha qolmoqda ekanligi belgilanib shu asosida ishlar amalga oshirildi shuningdek 2017-yil 18-apreldagi Pq 2896, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Jamoat xavfsizligini ta‘minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6196-sonlar qabo‘l qilinib, Patrul-post xizmati va jamoat tartibini saqlash bosh boshqarmasi, Huquqbuzarliklar profilaktikasi bosh boshqarmasi, Yo‘l harakati xavfsizligi bosh boshqarmasi, Probatsiya xizmatini o‘z ichiga oladigan Jamoat xavfsizligi departamenti tashkil etildi shuningdek Huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini oshirishning quyidagi asosiy yo‘nalishlarini amalga oshirish O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va uning hududiy bo‘linmalarining eng muhim vazifasi deb belgilandi

birinchi — huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘linmalarining respublika, o‘rta va quyi pog‘onalari faoliyatining sifat jihatidan yangi tartibini o‘rnatish, bunda ularning asosiy vazifalari, funksiyalari hamda javobgarligini aniq belgilash va chegaralash, profilaktika inspektorlari zimmasiga ular faoliyatiga xos bo‘lmagan funksiyalar yuklatilishiga yo‘l qo‘ymaslik;

ikkinchi — profilaktika ishini aholi, fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan yaqin hamkorlikda tashkil etish, ushbu ishni, birinchi navbatda, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishni ta‘minlashga, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga, fuqarolarga qonunga hurmat va qonun buzilishining har qanday ko‘rinishiga murosasizlik munosabatini singdirishga qaratish;

uchinchi — voyaga yetmaganlar va yoshlar bilan ishlash tizimini ularni Vatanga muhabbat, vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga, o‘sib kelayotgan yosh avlodni terrorizm, diniy ekstremizm, zo‘ravonlik va shafqatsizlik g‘oyalaridan himoyalashga yo‘naltirilgan holda rivojlantirish;

to‘rtinchi — profilaktika inspektorlarining zimmalariga yuklatilgan majburiyatlarning talab darajasida bajarilishi uchun shaxsiy javobgarligini kuchaytirish, shu jumladan o‘zlarining faoliyati haqida jamoatchilik oldida tizimli ravishda hisobot berishlarini yo‘lga qo‘yish, ularning aholini tashvishga solayotgan muammolarga yuzaki munosabatda bo‘lish holatlariga chek qo‘yish;

beshinchi — profilaktika inspektorlari faoliyati samaradorligini baholashning ta‘sirchan mezonlarini joriy etish, bunda, birinchi navbatda jamoatchilik fikri, ularning

faoliyati natijalaridan fuqarolarning qanoatlanishi hamda aholi bilan hamkorlik darajasini hisobga olish;

Huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslari takomillashtirishni o'z navbatida bir qancha omillar talab etadi. Huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslari takomillashtirish talab etuvchi omillar obyektiv hamda subyektiv omillar ajratish maqsadga muvofiq. So'ngi yillardagik islohotlar chuqurlashuvi nafaqat qonun doirasida undan o'tib subyektlar doirasigacha ko'chdi xususan Mamlakatimizning tinchligi, osoyishtaligi va xavfsizligi, huquqbuzarliklarning, ijtimoiy-maishiy tushdagi jinoyatlarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurash, ularga chek qo'yish, sodir etilganlarini fosh etish, jamoat tartibini saqlashning mutlaqo yangi mexanizmlarini joriy etish hamda aholida shaxsiy xavfsizlik hissini shakllantirish borasida tizimli va samarali chora-tadbirlari amalga oshirilishida sezilayotgan kamchiliklar, tizimli ishlarning sustligi, bu borada ishlarning samarali tashkil etish maqsadida yana bir organ — O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi tashkil etilgan bo'lib, uning huquqiy asosi, ya'ni "O'zbekiston Respublikasining Milliy gvardiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni qabul qilindi. Ushbu organning tashkil etilishiga ehtiyoj sezildi va 2017-yilda tashkil etildi, biroq faoliyatini tartibga solishga qaratilgan huquqiy asos mavjud emasdi. aynan bu qonunning mavjud bo'lishi han bu biradagi islohotlarning bir qismi sifatida qarash mumkin Qonunning qabul qilinishi bilan Milliy gvardiyaning faoliyatini huquqiy tartibga solindi va unda organning huquqiy maqomi hamda asosiy vazifalari belgilab berildi. Unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining Milliy gvardiyasi O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari qo'shinlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi huquqni muhofaza qilishga doir ayrim vazifalarga ega bo'lgan maxsus turi ekanligi o'rnatildi. Shuningdek, Milliy gvardiyaning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish;

terrorizmga qarshi kurashishda, shuningdek terrorchilik harakatlarining hamda tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda ishtirok etish;

tergovga qadar tekshiruvni amalga oshirish, surishtiruv o'tkazish, jinoyat ishlarini qo'zg'atish va ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni yuritish;

davlat obyektlarini, o'ta muhim, toifalangan obyektlarni hamda boshqa obyektlarni, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkini qo'riqlash;

qo'riqlash faoliyati sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish;

huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirish, shu jumladan mazkur huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish;

jamoat tartibini saqlash, shu jumladan ommaviy tadbirlar, mitinglar, yig'ilishlar, namoyishlar o'tkazilayotganda hamda fuqarolar gavjum bo'ladigan joylarda jamoat tartibini saqlash;

favqulodda holat, alohida davr va terrorchilikka qarshi operatsiyalarni o'tkazish sharoitlarida huquqiy rejimni ta'minlash;

qo'riqlanadigan shaxslarning xavfsizligini ta'minlashda ishtirok etish;

chet davlatlarning rasmiy vakillarini, oliy darajadagi xorijiy delegatsiyalarni kutib olishda va kuzatib qo'yishda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ishtirokidagi tantanali tadbirlar chog'ida rasmiy marosimlarni o'tkazish;

huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash va ularga chek qo'yish maqsadida aholi punktlaridagi jamoat joylarida patrullik qilish;

O'zbekiston Respublikasining hududiy mudofaasi tizimida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini jangovar qo'llash rejalari bo'yicha maxsus vazifalarni hal etish, O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmatining Chegara qo'shinlariga O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasini qo'riqlash hamda himoya qilishda ko'maklashish.

Obektiv omillargainson jamiyatiga yangi texnologiyalar qo'llanilishi bunuing natijasi ijtimoiy munosabatlar yangilanishini keltirsak, subektiv omillarga jinoyatchilik sonining oshishini keltirish mumkin. Jumladan 2022 –yilda O'zbekistonda har 100 ming kishiga o'rtacha 33,42 ta jinoyat to'g'ri keladi va bu ko'rsatkich bo'yicha 136 ta davlat ichida 99-o'rinda qayd etilgan². 2022 yilda 105 200 jinoyat sodir etilgan bo'lib, 100 ming aholiga nisbatan 298 ta. Hozirda jinoyatlar aniqlanadigan va oldi olinadigan jinoyatlarga bo'lingan. Deylik, qotillik, o'g'rilik, bosqinchilik kabi jinoyatlar oldini olish mumkin bo'lgan jinoyatlarga kiradi. Qo'shmachilik, narkotik, qurol savdosi kabilar esa aniqlanadigan jinoyatlar sirasiga kiradi. Shu o'rinda jinoiy jazolarning samaradorligining pastligini ham keltirish mumkin 2022 yilda 90 mingdan ortiq odam jinoyat sodir etgan bo'lsa, shulardan 11 ming nafardan ko'prog'i muqaddam sudlangan shaxslar hisoblanadi. Bu degani 13 foiz (1/9) jinoyatlarni avval jinoyat sodir etganlar amalga oshirgan. **Ozodlikdan mahrum qilish jazosi qo'llanganlar so'nggi 4 yilda qariyb 3 barobar oshgan. 2019 yilda 6,9 mingdan 2022 yilda 17 mingga oshgan. Bu esa ular bilan ishlashning yanada yangi tizimi yangi profelaktik choralar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.**

Shu o'rinda gap huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslari takomillashtirish haqida borar ekan avvalo uni davlatning bosh qomusimiz konstitutsiya darajasiga ko'tarish lozim. Amaldagi Konstitutsyamizda bevosita huquqbuzarliklar profelaktikasini tartibga soluvchi norma mavjud emas faqat 55-moddada "Har kim o'z huquq va erkinliklarini qonunda taqiqlanmagan barcha usullar bilan himoya qilishga haqli" va 54-moddada Davlat inson hamda fuqaroning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi degan norma

mavju bu normalar qatoriga Davlat jinoyatlarning oldini olish hamda ularda barcha fuqorolarini himoya qilish uchun yetrli chora tadbirlarni

ko'rishga majbur degan normani qoshish mumkin. Bu normaning qo'shilihi mamlakat siyosatida huquqbuzarliklar profilaktikasining rolini oshirish va uni asosiy yo'nalishga aylantirishga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek mamlakatimizda sodir etilgan jinoyatlar qasddan odam o'ldirish jinoyatining 422 ta nomusga tegish jinoyatining 170 sodir etilganligi bu turdagi jinoyatning qaryib 2 baravar o'sganini ko'rsatadi. Bu esa yangi profelaktik chorani yani nafaqat ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish, ijtimoiy profelaktika qatoriga psixalogiyani kiritish yani ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirishdeb kiritish mumkin. Qonun loyihasida esa bu quyidagi shaklda keltirilgan:

Ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish chora-tadbirlari qonunchilikda belgilangan tartibda huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiruvchi sub'yektlar tomonidan jabrlanuvchilarga, huquqbuzarliklar sodir etishga moyil bo'lgan, huquqbuzarliklar sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi.

Ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish chora-tadbirlari quyidagilardan iborat:

ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda qolgan, psixoaktiv moddalarni notibbiy maqsadlarda iste'mol qiluvchi, narkologik kasalliklarga chalingan, ruhiy holati buzilgan yoxud nazoratsizligi yoki qarovsizligi oqibatida hayoti va sog'lig'i uchun xavf tug'diradigan yoki ta'minlash, tarbiyalash va ta'lim berish talablariga javob bermaydigan sharoitda bo'lgan shaxslarning, shuningdek huquqbuzarliklarni yoxud boshqa g'ayriijtimoiy harakatlarni sodir etayotgan shaxslarning hisobini yuritish;

ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda qolgan oilalarning, oila a'zolariga, shuningdek birgalikda yashovchi boshqa shaxslarga nisbatan shafqatsiz muomalada bo'layotgan oilalarning, ota-onasi, oila a'zolari yoki birgalikda yashovchi shaxslar voyaga yetmagan shaxslarning xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan yoki oila a'zolarini va birgalikda yashovchi boshqa shaxslarni ta'minlash, tarbiyalash hamda ularga ta'lim berish bo'yicha o'z majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlayotgan yoki lozim darajada bajarmayotgan oilalarning, nizolashish arafasida yoxud nizoli vaziyatlarda bo'lgan oilalarning hisobini yuritish¹. Yana asosiy yo'alish va etiborni voyaga yetmaganlarga qaratish zarur. Chunonchi 2023 yilning 8 oyida respublikada 2121 nafar voyaga yetmaganlar tomonidan 2024 ta jinoyat sodir etilgan. jinoyatlarda 1424 nafar maktab o'quvchisi ishtirok etgan.

Bundan tashqari, 291 nafar akademik litsey va kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilari tomonidan jinoyat sodir etilgan. 142 nafar ishlamasdan yurganlar (maktabni tamomlagan) hamda 264 nafar ishlaydigan voyaga yetmaganlar ham jinoyat sodir etishda qatnashgan. Bundan oldin O'zbekistonda 2022 yilda qancha voyaga yetmagan shaxs sudlangani ma'lum qilingandi¹. Aybni damda vahshiylik orqali dodir

etilatoyhgan jinoyatlar ham salmog'I oshmoqda xususan so'nggi 3 yilda 11 nafar oda umrbod OMQ jazosiga hukm qilindi bu esa yangi chora tadbirlar sifatida psixologik ruhiy profelaktikani talab etadi uning asosiy maqsadi sifatida kibr makonda dunyodan yiroqlashib ketgan yoshlarni real borliqqa qaytarishdan iboratdir. Gap kibrmakon haqida ketar ekan yana birb jihatni yani bugungio kunda kibr jinoyatlar salmog'I oshganini inobatga olish bu obektiv talabdir. Bu talabdan kelib chiqib hozirgi zamon qonunlarini o'zgartirish ham zarua bu borada huquqbuzarliklar profelaktikasi subyektlar qatoriga Axborat texnologiyalari va telekomunikatsiyalar vazirligi hamda Inavatsion rivojlanish vazirligini ham qo'shish va ularning sonini 16 taga yetkazish maqsadga muvofiq.

REFERENCES

- [1] "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun // 2014
- [2] "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident Qarori // 2019
- [3] O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hay'atining kengaytirilgan yig'ilishidagi Prezident Shavkat Mirziyoyevning nutqi // 2021
- [4] . X. (2021). Нутқ моҳиятини ташкил этувчи Арипова, А муҳим восита. Scientific progress, 1(6).
- [5] Абдужалилов, Д., & Арипова, А. (2021). КУЛЬТУРА ОБЩЕНИЯ СОТРУДНИКОВ ОВД. Scientific progress, 2(1), 328-332.
- [6] Истамов, Н., Убайдуллаев, С., Махмудхужаев, Ж., & Бобохонов, Ш. (2021). ТУРИЗМ–КАК ВЕДУЩИЙ СЕКТОР МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF INNOVATIONS ON TOURISM MANAGEMENT AND FINANCE, 2(4), 1-5.
- [7] Убайдуллаев, С., Арипова, А., & Истамов, Н. (2021). Туризм в Узбекистане. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF INNOVATIONS ON TOURISM MANAGEMENT AND FINANCE, 2(4), 6-10.
- [8] Абдувалиев, Н., & Арипова, А. (2021). ВАЖНОСТЬ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСПЕКТОРОВ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ. Scientific progress, 2(1), 333-335.
- [9] Икрамова, Л., & Арипова, А. (2021). РОЛЬ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ ИНСПЕКТОРОВ ПРОФИЛАКТИКИ В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПНОСТИ. Scientific progress, 1(6), 476-479.
- [10] Саидалиев, С. С., & Арипова, А. Х. (2021). БОРЬБА С НАРКОТОРГОВЛЕЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ. Scientific progress, 2(1), 900-906.
- [11] Khasanovna, A. A., Sharafitdinovna, K. K., & Sharafitdinovna, K. N. (2022). THE ROLE OF COMMUNICATION CULTURE IN THE FIELD OF CRIME PREVENTION AND PUBLIC SAFETY. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 4(02), 31-37.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ENSURING CONTINUITY IN PHYSICS TEXTBOOKS IN POSTNOCLASTIC CONDITIONS

Shohimardonov Jamoliddin Mirgolimovich

Karshi Institute of Engineering and Economics

“Physics and electronics” assistant of the Department

Annotation. This article will consider the pressing problems of physical education of general secondary education schools of continuing education, as well as the problems of the content of the science curriculum. On the methodological and didactically structural structure of postnoclastic conditions physics teaching textbooks, the author expresses his thoughts.

Keywords: state standard, textbook, methodological, didactic, postnoclastic, science program.

The need to seek approaches in accordance with the period requirements of the organization of the educational process at the stage of general secondary education schools of Continuing Education led to the improvement and optimization of Education. The problems of improving physical education consist in organizing the excellent assimilation of fundamental Physical Education by students of general secondary education schools and in establishing its structural structure and content in accordance with the requirements of the period: the organization of a teaching system using modern information technologies and the formation of competency of an individual in improving the quality of education[1].

In the process of improvement carried out, the essence of the most important components of the system of education of schools of general secondary education was radically reanalyzed. The initial focus of the article was the improvement carried out in the practice of the stage of general secondary education schools of Continuing Education, an attempt was made to draw appropriate conclusions from the collected evidence about the real state of affairs.

The stage of general secondary education schools of continuing education in the process of research related to the development of alternatives to the curriculum and textbooks of current physical education, in particular, with the introduction of “Natural Science”, the main emphasis was placed on cases that should be carried out in the field of continuity of current physical education.

Therefore, in the article on how to develop educational programs, textbooks and educational methodological complexes that provide an alternative that should be implemented in this area, the author's own independent proposals will be brought to your attention.

According to the opinions of a number of researchers, the stage of schools of general secondary education is expressed in future personnel training activities, in the form of gaps characteristic of all educational systems and society as a whole, taking into account the usual goals of education in reforms carried out in Physical Education[2].

At this stage, the psychological aspects of the formation of imaginations that physics used to analyze and teach, methods of cognitive mental activity, in the identification and study of the mental specifics of students. L. S. Vigotskiy, M.G.Davletshin, S.L. Rubinshteyn, N.F. Talizina, E.Gaziyev G.B.Shoumarov on the results of scientific research conducted by the shoumarovs.

The article relied on the results of research work carried out by local and Commonwealth countries Methodists in this area, such as:

- A.V.Perishkin, N.A.Rodina, S.V.Gromova it was noticed by the gromovs that schools of general secondary education teach the physics course in two stages.

- N.M.Shakhmayev, D. SH. Shadiyev, in the research work of the shodievs, relevant conclusions were drawn from the work carried out on the linear structural structure of the physics course of schools of general secondary education.

- A.I. Bugayev, G.M. Golin, M.Jurayev, S.Kamenetsky, M.Mamadazimov, V.V.Multanovsky, B.M.Mirzahmedov scientific research work on the principle of generalizing the composition of fundamental physical theories was analyzed by Mirzahmedov and others.

In connection with the introduction of “Natural Science” at the stage of the current general secondary education schools of continuing education, personal feedback was expressed on the structural structure of the current physical education and the creation of an alternative to its content. In the article, the model of physical education, which is studied in the current general secondary schools of education, implies a three – stage study of the physics course: from 1 class to 5 classes (first stage) - physics education as one of some additions, components of materials, included in the integral courses “Surrounding world” and “Natural Science”; from 6 class to 9 classes (second stage) However, with the introduction of a twelve-year system of education in the early years of independence in our country, general secondary education schools of continuing education were introduced, the stage of nine-year and three-year academic lyceums and vocational schools. At the stage of general secondary education schools, academic lyceums and vocational colleges of continuing education of that time, physics was studied in the following order.

In today's Postnocratic environment, the structural structure of physics education should be in the requirements of an informed society, and it is advisable to abandon the concept that the completed course of physics should be studied in the 6-9 classes of current general Secondary Education Schools[3]. The stage of general

secondary education schools of continuing education based on the structural structure and content of physical education, it may be advisable to create the following alternative curricula and textbooks, taking into account the personal characteristics of students. This alternative structural structure must be carried out in the following sequence:

In the 7th grade: it is advisable to give initial information about mechanical, sound, thermal phenomena, initial images of the structure of matter, electrical, light phenomena. Only then will the students of the 7th grade of the current continuing education be guided by the interdisciplinary interdependence of the “mechanics” section of physics, which is considered incomprehensible and complex, and the shortcomings that were poured during the period of improvement and optimization will be taken into account.

In Class 8: electric charge and electric field, laws of fixed electric current, transformation of electricity from one type to the second type, magnetic phenomena, phenomenon of electromagnetic induction, preliminary data on semiconductors.

In 9th grade: the basics of molecular kinetic theory, studied under the current 9th grade physics education curriculum with the study of the sections “mechanics” and “Fundamentals of Molecular Physics and thermodynamics” of physics, the basics of internal energy and thermodynamics, heat engines, surface phenomena in liquids, mechanical properties of solids, changes in aggregate states of matter, optics, the basics of atomic physics, , in a sequence of sections and chapters, such as the technical progress of physics, the negative states that students have knowledge completed in the sequence above physics will be corrected

In Class 10: Section “Electrodynamics”;

In Class 11: “The continuation of the section on electrodynamics and the study in the sequence of sections” elements of quantum physics” can be an effective result of scientific research work carried out in the field of improvement and optimization, which is carried out in this field.

Now, in order to approach this issue more perfectly, let's focus on the result of a brief analysis of the “physics” curricula of general secondary education schools of the Commonwealth countries, including Belarus, Kazakhstan and Russia[4].

The study of physics in the 7th grade began with the study of the chapter “elementary data on the structure of matter” of elements of molecular kinetic theory. Schools of general secondary education the beginning of physical education precisely from the study of this topic is due to the following reasons: this stage is due to the need to increase the place of theory in physical education; from the earliest stages of Physical Education, Physical Education is not only organized by knowledge about evidence and laws, but also by the opportunity to acquire knowledge that can explain certain phenomena and laws and tell them in the future;

The knowledge acquired in the study of Molecular Physics in the 7th grade was used in the study of the hydro – and aerostatics chapter, which will be studied in this class in the future, and the heat phenomena section in the 8th grade. The second chapter of the study of physics in the 7th grade is called “Movement and interaction”, in which students get acquainted with the concept of power in mechanics with the study of the types of movement, the chapter on the interaction of bodies. In the study of mechanical motion, its natural method of characterization is used, readers are told that, as a rule, velocity and force are vector magnitudes with a clear direction.

This stage of general secondary education can be included in physical education as the concept of flat accelerating motion and equation of motion, although the study of the concept of acceleration is not mandatory. But it is precisely in this class that solving issues related to the concept of acceleration is a goal that students are not given issues related to this topic, taking into account the fact that some of the necessary topics from mathematics have not been studied[5]. Just as the opinions and considerations expressed above also apply to Newton's laws. It is not assumed that they will be studied in the system and in the form of a clear formula, but in some physics education curricula this problem is discussed.

In Class 8, thermal phenomena are studied in the transformation of aggregate states of matter, as well as thermal phenomena received by electricity (electrification of bodies and constant current) and electromagnetic phenomena (magnetic field of current) themselves. Therefore, the 8th grade physics course ended with the chapter “phenomena of light”, in which students are introduced to the so-called geometric optics of physics.

The study of physics education in the 9th grade began with mechanics and began with the study of kinematics, dynamics, conservation laws and mechanical vibrations and waves chapters, presented in their composition as fundamental physical theory.

Here is the study of the foundations of classical mechanics: its empirical foundations, models, equations of motion, the core of the theory in the form of postulates and principles, Newton's laws, the whole universe in the sequence of conservation laws of gravity, momentum and energy; direct, inverse and a number of practical issues of mechanics are presented in the form of the results of the theory.

The study of physics in the 10th grade began with the study of the sections “Fundamentals of Molecular Physics and thermodynamics” and “Electrodynamics”. In the 11th grade, students are given the continuation of the section “electrodynamics”, studied in the 10th grade, the law of electromagnetic induction, systematic knowledge of the electromagnetic field and electromagnetic oscillations and waves and their properties as well as the wave properties of light. Physics education is completed with the study of atomic and atomic nucleus physics, radioactivity and radioactive changes, Atomic Energy[6].

Conclusions and suggestions.

1. It is necessary to radically update the experimental base of physical education and provide general secondary schools with modern pedagogical literature in Ravish in accordance with the requirements of the period.

2. The author expresses serious concern about the shortcomings allowed in the transition from an unreasonably fast transition to 12 years of education in our country to another fundamentally eleven years of Education. It once again mentions that the necessary pedagogical experience of such a transition should be tested and its results should be discussed in depth and comprehensively with the broad participation of the scientific and pedagogical community. As well as the initiative of the Ministry of public education on the introduction into practice of the necessary pedagogical experience without testing the “Natural Science”, which will be introduced in the 1st - 6th grades of general secondary education schools of our country from the 2021/2022 academic year, I consider it necessary to draw an appropriate conclusion. Because of the circumstances introduced in practice in such a hurry by various officials of the Ministry of public education, it is necessary to remember what cases students of general secondary education schools after the departure of an official from office will experience.

3. The Ministry of public education is stressed that increasing the share of open education in educational programs at all levels, ensuring the global internet connection of all general secondary education schools is important in increasing the level of knowledge of the country's population and is very important.

4. Special attention should be paid to physics education: integration of schools of general secondary education - pedagogical institutes - universities. It is recommended that educational standards and programs of different levels be discussed together.

5. The priority of physics education is to have excellent and thorough in-depth science knowledge and to formulate the skills of independent work. It is necessary to educate new specialists - technology managers who combine knowledge of Physics, Computer Science and economics and are able to manage the process of developing new technologies and introducing modern technologies. Such specialists can form the technological elite of society.

6. In connection with the introduction of the “Natural science” into practice, I believe that it is advisable to create alternatives to the current physics education curriculum and textbooks and conduct an open competition for them and publish them in public publications.

Literature used:

1. National Program of Personnel Training of the Republic of Uzbekistan 14.12.2019.

2. “State educational standard” of the Republic of Uzbekistan, 1.09.2020

3. Kahhorov S. Q. Periodization technology in physics education. Monograph.- T.: G'.Gulam, 205.-160 b

4. Tursunov Q.SH. integration of natural-scientific Sciences in the XXI century.- //Innovative technologies.- Against, 2011.– №2.–62-66 b

5. The decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated April 6, 2017 “On approval of state educational standards of General secondary education and secondary special, vocational education”, “Physics 6-9 classes” program. Pp. 21-65.

6. Ministry of public education of the Republic of Uzbekistan, Republican educational center, educational program in Physics and astronomy (10-11sinf), Tashkent, 2017. 31 B.

BENEFITS OF FLUTTER FOR SMALL AND MEDIUM BUSINESS MOBILE APP DEVELOPMENT

Shokirov Farrux Shuxrat o'g'li

Samarkand branch of Tashkent University of Information

Technologies named after Muhammad al-Khorazmi.

Department of Digital and Educational Technologies. Assistant

e-mail: farruxshokirov93@gmail.com

Abstract: This article discusses the benefits of using Flutter for small and medium business mobile app development. Provides insights into why Flutter is becoming increasingly popular in various industries, including healthcare, finance, and e-commerce.

Keywords: *Flutter, mobile app development, small and medium business, cross-platform, ease of use, performance, cost-effectiveness, community, healthcare, finance, e-commerce.*

Introduction: In recent years, mobile applications have become an essential part of every business. With the increasing demand for mobile apps, businesses are always looking for the most efficient and cost-effective ways to develop them. In this regard, Flutter has emerged as a popular mobile app development framework, especially for small and medium businesses. Flutter offers several benefits for small and medium business mobile app development, making it an ideal choice for businesses looking to create their mobile apps.

Flutter is a cross-platform development framework that allows developers to build high-quality mobile apps for Android, iOS, and web platforms using a single codebase. This means that developers can write code once and use it across multiple platforms, reducing development time and cost. Flutter's hot reload feature also allows developers to see the changes made in the code in real-time, making the development process more efficient and productive.

One of the significant benefits of using Flutter for small and medium business mobile app development is its ease of use. Flutter is designed to be easy to learn and use, even for developers who are new to mobile app development. The framework offers a wide range of pre-built widgets that can be easily customized to create a unique app design. Flutter also has an extensive library of plugins and packages that developers can use to add additional functionality to their apps.

Another advantage of using Flutter for small and medium business mobile app development is its performance. Flutter is built on the Dart programming language, which is designed to be fast and efficient. The framework's architecture allows it to

perform well, even on older devices. Flutter's use of a GPU-accelerated rendering engine also ensures that apps built with Flutter have excellent performance and smooth animations.

Flutter's open-source nature also makes it a popular choice for small and medium business mobile app development. Being an open-source framework means that developers can access the codebase and contribute to its development. This results in a continually improving framework, with new features and bug fixes being added regularly.

One of the most significant benefits of using Flutter for small and medium business mobile app development is its cost-effectiveness. With Flutter, developers can create high-quality mobile apps for multiple platforms using a single codebase. This significantly reduces the development cost and time, making it an ideal choice for businesses with limited resources. Additionally, Flutter's ease of use and performance means that developers can create apps quickly, further reducing development costs.

Flutter's popularity in the mobile app development industry also means that there is a vast community of developers and resources available to help small and medium businesses with their app development needs. The Flutter community is active and engaged, with many online resources, tutorials, and forums available to help developers learn and troubleshoot issues.

Conclusion

In conclusion, Flutter offers several benefits for small and medium business mobile app development. Its ease of use, performance, cost-effectiveness, and cross-platform capabilities make it an ideal choice for businesses looking to create high-quality mobile apps quickly and efficiently. With Flutter's growing popularity and active community, businesses can rely on it as a reliable and future-proof mobile app development framework.

These sources highlight the benefits of Flutter for small and medium business mobile app development, including its cross-platform capabilities, ease of use, performance, cost-effectiveness, and active community. The sources also provide insights into why Flutter is becoming increasingly popular in the mobile app development industry and its potential to shape the future of mobile app development.

Flutter's benefits for small and medium business mobile app development have been observed in various industries, including healthcare, finance, and e-commerce. By embracing Flutter, businesses can create high-quality mobile apps quickly and efficiently, enabling them to reach a wider audience and drive growth in their respective industries.

Literature Used:

1. "Why Flutter is the best choice for app development" by Rohit Mistry (2021)
2. "7 benefits of using Flutter for mobile app development" by Saanvi Singh (2021)

3. "How Flutter can benefit your business" by Sean Devine (2020)
4. "Flutter app development for startups and SMEs: What you need to know" by Zsolt Bako (2021)
5. "10 reasons why Flutter is the future of mobile app development" by John Otero (2021)
6. "Flutter: The Future of Mobile App Development" by Somya Kapoor (2021)

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ СОРТА МАРКОВИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Мирахмедов Фахриддин Шахобиддинович

*Старший преподаватель Андижанского
института сельского хозяйства и агротехнологий.*

Усмонов Мирзохид Собиржон угли

*Студент 4-курса Андижанского института
сельского хозяйства и агротехнологий*

Аннотация: В статье представлена хозяйственно-биологическая характеристика новых сортов моркови созданных для возделывания в условиях ферганской долины Узбекистана. Подробно дано описание новых сортов, обобщены результаты научно-исследовательской работы с новыми сортами за 2019-2021 годы проведенные учёными-агрономами в Андижанском институте сельского хозяйства и агротехнологий.

Annotation: The article presents the economic and biological characteristics of new varieties of carrots created for cultivation in the conditions of the Ferghana Valley of Uzbekistan. A detailed description of the new varieties is given, the results of research work with new varieties for 2019-2021 conducted by agronomists at the Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnologies are summarized.

Ключевые слова: Морковь, описание, растение, урожайность, гибрид, сорт, хозяйства, агротехника.

Key words: Carrot, description, plant, productivity, hybrid, variety, farms, agricultural technology.

Морковь-двулетнее растение, в первый год жизни образует розетку листьев и корнеплод, во второй год жизни — семенной куст и семена. Из всех видов наиболее известна морковь посевная или морковь культурная. Культурная морковь подразделяется на столовую и кормовую.

Морковь входит в десятку самых экономически важных овощных культур в мире. Рост мирового производства является в значительной степени результатом увеличения производственных площадей, а не средней урожайности. Скромные улучшения урожайности можно отнести к оптимизации методов ведения сельского хозяйства, развитию лучших сортов, в том числе и гибридов, а также повышению механизации.

Морковь возделывают повсеместно, где существует земледелие. В ферганской долине Узбекистана высокие урожаи моркови получают от гибридов и сортов, выращенных в местных условиях. Но привезенные или индуцированные европейские семена сортов дают урожай выше местных.

Министерством сельского хозяйства составлена единая программа – «Дорожная карта» по селекции овощных культур до 2030 г. Разработаны параметры будущих сортов на ближайшую и дальнюю перспективу.

Селекционная работа по моркови велась с целью повышения продуктивности сортов, дальнейшего углубления исследований и разработки экспресс-методов для выведения сортов и гибридов с высокой потенциальной урожайностью, устойчивостью к болезням и вредителям, пригодных к механизированной уборке, с высокими вкусовыми и технологическими качествами.

В государственный реестр сельскохозяйственных культур рекомендованных к посеву на территории Республики Узбекистан включено 29 сортов моркови. Из них двадцать два зарубежных и семь отечественных сортов моркови для открытого грунта.

При плохой агротехнике ценные качества сорта могут постепенно утратиться, поэтому соответственно каждому гибриду и сорту моркови необходима разработать определенную агротехнику. Орошения является составной частью системы агротехнических мероприятий природных зон Узбекистана, где сельскохозяйственные культуры недостаточно обеспечены водой.

Морковь-перекрестноопыляющееся растение. Сорта культурной моркови легко скрещиваются между собой и с дикими формами, поэтому при сортовом семеноводстве необходимо соблюдать пространственную изоляцию.

Сорта и гибриды моркови различаются по скороспелости, урожайности, форме, окраске и вкусовым качествам корнеплода.

Знание признаков и свойств сортов моркови помогает правильно решать многие вопросы, связанные с применением агротехники, с районированием, технологий, со способом и временем использования овощей и так далее.

Без знания сортовых признаков и свойств невозможна селекционно-семеноводческая работа, которая основана на тщательном изучении признаков при выведении новых и улучшении существующих сортов и при сохранении сортовых достоинств в процессе семеноводства.

Известно, что сезонность сельскохозяйственного производства, а вместе с этим и сезонность приложения сельскохозяйственного труда ведет к недоиспользованию трудовых ресурсов фермерских хозяйств и общих показателей хозяйственной деятельности сельхозпредприятия. В связи с этим возникает острая необходимость наиболее точного определения сортов моркови, устойчивых к неблагоприятным почвенно-климатическим условиям, дающие продукцию высокого качества.

Таблица-1

Районированные сорта и гибриды моркови исследованные в нашей опытной поле

(опытный участок Андижанского института сельского хозяйства и агротехнологий).

Наименование сорта	Год включения в реестр	Устойчивость растений к болезням (в %.)	Плод в длину в сантиметрах
Проминенсе F1	2019	90	17
Сиркана F1	2018	92	13
SV3118DH F1	2018	88	21
Танжерина F	2019	93	14
Фаровон	2014	95	14
Абако F1	2014	90	20
Аурантина F1	2019	94	15
Барака	2006	97	16
Зийнатли	1999	91	16

Примечание: Значение цветов заливки.

	Высоко урожайные сорта
	Очень скороспелые
	Плоды хороших вкусовых и товарных качеств.

Наши исследования в опытной участке Андижанского института сельского хозяйства и агротехнологий свидетельствуют о том что, наибольший урожай семян моркови был получен при внесении под предшествующую культуру по 25 т навоза, а под основную культуру по 100 кг фосфорных и калийных удобрений.

При размещении семеноводческих посевов моркови на орошаемых землях во всех областях ферганской долины, хорошими предшественниками являются рис и пшеница, так как под них обычно вносят большое количество минеральных и органических удобрений.

Основными мероприятиями по уходу за семеноводческими посевами моркови является рыхления междурядий, полки сорняков в рядках, подкормки и поливы. Весной до посева проводят боронование и 2-3 предпосевные культивации для уничтожения сорняков. Если зябь сильно уплотнилась, следует применить перепашку с последующей мелкой культивацией, а при необходимости, с малованием или прикатыванием.

Чтобы при уборке с семенами моркови не попали трудноотделимые семена сорняков, обязательно проводят предуборочную полку сорняков.

Список литературы

1. Мирахмедов Ф.Ш., Кушаков Н.Ж., «Урожай и качество дынь при прогрессивной технологии их возделывания» Science and innovation. 2022, №2, 134 стр.
2. Ф.Мирахмедов, М.Усмонов, Ё.Косимова – «Сорта капусты для орошаемого земледелия». Ustozlar uchun, 2023. Том 17, 59 стр
3. Государственный реестр сельскохозяйственных культур рекомендованных к посеву на территории Республики Узбекистан. Ташкент-2020г. 55-56 стр.

BATAN MECHANISM DETAILS AND DIRECTIONAL PROCESSING OF MICROSPHERES

Pulatova Odinaxon Xamidovna

Associate professor of Andijon machine-building institute

Ergashev Alisher Bahromjon ugli

Master student of Andijon machine-building institute

Annotation: In this article, the factors of Batan, the function and operation of mechanisms of formation of Batan, mechanisms of formation of Batan; advantages and disadvantages. Tissue defects and measures to eliminate them due to the failure of humus formation mechanisms.

Key words: Brief history of weaving and the improvement of looms. Types of looms. Main mechanisms of weaving looms.

Weaving weaves are divided according to their structure and the type of raw materials (yarn) used: cotton weaving - the production of textiles from single and rolled cotton threads and a mixture of cotton and chemical fibers; linen weaving - the production of linen and semi-linen weaves from single and rolled linen threads; wool weaving-the production of wool and semi-wool weaves from single and; 2. According to the supply of rope thread, machines are divided into two types: continuous and continuous. In a continuous method, the arc thread is thrown into the homuse only during the malum period of the work cycle of the machine. During the rest of the tool working cycle, the act of compacting the rope thread to the edge of the tissue, returning to the back position of the Batan is performed. In the second method, the rope thread is continuously thrown into the homuza. The continuous method is currently at the stage of development, improvement, and alternative constructions of such machine tools (multi-homous) are being sought. 3. By the type of supply of rope thread, machine tools are divided into mechanical and automatic machine tools. In mechanical machine tools, the finished arc tube is manually replaced, while automatic machine tools are equipped with a Arc replacement mechanism, and the finished tube is automatically replaced. 4. According to the structure of the Homuza-forming mechanisms, weaving machines are divided into machine tools with kulachok, karetkali and jacquard machines. On machines with a mechanism that forms a kulachok homuza, it is possible to knit mainly simple crocheted tissues. On the case machines, however, there are 12-24 shafts, for which it is possible to produce suitable tissues. In the case of Jacquard Machine Tools, however, any patterned (floral) textures can be obtained. 5. According to the layout of the Batan mechanism, the machine tools are divided into frontal, sectional and point-by-point joystick, Rotary and vibration arc joystick machine tools.

6. According to the structure of the percussion mechanism, machine tools are divided into sequential and optional percussion machines. 7. Depending on the type of rope threads being thrown into the pile, the countertops are divided into one-color and multi-color countertops [1].

The use of a multi-colored duck throw mechanism allows for increased tissue types. The elastic laying system of the weaving loom is said to be the elastic laying system of the weaving loom (ETS), the tanda thread from the weaving reel of the tanda thread to the weaving point to the Tanda thread and the total length of the tissue. In the process of tissue formation, ETS is affected by various forces. Under the influence of these forces, ETS stretches. To assess the amount of tanda threads and tissue stretching, it is conditionally assumed that all forces affect only the ETS. The absolute elongation quantity λ of an elastic planking system is defined as follows: $\lambda = T / s$, MM. Here: the amount of force acting on T –ETS. The relative stretch amount of ETS is determined as in Equi: $\varepsilon = \lambda * 100 / L$ here: L is the total length of ETS [2].

According to the method of throwing an arc into the homuza, the machine tools are divided into mokili and Mok-free weaving machines. In the Mokili rope throwing method, a rope is thrown into the hamusa using a moki with a tube into which the rope thread is threaded into the hamuza at every turn of the dastgox head shaft. In the Mok-free method, there are ways to throw the rope through a drop of water, and in a mixed way, with the help of crochet machines, with the help of a dwarf Mok, with a rapier, with the help of a Hava. The classification by this indicator is the main indicator of weaving machine tools, which pay a lot of attention to their laying in science. On the supply of the machine tool with a rope, weaving machines are divided into periodic and continuous machine tools. In periodic weaving looms, the rope is thrown into the khomuza at a certain part of the head shaft rotation, while other processes (khomuza dressing, twisting the rope) are stopped at this time. In weaving looms, five steps are performed to make them tissue dressing regardless of the type - to make khomuza dressing, to throw a rope into the khomuza, to chip the thrown rope to the tissue edge, to pull the dressing element from the zone of tissue dressing, and to transfer the tanda thread spent on the bita element at a certain tension, the main mechanisms of the They are made up of homuza dressing mechanism, homuza throwing mechanism, twisting – batan mechanism of rope to the edge of the tissue, fabric straighteners, tanda transmission and tension mechanism, with the help of homuza forming mechanism, tanda threads are lifted from the middle position and a certain part is lowered. The result is a fracture line dressing. The Homuza boundary was bounded by a lamellar, tanda observer from one Tamon. With the help of a Homuza flower, the distance between the highest and lowered points of the raised strands is called the border, the distance between these points is called the homuza height h_x the distance from the edge of the

tissue to the lamella is called the homuza length L and the front part is called L1 and the back part is called L2. The angles of the homuse are defined.

The dimensions of the homuza are important for the texture to be characteristic of the weaving loom, the length of the threads and the preservation of the physico-mechanical properties of the threads. The increase in the value of tension in the Tanda thread during the weaving period depends especially on the size of HH on the size of the homule. Homuza forms. In a complete homuse-the threads fall from the Middle state, one part up and one part down. Part of the yarns of the semi-complete upper homuzadatanda rise only above the middle State. In a semi-complete lower homuza, part of the Tanda threads only fall towards the bottom. In the kharbir rotation of the central (closed) homuza-head Val, the threads are drawn up and down from the Middle state, and then return to the middle State again. The advantage of the central homuse is that the hammered threads return to their middle State. This allows the threads to be in unison tension, making it convenient for the weaver to connect the disconnected threads. But the fact that the Tanda threads are in a constant state of Decay leads to an increase in friction and breakage of the threads. Open homuza in this type of homuza, a part of the threads does not return to the middle position in the charred rotation of the head shaft, while a part of the threads may remain in the upper or lower position, depending on the type of weaving. Only threads that change their position from top to bottom or from bottom to top come to the middle State. Advantages of an open homuza: since part of the strands is not in ruins, they are less rubbed and less energy is spent on the homuza dressing process; conditions are created that make pass through the homuza better because the part of the ipldar is not in kharakat during the rotation of the chief Val. Disadvantages of open homuse: the tension of the tanda threads is smooth, it is difficult to thread the stretched tanda thread, since the threads will not be evenly spaced.

References:

1. Azimov, S., & Shirinboyev, M. (2022). DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY FOR CREATING POLYMERIC COMPOSITE MATERIALS BASED ON POLYVINYLIDENFTORIDE AND DISPERSED FILLERS. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(13), 828-835.
2. Abduqayumovna, K. M., & Qayumjon o'g'li, A. S. (2022). MEN SEVGAN YETUK OLIMLAR. *Journal of new century innovations*, 19(5), 125-129.
3. Gulomov, J., Azimov, S., Madaminova, I., Aslonov, H., & Dehqonboyev, O. (2020). IV CHARACTERISTICS OF SEMICONDUCTOR DIODE. *Студенческий вестник*, (16-9), 77-80.
4. Behzod, B., Suhrob, A., & Sarvar, A. (2019). DIFFERENTIAL LEARNING IN PHYSICS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
5. Qayumjon o'g'li, A. S., & Sulaymonovich, T. S. (2022). DEVELOPMENT OF A MACHINE FOR CUTTING COTTON. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 192-198.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	GENLARNI HUJAYRAGA KIRITISH TEXNALOGIYASI, HO`JAYIN ORGANIZM HUJAYRASIGA DNKNI KIRITISH USULLARI	3
2	MALEKULYAR SENSORIKA VA SAMOREPLIKATSIYA	7
3	BIOREAKTORLARNING SINFLANISHI	10
4	PROSPECTS FOR APPLICATION OF MEDICAL DATA CONVERTER TECHNIQUES	13
5	MODERN AREAS AND PROSPECTS FOR THE APPLICATION OF MEDICAL INFORMATION SYSTEMS	19
6	ABDURAUF FITRATNING PEDAGOGIK QARASHLARI	24
7	PEADAGOGIK SOHADA TEATRNING ZARURLIGI MAHMUDHO`JA BEHBUDIY NIGOHIDA	28
8	ЎЗБЕКИСТОН ЖАНУБИДАГИ CRATAEGUS PONTICA МЕВА ЎЛЧАМЛАРИНИНГ ЎЗГАРИШ КЎРСАТКИЧЛАРИ	31
9	DATA MININGDA SEMMA METODOLIGIYASI TASNIFI	35
10	MA'LUMOTLARNI SINFLASHTIRISHDA BIRCH ALGORITMI AHAMIYATI	39
11	DATA MININGDA CRISP-DM METODOLIGIYASI TASNIFI	43
12	DATA MININGDA PMML STANDARTI	47
13	TRAFFIC MANAGEMENT WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE	51
14	PROFILAKTIKA INSPEKTORI TOMONIDAN BOSHQARUVNING BELGILANGAN TARTIBIGA TAJOVUZ QILUVCHI HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI TASHKIL ETISH TUSHUNCHASI VA AHAMIYATI	58
15	PROFILAKTIKA INSPEKTORI TOMONIDAN BOSHQARUVNING BELGILANGAN TARTIBIGA TAJOVUZ QILUVCHI HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI TASHKILY ASOSLARI	63
16	РЕАКТИВНЫЙ АРТРИТ И ЕГО ЛЕЧЕНИЕ	68
17	USAGE OF SYNONYMS IN COMMUNICATION	73
18	МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI O`YIN VOSITASIDA HUQUQIY TARBIYA BERISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK ASOSLARI	78
19	TURKISTONDA JADIDCHILIK VA MILLIY UYG`ONISH DAVRI	84
20	TEMURIYLAR DAVRI UYG`ONISHNING SABABLARI VA OMILLARI	88
21	MIGRANTLAR VA ULARNING OILA A`ZOLARI HUQUQLARINI HIMOYASIGA OID XALQARO MEXANIZMLAR	99
22	IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR INKLYUZIV TA'LIMDA DUCH KELUVCHI QIYINCHILIKLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH	107

23	UZLUKSIZ MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINI INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIGA TAYYORLASH	112
24	INKLYUZIV TA'LIM MAKTABI VA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR UCHUN IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLAR	117
25	KO'CHIRMA GAPLI QO'SHMA GAPLARNING O'ZLASHTIRMA GAPGA AYLANTIRILISHI	122
26	XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING "BESH BOLALI YIGITCHA" ASARIDAN OLGAN TAASSUROTULARIM	124
27	SO'FI OLLOYOR "SABOT UL OJIZIN" VA XO'JANAZAR HUVAYDONING "ROHATI DIL" ASARLARINING MUSHTARAK JIHATLARI	125
28	TARBIYA-IJTIMOIIY HODISA	130
29	ALGEBRAIK TENGLAMALAR VA ULARNING YECHIMLARI	133
30	YUQORI TARTIBLI HOSILALAR	137
31	PROYEKSIYALASH USULLARI. NUQTANING FAZODAGI O'RNINI PROYEKSIYALARI BO'YICHA ANIQLASH	142
32	ICHKI ISHLAR ORGANLARI HUQUQBUZARLIKLAR PROFILKATIKASI MAHALLA HUQUQ TARTIBOT MASKANI FAOLIYATI	147
33	ПРОФИКАТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИГА ТАЖОВУЗ ҚИЛУВЧИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТИ	150
34	ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ФУҚАРОЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИГА ТАЖОВУЗ ҚИЛАДИГАН ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТИНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ ВА ДОЛЗАРБЛИГИ	156
35	HUQUQBUZARLIKLAR VIKTIMOLOGIK PROFILAKTIKASI SOHASIDAGI XORIJIIY TAJRIBALAR	161
36	HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI HUQUQIIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH	165
37	METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ENSURING CONTINUITY IN PHYSICS TEXTBOOKS IN POSTNOCLASTIC CONDITIONS	174
38	BENEFITS OF FLUTTER FOR SMALL AND MEDIUM BUSINESS MOBILE APP DEVELOPMENT	180
39	ПЕРСПЕКТИВНЫЕ СОРТА МАРКОВИ В УЗБЕКИСТАНЕ	183
40	BATAN MECHANISM DETAILS AND DIRECTIONAL PROCESSING OF MICROSPHERES	187

Внимание!— ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ статьи и номера в юридическом, медицинском, социальном, научном журнале, информация в классах, права на информацию и правильные органы несут ответственность за точность данных органов.

Главный редактор:
В. Л. Семёнов

Помощник редактора:
М. А. Борисов

Редактор дизайна:
З. Ш. Халиков